

Tartu Ülikool

Maailma keelte ja kultuuride kolledž

Külliki Kalbus

DAVID BELLOSE „IS THAT A FISH IN YOUR EAR? THE AMAZING ADVENTURE
OF TRANSLATION“ VIIIE PEATÜKI TÕLGE EESTI KEELDE JA
TÕLKEPROBLEEMIDE ANALÜÜS

Magistriprojekt

Juhendaja

Katiliina Gielen

Tartu 2019

SISUKORD

SISSEJUHATUS	3
1. SIHTTEKST	5
2. TEOREETILINE RAAMISTIK	46
2.1. Autorist ja teosest	46
2.2. Lähteteksti analüüs	48
2.3. Tõlkestrateegia.....	50
3. TÕLKEPROBLEEMIDE ANALÜÜS	53
3.1. Kujundlik keelekasutus.....	53
3.2. Oma- või võõrsõna	56
3.3. Täiendavad selgitused.....	61
3.4. Tõlkeprobleemide analüüsi järelalus	67
KOKKUVÕTE	69
KASUTATUD KIRJANDUS.....	71
Summary.....	73

SISSEJUHATUS

Käesolev magistriprojekt koosneb David Bellose teose „Is That a Fish in Your Ear? The Amazing Adventure of Translation“ (2011) viie peatüki tõlkest ja tõlkimise jooksul tekkinud probleemide analüüsist ning nende lahenduskäikudest. Töö on jaotatud kolmeks osaks. Esimese osa moodustab magistriprojekti sihttekst. Töö teises osas esitatakse teoreetiline raamistik ning määratakse kindlaks teksti tüüp, sihtgrupp ja eesmärk. Kolmandas osas tuuakse esile olulisemad probleemid, mis tekkisid teksti tõlkimise käigus.

Magistriprojekti lähteteksti autor David Bellos on prantsuse ja itaalia võrdleva kirjandusteaduse professor Princetoni ülikoolis Ameerika Ühendriikides. Ta on tõlkinud järgmiste nimekate prantsuse autorite teoseid nagu Georges Perec, Fred Vargas, Ismail Kadare, Georges Simenon, Paul Fournel, Daniel Anselme jt. Samuti on Bellose sulest ilmunud Georges Pereci ja Jacques Tati biograafiad ning Victor Hugo romaani „Hüljatud“ käsitlev teos „The Novel of the Century: The Extraordinary Adventure of Les Misérables“ (2017). Magistriprojekti jaoks valitud teos „Is That a Fish in Your Ear? The Amazing Adventure of Translation“ ilmus 2011. aastal ning kujutab endast sissejuhatust tõlketeadusesse, milles autor põhjendab oma vaateid rohkete näidetega kirjanduse, filmi ja muusika valdkondadest.

Teose valik oli peamiselt motiveeritud isiklikust huvist, kuid usun, et tekst võiks huvi pakkuda ka teistele keeleteaduse- ja tõlkehuvilistele, ehkki see ei ole ettenähtud õppematerjalina. Pigem võiks teksti paigutada teadusliku ja populaarteadusliku žanri vahele, mistõttu saab järeldada, et ka sihtgrupp võib hõlmata nii tavalugejaid kui ka akadeemilist lugejaskonda. Kuna tegemist on tekstiga, mis on iseenesest tõlketeemaline ja milles autor väljendab arvamust muuhulgas tõlkeparadokside kohta kujunes ka magistriprojekt teatud määral Bellose enda tähelepanekute ümber. Ka tõlkeprobleemide lahendamisel otsustasin lähtuda eelkõige autori enda juhustest, et jääda truuks teoses kajastatud vaadetele ja arutatud teemade järeldustele.

Teksti tõlkimisel osutus üheks läbivaks probleemiks leida tasakaal kodustamise ja võõrapärastamise vahel. Ehkki traditsiooniliselt on tõlkijad eelistanud kodustavat tõlkestiili esineb ka vastakaid arvamusi. Lawrence Venuti on tutvustanud võõrapärastamise põhimõtteid oma teoses „The Translator’s Invisibility: A History of Translation“ (1995). Tõlketöö käigus tuli aga ilmsiks, et teoreetikute nõuandeid praktikas rangelt järgida siiski

ei saa. Seetõttu juhindusin lähteteksti autori hoiakust leida kesktee nende kahe stiili vahel ning valida sobiv lahendus vastavalt igale kindlale tõlkeprobleemile.

Kuna Bellose teose esimesed peatükid on lühikesed ja sissejuhatavat laadi, otsustasin tõlkimiseks valida peatükid 4–8. Usun, et valitud peatükid annavad nii autori tõlkemõttest, kirjutusstiilist kui ka raamatu sisust hea ülevaate ning pakuvad sealjuures piisavalt arutluskohti magistriprojekti jaoks.

1. SIHTTEKST

4. Mida inimesed tõlkimise kohta ütlevad

On üldteada fakt, et tõlge ei saa asendada originaalteost.

Ometi on ka ilmselge, et see ei ole tegelikult tõsi. Tõlked *on* originaalteksti asendajad. Kasutame ju neid meie jaoks arusaamatus keeles kirjutatud teoste asemel.

Väide, et tõlge ei saa asendada originaali ei ole aga ainus ebatõene rahvatarkus. Ütleme rõõmsalt väljendeid nagu *crime doesn't pay* (kuritegu ei tasu ära) või *it never rains but it pours* (kui sajab, siis kallab) või *the truth will out* (valel on lühikesed jalad), mis on täielikult vastuolus näiteks Prantsuse Rivieral peesitavate vene mafioosode, Inglismaa uduvihmade ja kauahoitud perekonnasaladustega. Sedasorti ütlused ei pea aga olema tõesed, et olla kasulikud. Enamasti need hoitavad, pakuvad lohutust või julgustavad inimesi teatud olukordades, mitte ei kujunda arvamust õigluse teooria, ilmaennustuse või kriminalistika valdkondades. Seetõttu ajab ütlus, et tõlge ei asenda originaali segadusse vaid neid, kes võtavad seda kui teadatuntud fakti. On äärmiselt jahmatav, kui paljud inimesed sellesse lõksu jäävad.

Kui tabame teismelise müügiputkast DVD-d varastamast ja ütleme talle, et *crime doesn't pay*, siis pole tähtsust, kas peame seda tõeseks või mitte. Üritame nii noorukile meenutada kaheksandat käsku ja kasutame sellise moraalse püüdluse väljendamiseks üht tavapärast fraasi.

Kui kooliõpetaja tabab õpilased lugemast Camus' romaani ingliskeelset tõlget „The Outsider“, ehkki nad peaksid tundideks valmistumiseks lugema hoopis prantsuskeelset originaalteost, võib ta neid samamoodi autoriteetsel toonil noomida – „Tõlge ei asenda originaali!“. Õpilased teavad, et see väide pole tõene. Neid ju tabatigi kasutamast tõlget originaali asendajana. Samuti teavad õpilased, et õpetaja kasutas niisugust rahvatarkust ütlema midagi hoopis tõesemat – oma keeleoskust saavad nad täiendada vaid rohkem prantsuse keelt lugedes. Õpetaja ei taha mitte rääkida tõlkimise põhitõdedest, vaid soovib neid julgustada olema usinamad.

Kunagi lõpetavad õpilased kooli ja lähevad tööle ning peagi hakkavad mõned neist raamatuarvustusi kirjutama. Sellises olukorras, kus neil tuleb kirjutada võõrteose ingliskeelsest tõlkest ja ei leia selleks õigeid sõnu, võivad nad korrata sedasama hoiatust, mida kuulsid esimesena just koolis. Niisamuti nagu kõige muu inimeste õeldu või kirjutatu

puhul muutub ka ütluse „tõlge ei asenda originaali“ tähendus täielikult, kui lausungi konteksti muuta.

Oma uues kontekstis tähendab see, et raamatuarvustuse kirjutajal on piisavalt teadmisi mingi originaalteose kohta otsustamiseks, et tõlge ei saa seda asendada. Selline väide asetab arvustaja juhirolli hoolimata sellest, kas ta on ka tegelikult originaalteost lugenud või mitte.

Kui ütlust niiviisi kasutada mõjutab see ilmselgelt sõna *asendama* tähendust. Näiteks ma eksiksin öeldes, et „Lahustuv kohv ei saa asendada värskelt jahvatatud kohviubadest valmistatud espressot“, sest teatud mõttes on lahustuva kohvi eesmärk asendada vaevanõudvamaid viise joogi tegemiseks. Samas võiks mul ka olla õigus niikaua, kuni sõna *asendama* viitaks tähendusele *sama, sama hea kui* või *võrdväärne*. Lahustuv kohv ei ole kindlasti sama mis espresso; paljud inimesed ei pea seda sama heaks kui espresso; ning kuna kohvi puhul sõltuvad eelistused isiklikust maitsest ei ole sugugi pöörane, kui mõned ei pea pulbrilist kohvi espresso võrdväärseks. Ütleme sageli selliseid küllaltki otsekoheseid asju kohvi kohta. Tõlkimise juures ei ole aga asjad nii selgepiirilised.

Inimesed, kelle arvates ei saa tõlge originaali asendada annavad nii mõista, et neil on olemas vahendid äratundmaks ja hindmaks ehtsat asja – st originaalteost mitte tõlget. Ilma niisuguse võimeta ei saaks nad kuidagi midagi sellist väita. Suutmatus eristada kahte eri tüüpi kohvi takistaks meil neid omavahel võrdlemast. Niisamuti on ka võime teha vahet „tõlke“ ja „originaali“ vahel põhitingimuseks igaühele, kes tahab väita, et üks neist ei ole sama või võrdväärne või sama hea kui teine.

Praktikas vaatame raamatu tiitellehte, kaaneümbrist, kirjastusõigust või autori nime artikli pealkirja all, et teha kindlaks kas loeme tõlget või mitte. Kas lugejad on aga võimelised eristama „originaali“ ja „tõlke“ vahel vaid oma keeleliste ja kirjanduslike teadmiste põhjal, kui eelmainitud teave pole neile kättesaadav? Kindlasti mitte. Lugematul arvul kirjanikke on originaalteoste andnud tõlke kuju ja tõlgetele originaalteoste kuju ning sellest tagajärjedeta pääsenud nädalate, kuude, aastate ja lausa sajandite vältel.

Aastal 1762 ilmunud teos „Fingal, an Ancient Epic Poem in Six Books“ pälvis suurt heakskiitu. Sajandeid peeti seda teoseks, mis pakub väärtuslikku vaatevinklit Euroopa loodepoolse serva algsete asunike muistsele kultuurile. „Keldi lauliku“ algupärasest rahvaluulest olid lummatud väljapaistvad isikud nagu Napoleon või haritlased nagu saksa filosoof Johann Gottfried von Heder. Kuid neid eksitati. Ossiani lugu ei pärinenud sugugi

keldi laulikute sulest. Need oli inglise keeles kirjutanud hoopiski vähetähtis luuletaja James MacPherson.

Horace Walpole'i teesklus jäi veelgi üürikesemaks. „Otranto lossi“ (1764) esimeses trükis väitis ta, et romaan oli lihtsalt 1529. aastal ilmunud itaalia teose tõlge ning lubas selle kättesaadavaks teha, kui tema teos peaks edukaks saama. Nii ka juhtus – õigemini sai sellest lausa menuk ja pani aluse tervele gooti *horrori* žanrile. Tekkis vajadus teise trüki järgi ning autor oli sunnitud vale omaks võtma. Ta ei suutnud itaalia originaalteost esitada, sest seda polnud olemas. Ka tema oli oma „tõlke“ juba inglise keeles kirjutanud.

Kirjandusajalugu on märgistanud veelgi suurejoonelisemad pettused. Prantsuse keeles esmakordselt 1669. aastal ilmunud „The Letters of a Portugese Nun“ on väidetavalt tõlge, ehkki originaalversiooni ei ole kunagi esitatud. See suurepärase vaimulik tekst paelus lugejaid kolm sajandit järjest ning teksti tõlgiti prantsuse keelest paljudesse teistesse keeltesse. Ühe versiooni tõlkis saksa keelde luuletaja Rainer Maria Rilke, kes ei osanud kunagi isegi kahtlustada, et teda on ninapidi veetud. Tegelikult oli teksti kirjutanud prantsuse keeles Jean Racine'i sõber Guilleragues. Pettus tuli ilmsiks alles 1954. aastal.

Üks hiljutisemaid prantsuse keele pseudo-tõlke näiteid pärineb Andrei Makine'ilt, kelle esimesed kolm romaani, mis ilmusid aastail 1990–1995, esitati väljamõeldud kirjaniku Françoise Bour'i tõlgetena vene keelest. 1995. aastal paljastas ajaleht Le Monde, et need olidki algselt kirjutatud prantsuse keeles. Nii pälvis Makine'i neljas romaan „Le Testament français“ Prix Goncourt auhinna, mida antakse vaid prantsuse keeles kirjutajatele.

Kui pseudo-tõlked on juba tekkinud ei ole neist kerge enam vabaneda. Luuletaja Emmanuel Lifshitz Nõukogude Venemaal tundis, et ta suudab end palju paremini väljendada kellegi teise isikut kasutades – näiteks kirjutades väljamõeldud inglase James Cliffordi nime all. Algselt The Batum Workeris avaldatud ja väidetavalt inglise keelest tõlgitud 23 luuletust trükiti uuesti Moskvast. Juurde oli lisatud luuletaja lühike elulookirjeldus, mis püüdis saladust viimases lauses reeta: „Niimoodi oleks võinud kõlada sellise inglise luuletaja elulookirjeldus, kes kasvas ülesse minu mõtteis ja kes on materialiseerunud luuletustes, mille tõlget palun teil lugeda.“ Kuid isegi nii suurest vihjast ei saa aru lugejad, kes kangesti tahavad uskuda, et nad suudavad originaali ja tõlget eristada. Lifshitz ei lisanud Cliffordi luuletusi enda luulekogudesse, mis võibki olla põhjuseks, miks James Clifford elas tuntud inglise luuletajana kirjandusringkondades veel

palju aastaid edasi. Jevgeni Jevtušenko mainis ühes vestluses Lifshitziga, kui hästi ta mäletas seda nukrameelset inglasi, seda tõelist ekstsentrikut.

Näiteid vastupidisest protsessist ehk tõlgete esitamisest originaalteoste pähe on tõenäoliselt sama arvukalt. Mitmekeelse kirjaniku ja diplomaadi Romain Gary kolm romaani, mis olid väidetavalt prantsuse keeles kirjutatud („Lady L.“, 1963; „Les Mangeurs d'étoiles“, 1966; ja „Adieu Gary Cooper“, 1969) olid tegelikult algselt kirjutatud ja avaldatud inglise keeles (vastavalt „Lady L.“, 1958; „The Talent Scout“, 1961; ja „The Ski Bum“, 1965). Need oli salaja tõlkinud vanemtoimetaja Gary kirjastuses Prantsusmaal. Kui palju tõlkeid on alusetult esitatud originaalteostena ilma kellegi teadmata? Ei ole võimalik, et iga sedasorti pettus on praeguseks välja tulnud.

Autoritel on palju põhjuseid, miks nad tahavad originaalteost tõlkena esitada ja tõlget originaalteosena. Mõnikord aitab see vältida tsensuure, mõnikord aga soovetakse uut identiteeti katsetada. See võib endas kanda individuaalseid või kollektiivseid fantaasiaid rahvuslikust või lingvistilisest algupärasusest. Samuti võib olla eesmärgiks rahuldada inimeste üldist janu eksootika järele. Niisugused pettused aga rõhutavad, et ainult lugemise põhjal ei ole võimalik otsustada, kas teos kirjutati juba algusest peale keeles, milles seda parajasti loed. Erinevus tõlke ja originaalteose vahel ei ole võrreldav lahustuva kohvi ja filterkohvi vahelise erinevusega. Tegu on rohkemaga kui vaid ideega. Seda pole aga sugugi kerge selgitada.

Idee, et tõlge ei asenda originaalteost tuleb allutada ka ühele teisele kriitikale. Kui ütlus on tõene, mida võiksid inimesed tõlke lugemisest kasu saada? Ilmselt mitte originaali lugemise kogemust. Lugejad ei saaks isegi asendusainet või n-ö kirjanduslikku vastet lahustuvale kohvile. Väide, et kirjandusliku originaalteose olemus on asendamatu, kõrvutaks antud keelt mitte oskavate inimeste tõlgete tarbimist mitte Nescafé vaid lausa sogavee joomisega. Oluliseks peetaks ainult arvamusi inimestelt, kes on lugenud teost originaalkujul.

Ometi tõestavad näited kirjanikest nagu Cervantes („Don Quijote“ oli väidetavalt tõlge araabia keelest), Walpole, MacPherson, Gary, Guilleragues, Makine, Clifford jt, et keegi ei saa olla kindel, kas nende loetu on ikkagi originaal.

Ismail Kadare jutustab oma memuaar-romaanis „Chronicle in Stone“ samuti ühe loo ähmasest piirist originaalteoste ja tõlgitud tekstide vahel. Kümneaastaselt oli ta vaimustuses raamatust, mille oli saanud oma onult. Lugu rääkis vaimudest, lossidest, mõrvast ja reetmisest ning ta oli sellest ääretult kaasahaaratud. Eriti meeldis raamat talle

seetõttu, et see näis osaliselt selgitavat tema ümber Gjirokastëri kindluslinnas toimunud sündmusi sõja- ja kodusõja-aastail. Ja mis oli selle raamatu pealkiri? William Shakespeare'i „Macbeth“. Noor Ismail võis ette kujutada Leedi Macbeth'i kõrvaltänava rõdul käsi murest hõõrudes ja üritamas unustada kodus aset leidnud kohutavaid sündmusi. Ismailil ei olnud aimugi, et näidend oli algselt kirjutatud inglise keeles. Oma lapsemeelses vaimustuses kirjutas Kadare selle paljuloetud teksti käsitsi ümber, teadmata, et tegu oli tõlkega. Praegu aga kui intervjuueerijad küsivad, mis oli tema kõige esimesena kirjutatud raamat, vastab ta alati kerge naeratusega: „Macbeth“. Tänapäevani ei ole Kadare inglise keelt rääkima õppinud, kuid ta peab „Macbeth'i“ oma kirjandusliku elutee põhialuseks. Olenemata teda inspireerinud tõlke tegelikust kvaliteedist ei saaks seda kindlasti võrrelda sogaveega. See oli rohkem nagu võlujook.

Miks siis inimesed ikkagi ütlevad, et tõlge ei saa asendada originaali? Ütlus võib küll olla mõnevõrra kasulik inimestele, kes teadlikult väldivad igasuguste tõlgete lugemist, et põhjendada ja selgitada oma teguviisi. Kuna aga ei ole mingit usaldusväärset viisi eristamaks tõlget originaalist puhtalt sisemiste kriteeriumite alusel ei saaks taolised puristid kunagi olla kindlad, et on oma tõekspidamiste juurde jäänud. Ja isegi kui neil õnnestuks tõepoolest hoiduda lugemast mistahes tõlkeid, kujuneks neile kahtlemata väga kummaline maailmavaade. Kui nad oleksid näiteks inglise keele lugejad, ei teaks nad midagi Piiblist, Tolstoist või „Ahvide planeedist“. See ütlus püüab seega vaid haledalt varjata arvamust, et tõlge on midagi teisejärgulist. Just seda peavad inimesed tegelikult silmas, kui nad kinnitavad, et tõlge ei saa asendada originaalteost.

5. Võõrapärasuse väljamõeldised: „võõra kõla“ paradoks

Enamiku viimasest sajandist on arvustajad ja tavalugejad teatud tõlget taevani kiites harilikult kuulutanud, et sellel on otsekui juba inglise keeles kirjutatud teksti kõla. See on aga tühi kiitus, sest toosama arvustajate ja tavalugejate kogukond on tihti olnud võimetus vahet tegema inglise keeles kirjutatud tekstil ja tõlketekstil. Ometigi on tänapäeva inglise keelt kõneleva maailma tõlketraditsioonis üheks oluliseks tunnusjooneks sihtkeeles (või „vastuvõtvas“ keeles) loomulikkuse ja voolavuse kõrgelt hindamine. Kuid on ka vasturääkivaid arvamusi. Kui Pariisis aset leidva detektiiviroomaani tegelased räägivad ja mõtleivad täielikult inglise keeles ning seda isegi kui nad rühivad mööda Saint-Germain'

puiesteed, joovad Pernod'd ning kugistavad alla *jarret de porc aux lentilles*'d, siis on midagi tõesti valesti. Mis mõte on võtta ajaviitelugemiseks prantsuse detektiivromaan, kui selles ei ole midagi prantsuspärast? Kas me siis ei taha, et meie prantsuse detektiivid kõlaksid nagu prantslased? Mõned kriitikud on rünnanud kodustavaid tõlkestiile, mis on välja juuritud Gallia pättide prantsuspärasust, ning nimetanud seda „etnotsentriliseks vägivallaks“. Nende kriitikute sõnul peaks tõlke-eeetika hoidma tõlkijaid tagasi igasuguse võõrapärasuse kaotamisest teostes, mis on tõlgitud võõrkeelest.

Kuidas oleks siis võõrkeele võõrapärasust sihttekstis kõige parem esitada? Matemaatik ja filosoof Jean d'Alembert, kes oli ka Diderot' „Entsüklopeedia“ kaasautor, tuli 1763. aastal välja geniaalse vastusega:

Hea tõlke näide on see, kuidas välismaalased kõnelevad [prantsuse keelt]. Originaal peaks kõnelema meie keelt mitte ebauskliku ettevaatusega, mis meil on oma emakeele suhtes, vaid ülla vabadusega, mis lubab ühe keele tunnusjooni laenata teise keele ilustamiseks. Niiviisi võib tõlge omada kõiki omadusi, mis teevad sellest kiiduväärse – loomulik ja kerge maneer, millel on originaali geniaalsuse jälg ning lisaks ka võõra varjundiga loodud kodumaa täiendav toon.

Niisuguse lähenemise risk on see, et paljudel sotsiaalsetel ja ajaloolistel juhtudel võidakse tõlke võõrapärast kõla – samamoodi nagu prantsuse (või inglise või saksa jne) keelt kõneleva võõramaalase veidi ebaloomulikku diktsiooni – kõrvale heita kui kohmakat, valet või midagi hullemat.

Õigupoolest oleks kõige ilmsem viis anda tekstile võõrapärast kõla, kui jätta katkeid sellest algkujule. Nii oli inglaste tava romantismi ajal. Näiteks „Ohtlikud suhted“ nime all tuntud romaani kõige varasemas ingliskeelses tõlkes pöörduvad tegelased üksteise poole ja kõnetavad teineteist kasutades täispikki prantsuse tiitleid (nt *monsieur le vicomte*, *madame la présidente*) ning tarvitavad igapäevaseid väljendeid nagu *Allez!*, *parbleu!*, and *ma foi!* lausetes, mis on muidu täielikult inglise keeles. Samamoodi säilitab Fred Vargase romaanide hiljutistes tõlgetes peategelane Jean-Baptiste Adamsberg oma prantsuse komissaritiitli (*commissaire*) trobikonna brigadikomandöride (*brigadiers*) eesotsas olles. Ometi aga räägib ta nendega inglise keeles. Sedasama valikulise võõrapärasuse loogikat järgivad enamikud Hollywoodis loodud teise maailmasõja-teemalised filmid, kus saksa

ohvitserid räägivad loomulikku inglise keelt, mida korrapäraselt katkestavad vaid *jawohl*, *Gott im Himmel* ja *Heil Hitler*.

Seda võtet võib kasutada ka laialdasemalt, nii populaar- kui ka klassikateostes. Filmi „Lauldes vihmas“ itaalia keelde dubleeritud versioonis on tiitellaulu taustalugu jäetud algsesse inglise keelde, ehkki film saadab vaimuka jutuvada tõlkimisel korda imesid huulte sünkroniseerimises. Ühes kuulsas „Kuningas Lear’i“ tänapäevases hiinakeelses etenduses kõneleb Cordelia Shakespeare’i ridu—ta räägib isale tõtt oma kõne algupärasel keeles.

Üldiselt aga tõlked vaid imiteerivad võõrkeelsete teoste võõrapärasust kõla. Õieti ei pea inglise keelt üldse kasutamagi, et saada hakkama katsumusega kirjutada midagi sellist, mis kõlaks teiste keelte kõnelejate jaoks inglise keelena.

Inglise keelt kuulevad poplauludes, televisioonisaadetes ja mujal miljonid inimesed, kes ei mõista laulusõnades, värssides ja ettekannetes öeldut. Seetõttu on arvukalt inimesi, kes küll tunnevad ära inglise keele fonoloogia—seda missuguse kõlaga keel on—kuid kes ei tea midagi inglise keele sõnavarast või grammatikast. Kuski nelikümmend aastat tagasi etendas üks itaalia rokkstaar muusikalises vaatamängus inglise keele õpetajat, kes näitab oma klassile, et inglise keele kõla ära tundmiseks ei ole vaja mõista ainsatki ingliskeelset sõna. Adriano Celetano meeldejääva viisiga lauldud „Prisencolinensinainciusol ol rait“ on vaimukas ja üllatav imitatsioon sellest, kuidas inglise keel kõlab – ja ilma inglise keelt kasutamata. Siiski esindab niisuguse „anglologa“ transkriptsioon tekstivormis inglise keele kõla vaid siis, kui seda saab välja öelda (kas kõva häälega või mõttes) vastavalt itaalia kirja vokaliseerimise üldkehtivatele reeglitele. „Prisencolinensinainciusol ol rait“, mida võib leida paljudelt praegu kättesaadavatelt veebilehekülgedelt ja mõningatel juhtudel koos ühe võimaliku transkriptsiooniga, on just itaaliakeelne kujutus võõrast.

Samamoodi on võimalik luua jutuvadinat, mis kõlab inglise keele kõnelejatele võõrapärasena. Üheks tuntud näiteks on Charlie Chaplini esitatud laul filmis „Moodsad ajad“ (1936). Saanud endale tööotsa laulva ettekandjana, leiab see õnnetu tegelane end restorani tantsupõrandalt, kus bänd mängib hoogsalt prantsuse *music-hall* laulu „Je cherche après Titine“, kuid ta ei tea selle sõnu. Chaplin tantsib, esitab pantomiimi ja on segaduses. Tagaplaanilt maigutab Paulette Goddard suud: „Laula!“. Meie huultelt lugemist kinnitab vahetiiter: „Laula! Ära lase end sõnadest heidutada!“

Seejärel kukub Chaplin laulma laulukest klassikalises immigrandiromanssis, mida saab inglise keelt kõnelejate jaoks esitada vaid järgnevalt:

*Se bella giu satore
Je notre so cafore
Je notre si cavore
Je la tu la ti la toi*

*Sa montia si n'amura
La sontia so gravora
La zontcha con sora
Je la possa ti la toit*

*La spinash o la bouchon
Cigaretto Portabello
Si rakish spaghaletto
Ti la tu la ti la toi*

*Je notre so lamina
Je notre so consina
Je le se tro savita
Je la tossa vi la toit*

*Senora pilasina
Voulez-vous le taximeter?
Le zionta su la sita
Tu la tu la tu la oi*

*Se motra so la sonta
Chi vossa l'otra volta
Li zoscha si catonta
Tra la la la la la la*

See kõlab nagu prantsuse keel – või itaalia või hoopis hispaania keel – vaid inglise keele kõnelejale, kellel pole nende kohta mingeid teadmisi peale nende prantsuskeelse (või itaalia- või hispaaniakeelse) kõla. Värssidel pole mingit tähendust ja vaid mõned neist sõnadest on tegelikult prantsuse (itaalia, hispaania) keeles. Asja iva on järgmine: ei pea üldse arusaadavalt kõnelema, et kõlada nagu välismaalane. Antiikaja kreeklaste jaoks oli võõrkeele kõlaks hääldamatu ja pärani suuga kuuldavale toodav lorin „va-va-va“, mistõttu kasutasid nad mitte-kreeklaste kohta sõna *varvaros* ehk teisisõnu barbar või „bla-bla-taja“. Selleks, et kõlada nagu välismaalane tuleb maigutada pudikeelt, olla juhm, olla tobe. Näiteks vene keeles tähistab „sakslast“ sõna *немец*, mis pärineb sõnast *немой* ehk „tobe, kõnevõimetu“. Ühes keele varasemas vormis kasutati seda kõikide vene keelt mitte kõnelejate kohta.

Alates 1980. aastatest on aga arvukaid nüüdisaegseid euroopa klassikaid inglise ja prantsuse keelde üle viinud tõlkijad, kelle pühendunud eesmärk oli kodustatud klassikaid nagu „Kuritöö ja karistus“ või „Metamorfoos“ panna kõlama võõrapärasemana – kuid nad kindlasti ei kavatsenud neid tobedamaks teha.

Üheksateistkümnenda sajandi tõlkijad jätsid sageli tuntud sõnu ja fraase algkujule (kuigi enamasti siis kui algtekst oli prantsuse keeles). Kui tahes „võõrapäraseks“ teksti ei üritata ka teha kasutavad aga praegused inglise keelde uuesti tõlkijad seda võtet harva. Kui Gregor Samsa ärkab ühel hommikul ja avastab, et ta on üleöö putukaks muutunud ei

hüüata ta *Ach Gott!* üheski tänapäevases ingliskeelses tõlkes. Samuti ei ütle Ivan Fjodorovitš üheski „Vennad Karamazovid“ kättesaadavas tõlkes enam *Эмо vom как*. Oleksid need romaanid kirjutatud prantsuse keeles ja tõlgitud inglise keelde 1820. aastate tavade järgi, võiksime olla üsna kindlad, et tõlgetes oleks Gregor Samsa öelnud *Oh mon Dieu!* ja Ivan Fjodorovitš *Alors, voilà*.

Olud on muutunud ja mitte prantsuse, saksa või vene keeles, vaid just inglise keeles. Tänapäevases keelekultuuris ei oodata ingliskeelsetelt lugejatelt, et nad tunneksid ära vestluslikke vahelehuudeid nagu *Good God!* või *Well, now*, kui neid kõneldakse saksa või vene keeles. Victoria- või Edwardi-aegse Inglismaa keelekultuuris olid aga haritud lugejad tuttavad sedasorti prantsuse väljenditega.

Kui jätta algteksti elemente tõlkesse võib sel viisil täita ehtsat hariduslikku ja sotsiaalset otstarvet. See võimaldab lugejatel omandada teadmisi, mida nad koolis ei õppinud, või värskendada oma mälu pooleldi ununenud õppetundide kohta. Algse väljendi säilitamine kitsalt piiritletud ja iseenesestmõistetavates kõneolukordades nagu tervitused ja hüüatused annab tõlgitud teose lugejatele midagi välja noppimiseks – põgusa mulje prantsuskeelse romaani lugemisest. Ajal, mil prantsuse keele lugemine oli kultuurilise eristatavuse oluliseks tähiseks võis see olla vägagi rahulduspakkuv tunne.

Valikuline või „ilustav“ võõrapärasus on saavutatav vaid juba väljakujunenud suhtega keelte vahel tõlkides. Sajandeid oli prantsuse keel kõrgema hariduse eelduseks inglise keelt kõnelevas maailmas. Seega arvati haritud inglise keele kõneleja üldiste keeleressursside hulka ka teatud kilde prantsuse keelest. Need killud teisest keelest tähistasid lihtsat äratundmist „See on ju prantsuse keel!“ koos meeldiva järelausega „Ma tean natuke prantsuse keelt!“. Kui selliste fraaside nagu *parbleu* ja *ma foi* täpne tähendus oleks läinud kaduma kahandanuks see vaevalt lugeja enesevääriskust. Prantsuse keele oskus oli haritud klasside jaoks kvaliteedimärk. Üheks prantsuse romaani lugemise ajendiks inimestele, kelle haridus polnud nii täielik, oli omandada samu kultuurilisi väärtusi, mida eliit juba valdas. Mida rohkem prantsuse keelt oli jäetud tõlgitud töösse, seda paremini teenis see lugeja vajadusi ja soove.

Vene või saksa keelega sama teha enam ei saa. Tänapäeval õpetatakse neid keeli vaid pisikestele õpilasgruppidele. Teadmised ühest või teisest või isegi mõlemast ei ole inglise keelt kõnelevas maailmas seotud kultuuriliste hierarhiatega – need lihtsalt näitavad, et sa oled mingit sorti keeleteadlane või hoopis astronaut või autoinsener.

Mis võiks esindada „venepärasust“ või „saksapärasust“ inglise keeles kirjutatud teoses? Tavapärased lahendused sellele mõistatusele on vaevu piisavad kultuurilised normid, mis on väljakujunenud inglise keele domeenis ajalooliste kokkupuudete, immigratsioonimustrite ja populaarmeelelahutuse (nt külma sõja draamafilmi „Dr. Strangelove“) tõttu. Kui aga võtaksime d'Alembert'i soovitusena oma juhiseks, siis üritaksime Kafkat ja Dostojevskit panna kõlama välismaalastena nagu nad tõepoolest olid ... ja kirjutama inglise keelt, mis on „ilustatud“ selle jaoks võõrate tunnusjoontega.

Muidugi saksa ja vene keeles ei kõla Kafka ja Dostojevski nende keelte põliste lugejatele võõrapäraselt, ükskõik kui ainulaadsed nende autorite väljendusviisid ka pole. Tõlkes on võõrapärasus tingimata originaali juurdelisand. Nii Chaplini loba kui ka kirjandusklassika ümbertõlgete puhul on võõrapärasus tingimata konstrueeritud vastuvõtva keele sees. Selle tulemusena saab lugejale algteksti ehtsust edasi anda üritava tõlke „võõrast kõla“ vaid reprodutseerida ja tugevdada vastuvõtva kultuuri olemasolevat kujutlust võõrapärasusest.

Friedrich Schleiermacher, kes oli üheksateistkümnenda sajandi üks nimekaid filosoofe ja Plato tööde saksa keelde tõlkijaid, kõhkleks selle fundamentaalse paradoksi üle oma palju tsiteeritud artiklis „Über die verschiedenen Methoden des Übersetzen“. Tavaliselt on tema kirjutatud mõistetud kui ladusast, nähtamatust või „normaliseerivast“ tõlkest kaugenemist. Ta kirjutas: „Eesmärk tõlkida nii nagu autor ise oleks algselt kirjutanud selles keeles, millesse teksti tõlgitakse, ei ole ainult saavutamatu, vaid on iseenesest ka kehtetu.“ Seda kuulsat väidet võib mõista ka täiesti teisiti: et oleks samaväärselt kunstlik panna Kafkat kõlama nagu inglise keelt kirjutav *stage German*, kui oleks Gregor Samsat panna kõlama nagu ta oleks järsku muutunud High Barneti korteris pesitsevaks põrnikaks.

Miks me üldse peaksime tahtma või tundma vajadust panna Kafkat sakslasena kõlama? Saksa keeles ei kõla Kafka „saksapäraselt“ – ta kõlab nagu Kafka. Kuid saksa keelt õppinud inglise keele kõnelejale, kes ei oska õpitud päris loomulikult, kõlab kõik Kafka kirjutatu mingil määral „saksapärasena“ just seepärast, et saksa keel pole selle lugeja jaoks tegelikult põline keel. Panna Kafkat inglise keeles kõlama nagu sakslane on ehk parim, mida tõlkija saab teha, et lugejale edasi anda algteksti lugemise kogemust.

Õigupoolest Schleiermacheri arvates „tunnetavad võõrapärasust“ kõik, kes loevad võõrkeeles kirjutatud teoseid, välja arvatud „need imetlusväärased meistrid, kelle jaoks tunduvad mitu keelt korraga nagu üks“. Tõlkija ülesanne on „lugejatele edasi anda

niisugust võõrapärasuse tunnet“. Seda on aga kummaliselt raske ja küllaltki paradoksaalne saavutada, kui just pole võimalik toetuda sihtkeele juba olemasolevatele normidele esindamiseks kindlat „teistsugusust“, mida seostatakse algteksti keelekultuuriga.

Võõrapärasustamine on seega tõlkijale tegelik valikuvõimalus ainult siis, kui alustatakse tööd keelest, millega on vastuvõtval keelel ja kultuuril juba väljakujunenud suhe. Kõige pikem ja laialdasem seda sorti vahekord terves ingliskeelses maailmas on meil prantsuse keelega. Ameerika Ühendriikides on hispaania keel hiljuti muutunud enamike noorte lugejate seas kõige tuttavamaks võõrkeeleks. Seega on inglise keelel palju viise prantsusapärasuse väljendamiseks ja ameerika inglise keelel on nüüd ka tubli hulk vahendeid hispaaniapärasuse väljendamiseks. Natuke vähemal määral saame väljendada saksapärasust ja piiratud määral ka itaaliapärasust. Aga joruba keelt? Marathi keelt? Tšuvaši keelt? Või ükskõik millist keelt ligi seitsme tuhande seast terves maailmas? Ei ole erilist põhjust, miks peaks miski inglise keele kirjutaja käsutuses olevate vahendite ulatuses „kõlama justkui jorbua keel“ või andma ehtsama kujutluse, mis tunne on kirjutada tšuvaši keeles. Meil lihtsalt pole aimugi. Ettevõtmine kirjutada tõlkeid, mis säilitavad samamoodi nagu nad kõlavad mingi jälje teose „ehtsast võõrapärasusest“ on vaid rakendatav siis, kui originaal ei ole üldsegi võõrapärane.

Teisest küljest aga saavad tõlgitud tekstid õpetada huvitatud ja tahtejõulistele lugejatele midagi originaali kõlast, tundest ja isegi süntaktilistest omadustest. Sama saavad teha ka originaalid. Chinua Achebe teos „Things Fall Apart“ tutvustab aafrika keelte elemente ning Upamanyu Chatterjee „English, August“ annab hea sissejuhatuse hindi ja bengali keelte sõnavarasse. Kui võõrapärasust aga ei tematiseerita, st ei tehta loo otseseks teemaks, on mõningad eelnevad teadmised algkeele kohta hädavajalikud selleks, et võõrapärastav mõju saaks esile kerkida. Märkamaks üldse, et antud lause saksa keele võõrapärastavast tõlkest on teadma sa pead, et saksa keeles kõrvallausete lõppu tegusõnad pannakse. Vastasel korral on see koomiline, kohmakas, absurdne ja nii edasi – üldsegi mitte „saksapärane“.

„Moodsad ajad“ ja Adriano Celentano mängivad lõbusaid mängu häälikute tähttähelise võõra kõlaga laulus ja kõnes. Üht hiljutist „Metamorfoosi“ tõlget võiks loomulikult ju lugeja peas välja öelda võõrkeele fonoloogia kasutades. Gregor Samsa esimesi sõnu otsekõnes –

“Oh God,” he thought, “what a gruelling job I’ve picked! Day in, day out—on the road.”^a

– saaks seejärel võtta, kui selliste häälikute kirjalikku esitamist, mis on äratuntavamalt transkribeeritud järgmiselt:

“Och Gott,” e saut, “vot a kruling tschop aif picked! Tay in, tay out—on ze rote.”

See on kindlasti väga tobe, sest ükski tõlkija ei näe ette, et tema tööd peaks teatraalse aktsendiga välja ütleva. Ometigi sunnib see meid küsima üht väga tõelist küsimust: kui võõrkeelse teksti tõlkes ei mõelda võõrapärase kõla all seda, siis mida tegelikult tähendab võõrapärane kõla? Mis võimaldab meil otsustada, kas järgnev lõik säilitab Jacques Derrida prantsuspärasusest mingi ehtsa jälje või on seda lihtsalt kohutavalt raske mõista?

The positive and the classical sciences of writing are obliged to repress this sort of question. Up to a certain point, such repression is even necessary to the progress of positive investigation. Beside the fact that it would still be held within a philosophizing logic, the ontophenomenological question of essence, that is to say of the origin of writing, could, by itself, only paralyse or sterilise the typological or historical research of *facts*.

My intention, therefore, is not to weigh that prejudicial question, that dry, necessary and somewhat facile question of right, against the power and efficacy of the positive researches which we may witness today. The genesis and system of scripts had never led to such profound, extended and assured explorations. It is not really a matter of weighing the question against the importance of the discovery; since the questions are imponderable, they cannot be weighed. If the issue is not quite that, it is perhaps because its repression has real consequences in the very content of the researches that, in the present case and in a privileged way, are always arranged around problems of definition and beginning.

Oleme teadlikud, et selle raskesti jälgitava katkendi sisu ei ole seotud küsimusega, kas see „kõlab nagu“ inglise keel või mitte. Celentano laul näitas meile juba, et võid panna

^a Ee „Oh jumal,“ mõtles ta, „millise kurnava töö olen endale valinud! Päevast päeva – aina teel.“ (Tõlkja märkus)

täiesti tähendusetaid ahelaid kõlama ideaalse inglise keelena, kui foneetiline inglise keele kõla on ainus, mida soovid saavutada. Kuid üks detail, mis märgib selle tõlkeks prantsuse keelest on sõna *research* ebaharilik kasutus mitmuses, mis ühtib sarnasena näiva prantsuse keele sõna *recherches* regulaarse kasutusega. Ilmselgelt märkab seda vaid lugeja, kes teab nii prantsuse kui ka inglise keelt, sest sõna *researches* võõrapärasus ei ole ilmselge inimesele, kes räägib üksnes inglise keelt. Inglisekeelne kõneleja suudaks edukalt koostada põhjenduseks üsna teistsuguseid hüpoteese või siis leida, et tegu on selle kindla autori sõnavarasse kuuluva erialase või tehnilise terminiga. Kui aga kakskeelsel lugejal on lisaks ka teadmisi prantsuse filosoofilistest terminoloogiatest, siis muutub sõna *positive* enne sõna *researches* läbipaistvaks. Kakskeelne lugeja näeb vaevata, et *positive researches* tähistab algtekstis fraasi *recherches positives*. Hoopis teine küsimus on aga mida antud prantsuse fraas tähendab: see on termini *empirical investigation* (empiiriline uuring) standardtõlge prantsuse keelde.

Võiksime öelda, et *positive researches* on üldtuntud prantsuse fraasi kehv tõlge ning tõlkija näib olevat seda terminit käsitletud hoopis millegi muuna. Samas võiksime seda näha aga kui jälge algteksti ehtsast kõlast. Tõepoolest, kui inglise fraas ei ole *just* tajutavalt ebaharilik ei osaks me näha selles mingitki jälge millestki muust kui inglise keelest. Jällegi on samaväärselt selge, et me ei suudaks näha selle fraasi „ehtsat prantsuspärasust“, kui meil ei oleks mingeid teadmisi prantsuse keelest.

Võõrapärase *positive researches* tagasitõlge mitmesse teise keelde, sealjuures ka uus kreeka keelde, annaks sama tulemuse – see tähendab, et võime tuvastada tähenduseks *empirical investigation*. Ilma teabeta, et antud teos on tõlgitud keelest A ei võimalda võõrapärasustavald tõlkestiilid ise lugejal tuvastada, milline võõrkeel A on.

Võõrapärasustavald tõlkestiilid pressivad inglise keelt vormidesse, mis peegeldavad algkeele mingit piiratud külge nagu näiteks sõnajärg või lausestruktuur. Siiski toetuvad nad oma võõrapärasustava mõju tõttu lugeja eelnevatele teadmistele võõrkeele ligikaudsest vormist ja kõlast – ülal tsiteeritud Gayatri Chakravorti Spivaki Derrida tõlke puhul aga teadmistele võõrkeele kindlastest sõnavaraüksustest.

Kujutlege romaani, mis on tõlgitud näiteks hindi keelest, kus on võimalik kolmel eri viisil väljendada sõna „sina“: *tu*, *tum* ja *ap* (vastavalt intiimne, sõbralik ja formaalne vorm). Nende kolme pöördumisevormi vaheldumine on tähendusrikas osa sellest, kuidas meie kujuteldava romaani tegelased omavahel suhtlevad. Kas tõlkija suudaks inglise keeles luua lingvistilise anomaalia, mis oleks vastavuses sõna „sina“ kolmekordsele jaotusele? Jah,

muidugi. Aga kas me teaksime, et see oli jälg hindi keelest? Mitte ilma tõlkija joonealuse märkuseta – sest me ei oska hindi keelt.

Kuna enamik tõlkeid leiavad aset selliste ühiskondade keelte vahel, mis on teineteisega küllaltki seotud, kas kultuuriliselt, majanduslikult või poliitiliselt, siis vormilisi või leksikaalseid laene algkeelest on sageli kasutatud mujalt sisse toodud tekstide võõrapärasuse – ja prestiiži – väljendamiseks. Näiteks 16. sajandil toodi palju kirjandus- ja filosoofiateoseid itaalia keelest üle prantsuse keelde samamoodi nagu palju itaalia käsitöölisi toodi sisse, et nad kaunistaksid paleesid ja losse üle maa. Tolle ajastu tõlkijad kirjutasid prantsuse keeles ning kasutasid rikkalikus valikus itaaliakeelseid sõnu ja väljendeid. Nad arvasid, et nende lugejad kas teadsid või peaksid teadma neid sõnu ja fraase, mida nad üle tõid. Enamgi veel: nad arvasid, et prantsuse keelt võiks lausa täiustada, kui seda rohkem itaaliapärasemaks teha. Ja õigupoolest kestab see protsess muuta prantsuse keelt itaaliapärasemaks tänapäevani välja. *Caban* (avar mantel) ja *caleçon* (aluspüksid) sinu kapis ning, kui sul veab, *cantaloup* (muskusmelon) ja *caviar* (kaaviar) sinu külmkapis nagu ka tohtu arv teisi tavalisi, hariduslikke, peeneid ja maitsvaid asju on kõik prantsuse keeles nimetatud itaalia päritoluga sõnadega. Kusjuures enamikel juhtudel võtsid need esimesena itaalia keelest üle just tõlkijad.

Sarnast sorti leksikaalne rikastumine toimus 19. sajandil, kui saksa keelt kõnelevad inimesed püüdsid end kehtestada eraldiseisva ja ühinenud rahvana. Saksa tõlkijad tõid teadlikult hulgaliselt sõnu üle kreeka, prantsuse ja inglise keelest, et mitte ainult teha euroopa klassikaid kättesaadavaks saksakeelsetele kõnelejatele, vaid ka täiendada saksa keelt selle sõnavara laiendamise viisil. Nende arvates oli probleem järgmine: prantsuse ja inglise keel olid juba rahvusvahelised keeled, mida toetasid võimukad riigid. Seetõttu õppisid prantsuse (ja vähemal määral inglise) keelt ka inimesed, kes seda emakeelena ei kõnelenud. Kuidas saaks saksa keel üldse olla võimsa riigi edasikandvaks jõuks, kui just teiste keelte kõnelejad ei õpi seda lugema? Ja miks peaksid nad seda lugema õppima, kui see just ei anna kergesti edasi neid tähendusi, mis tekivad rahvusvahelistes ja Euroopa tsivilisatsiooni rikkuseid esindavates kultuurides?

Tänapäeva maailmas peavad sageli „väikestes“ keeltesse tõlkijad samuti enda ülesandeks oma keelte kaitsemist või hoopis nende täiendamist – või ka mõlemat samaaegselt. Siin on kiri, mille ma hiljuti sain tõlkijalt Tartust:

Minu emakeelt, eesti keelt, kõneleb umbes miljon inimest. Ometigi olen ma veendunud, et „Life A User’s Manual“ ja minu keel väärivad teineteist. Pereci tõlkides tahan tõestada, et eesti keel on piisavalt rikkalik ja paindlik, et tulla toime raskustega, mida seda sorti teos kaasa toob.

Tõlge saab selgelt teenida rahvuslikke eesmärke, kuid samas ka nende vastandeid – rahvusvahelistumise põhjust iseenesest. Üks tänapäeva prantsuse kirjanik, kes kasutab varjunime Antoine Volodine, on löövalt formuleerinud, miks ta soovib kasutada oma emakeelt nii nagu see oleks võõrkeel. Volodine’i jaoks ei ole prantsuse keel vaid Racine’i ja Voltaire’i keel. Kuna tõlget prantsuse keelde on praktiseeritud väga kaua aega on see ka Puškini, Šalamovi, Li Bai ja García Márquez’i keel. Prantsuse keel ei ole kaugeltki mitte rahvusliku identiteedi, ajaloo ja kultuuri privilegeeritud vektor, vaid hoopis „keel, mis annab edasi kultuure, filosoofiaid ja probleeme, millel pole mingit pistmist prantsuse ühiskonna või frankofoonse maailma tavadega.“ Asi pole mitte selles, et prantsuse keel oleks oma olemuselt või saatuselt rahvusvaheline keel. Tegelikult hoopis vastupidi: just prantsuse keelde tõlkimise tava teeb keelest nüüdisaja maailma rahvusvahelistumise vahendi. Tänu oma pikale võõrkeeltest tõlkimise ajaloole on prantsuse keel nüüd võimalik edasikandev jõud kujuteldavale ja lõpmatult painavale kirjandusele, mida Volodine tahaks võõrapäraseks pidada.

Seega oleks küllaltki väär näha inglise, prantsuse, saksa ja itaalia keele progressiivset läbipõimimist antiiksete algkeeltega nagu ladina ja vanakreeka keel ning (Volodine’i kirjutistes) ka vene ja hiina keel, kui üleilmastumise nime all tuntud nähtuse ainsat vilja. Igatahes ei aita üleilmastumine ainult inglise keelele laieneda teistesse keeltesse ja kultuuridesse. Võiksime seda samahästi selgitada näitega nn pitsakeele ja pastasõnavara levikust nurgapoodidesse ja kiirtoidukohtadesse üle maailma. See on samuti tõlkijate pikaajaliste püüdluste tulemus, et anda oma emakeeltele rahvusvaheline staatus. Nad ei üritanud tingimata panna oma tõlkeid kõlama ehtsalt võõrapärasena. Tõepoolest, kui nad tegelikult üritasidki seda teha on nende edukus teinud sellest ambitsioonist farsid, sest üle toodud või matkitud sõnad on nüüd saanud vastuvõtva keele nii suureks osaks, et nad ei ole enam üldsegi võõrapärased.

Mitte vähem kui 40 protsenti kõikidest põhisõnadest ükskõik millises inglise keele sõnaraamatus on üle võetud teistest keeltest. Võõrelement – olgu see sõna, väljend või grammatiline vorm, mille on üle toonud meie imetlusväärset ja vihaleajavalt

mõjutatavasse keelde tõlkija, kes püüab säilitada originaali ehtsat kõla – liigub juba käidud rada. Seda, kas heidetakse kõrvale kui kohmakat, raskepärast või poolikut tõlkeüritust, või võetakse endale, korduvkasutatakse, integreeritakse kuni lõpuks ei ole see üldsegi võõrapärane.

Tänapäevased püüdlused aga toota ingliskeelseid tõlkeid, mis hoiavad alles midagi ehtsalt võõrapärast, ei ole rangelt võrreldavad tõlkijate sajanditetaguste aktsioonidega, mis tegid saksa keele rohkem inglise keele moodi, prantsuse keele rohkem itaalia keele moodi, vanasüüria keele rohkem kreeka keele moodi ja nii edasi. Tänapäeva võõrapärastamise pooldajad ei näe vaeva sellega, et teha inglise keel rahvusvaheliseks keeleks, sest inglise keel on juba praegu rahvusvaheline. Teatud astmeni üritavad nad inglise keelt rikastada lingvistiliste ressurssidega kaugematest keeltest. Richard Pevear rääkis ühes intervjuus *The New Yorker*iga: „Üks alateadlikke mõtteid, millega ma tõlkijana peale hakkasin oli soov turgutada just inglise keelt“. See loominguline ja kirjanikulik ettevõtmine tugineb soovile jagada lugejatega osa neist emotsioonidest, mida Pevear tunneb vene romaani lugedes. Ta on samuti sageli öelnud, et ta ei räägi keelt soravalt ning toetub oma elukaaslasele, kes annab talle üldise võrestiku, mille tema siis kirjanduslikuks versiooniks ümber töötab. Sama võib tõele vastata ka teiste kohmakate ja võõrapäraselt kõlavate tõlkestiilide pooldajate kohta. Ettevõtmine kirjutada tõlkeid, mis tekitavad kõige vähem „etnotsentrist vägivalda“ originaalile seega riskivad sellega, et nad võivad sulanduda hoopis millekski muuks – välismaalaste naljakate kõneviiside kehastuseks.

Loomulik viis kujutada võõrkeelsete ütluste võõrapärasust on jätta nad algkeelde, kas täielikult või osaliselt. See ressurss on saadaval kõigis keeltes ning seda on mingil määral neis igaühes alati ka kasutatud.

Ei ole kerge kujutada võõrkeelte võõrapärasust täie tõsidusega. Selleks on vaja Chaplini või Celetano taipu, et luua koomiline, kuid mitte solvav mulje.

Esmajoones annab tõlge ikkagi edasi võõrkeelse teksti tähendust. Ja nagu me edasi ka näeme, juba seegi on piisavalt raske.

6. Põline valdusõigus: kas sinu keel kuulub ka tegelikult sulle?

Traditsiooniliselt ja nüüd peaaegu juba rusikareegli järgi tõlgivad tõlkjad võõrkeelest oma emakeelde. Tõlkeõpetuse žargoonis nimetatakse seda L1 tõlkeks, mis vastandub L2 tõlkele ehk õpitud või mõnda teise keelde tõlkimisele. Mis on aga emakeel tegelikult?

Kõik meist saavad alguse oma emast ja tundub ilmselge, et õpime kõigepealt keelt rääkima ema pilgu all. Seega oled sa „sündinud“ keelde, milles ema sinuga räägib. Ainult seda ongi silmas peetud, kui räägime emakeele asemel põlisest keelest.

Keeleõppe üks aksioome on arvamus, et põline kõneleja valdab keelt täielikult. Teistpidi jälle on keele täielikku valdamist tavaliselt seletatud kui omamist keele kohta täpselt neid teadmisi, mis on vaid põlisel kõnelejal. Hoolimata ilmselgest faktist, et sama keele kõnelejad kasutavad keelt ääretult erinevatel viisidel, omades sageli üpriski erinevat sõnavara ning keeleharjumusi registri-, stiili- ja diktsioonitasemel jne, lähtume eeldusest, et vaid (näiteks) inglise keele põlisel kõnelejal mõistavad seda täielikult. Samuti on seega ainult inglise keele põlistel kõnelejal õigus otsustada, kas keegi teine kasutab keelt n-ö põliselt.

Teame nii teiste jälgimisest kui ka enesevaatlustest, et isegi põlisel kõnelejal teevad grammatilisi ja leksikaalseid vigu ning ei leia vahel õigeid sõnu. Praeguses tavapärasest nägemusest keelekasutusest on libastumised ja komistused põlise kõneleja jutuse iseenesest osa keele põlisest valdamisest. Võõrkeelte õpetajad on asjatundlikud märkamaks selliseid vigu, mida teevad keeleõppijad ja neid, mis on iseloomulikud põlisele kõnelejale. Mistahes keele põlise kõneleja jaoks on ka olemas teiste tehtud vead, mis ei kõla ainult vale vaid ka võõrana. Paneme aga „põlise“ ja „mittepõlise“ eristuse praktilised ja käibelolevad kasutusviisid hetkeks kõrvale. Teistlaadi, hoopis keerulisemad probleemid on seoses terminite „emakeel“ ja „põline keel“ kasutusega, et kirjeldada kuivõrd koduselt tunneme keeles, mida kutsume omaks.

Me ei pea õppima oma emakeelt ema käest. Seda võib omandada sama tõhusalt oma õdedelt-vendadelt, *au pair*’ilt või naabermaja lastelt. Normaalse inimarengu jaoks loeb asjaolu, et meie vahetus keskkonnas imikueas on olemas mingisugune keel, sest ükski laps ei leiuta ilma välismõjuta ühtki keelt iseenesest. Omandame oma esimese keele kasutades mistahes allikaid, mis on kättesaadavad meie imikuea keskkonnas. Mõned lapsed teevad seda kiiremini kui teised, mõned omandavad laiemat sõnavara kui teised, aga tavaliselt omandavad kõik lapsed suhtlusoskuse küllaltki lühikese ajavahemiku jooksul kuskil 1–3

aastaselt. Nende varajaste arengustaadiumite jooksul omandatud keel võib, kuid ei pruugi osutada keeleks, milles me täiskasvanutena kõige kodusemalt tunneme. Kõikjal maailmas on arvukalt inimesi, kes ei ole eriti oskuslikud keeles, mida nad on õppinud imikueas. Paljudel juhtudel asendab ametlik haridussüsteem imikueas õpitud keele teisega, mida siis hakatakse täiskasvanuna peamise suhtlusviisina kasutama.

Ladina keele kadumisest kõnekeelena kuuenda ja seitsmenda sajandi paiku m.a.j kuni ajastuni mil elasid Descartes, Newton ja Leibniz ei kõnelenud ükski ema oma lapsele ladina keelt ning ükski laps ei sündinud ladinakeelsesse majapidamisse. Siiski õppisid ladina keelt kõrgemate ühiskonnakihtide noormehed terves kristlikus Euroopas tublisti üle tuhande aasta. Selle pika perioodi vältel tegutsesid kõik haritud eurooplased just ladina keeles nii mõttes, ametlikus kõnes kui ka kirjas nõnda erinevatel teemadel nagu diplomaatia, filosoofia, matemaatika, teadus ja religioon. Keelt õpetati kirjutamise teel ning seda ka kõneldi (koolides, kloostrites, kirikutes, riigiasutustes ja kohtutes) kirjalike idioomide verbaliseerimiseks. Kõik ladina keele kõnelejad perioodil, mil see oli peamine suhtluskeel, omasid vähemalt üht teist emakeelt, kuid neid murdeid ei kasutatud keerukate mõttekäikude või väljendite avaldamise vahenditena. Kui aga aastail 700–1700 m.a.j Lääne-Euroopas elanud aadlisoost meeste seas võib eristada emalt õpitud keele ja kõige tõhusamalt kasutatava keele vahel, tuleb „emakeele“ ja „põlise kõneleja“ mõisteid uuesti uurida.

Näiteid, mis illustreerivad „esimesena õpitud keele“ ja „operatiivkeele“ erinevusi, võib leida peaaegu kõikjalt. Võin leida mitu näidet isegi oma perekonnast. Mu isa õppis rääkima jidišit, mis oli tema ema ja ümbruskonna inimeste keeleks Londonis East Endis umbes üheksakümmend aastat tagasi. Kui ta hakkas aga koolis käima omandas ta ka inglise keele. Ei ole kahtlustki, et ta suudaks varsti saata sellega rohkem korda kui eales oma emakeelega. Samamoodi rääkis mu laste ema lapseas ungari keelt, kuid omandas viieaastaselt prantsuse keele pärast Prantsusmaale kolimist. Kummalgi juhul ei kaotatud oma emakeelt. Descartes, Newton ja Leibniz jäid samuti igapäevaselt oma „põliste keelte“ (vastavalt prantsuse, inglise ja saksa keele) kõnelejateks.

Paljudel tänapäevastel juhtudel jääb selline emakeel, mida asendab kõrgetasemelistes tegevustes mõni õpitud keel, vaid „ema keeleks“ ja kasutamiseks ainult vanemate põlvkondadega suhtlemisel. Jidiši ja ungari keel jäid mu kahe lähedase jaoks suhtluskeelteks oma emadega, kuid ei leidnud peaaegu ühtki muud otstarvet täiskasvanuna. See on küllaltki tavaline esimese põlvkonna immigrantide seas riikides nagu Prantsusmaa,

Suurbritannia ja USA. Neist paljud räägivad emakeelt, mis on jäänud viieaastaselt saavutatud peensustasemele. See aga ei olnud kindlasti tõsi Descartes'i või Newtoni puhul, kes kirjutasid vastavalt ka prantsuse ja inglise keeles. Samahästi ei pruugi see olla tõsi ka mitmete miljonite kakskeelsete kõnelejate jaoks tänapäevases maailmas.

Oma elu jooksul säilitame rohkemal või vähemal määral tugevamad tunded keele vastu, milles esimesena õppisime laule, lasteluuletusi, mängu ja perekonna- või mängutalitusi. Need on teedrajavad kogemused ning keel, milles neid kogeti, on kindlasti igaveseks meie varaseimates mälestustes ümbritsetud sooja säruga. Sellest aga ei saa automaatselt järeldada, et meie varaseimate mälestuste keel peaks omama eritähendust inimesele, kelleks me võime saada, või isiklikule identiteedile, mille võime endale kunagi võtta.

Kui esimesena õpitud keelt hakkab varjutama hariduskeel ei ole see enam isiku arenguteel esirinnas. Teisena õpitud, kuid järjest rohkem esimese keelena kasutatavas keeles on olemas kirjutamise ja loendamise põhitehnikad ning esmajärgulise tähtsusega süsteemid nagu pesapallireeglid, laulusõnad ja perekonnaväliste sotsiaalsuhete andestamatu töökord. Kõiki neid korraga omandatud teadmisi saab muidugi esimese keelde tagasi tõlkida. Seda eriti siis, kui perekondlik keskkond toetab paralleelarengut ning vanemad või õed-vennad leiavad aega lapsele õpetada, kuidas kõike uut perekondlikes väljendites edasi anda. Ilma sellise toetuseta võtaksid aga vähesed lapsed vaevaks teha midagi nii ilmselt mõttetut (mõttetut, sest see ei ole seotud uute omandatud oskuste seltskondliku ja isikliku kasutusega).

Üks probleem seoses väljendi „emakeel“ kasutusega nimetamaks keelt, mida täiskasvanud inimene kõige käepärasemalt kasutab on asjaolu, et see tekitab segadust isiku lingvistiliste oskuste omandamisloo ja mõistatuse vahel, mida ikkagi mõtleme keele „valdamise“ all? Väljendi kasutamisel on ka palju reetlikum mõju. See käitub vihjena, et eelistatud keel ei ole lihtsalt keel, mida ema meiega kõneles, vaid on mingil peaaegu salapärasel moel meie endi olemuse „ema“ – keel, mis tegi meist selle, kes oleme. Tegu ei ole neutraalse terminiga. See on koormatud keerukate ideekogumitega keele ja enese olemuse vahelisest suhtest. Koorem on meie kanda niikaua kuni peame terminit loomulikuks ja probleemituks viisiks oma lingvistilise „kodu“ nimetamisel.

Oleme ehk kõik sündinud ajju sisseehitatud võime ja vajadusega omandada keeli. Mõned keeleteadlased on seda nimetanud „keele omandamise mehhanismiks“. Praktikas ei ole me aga tegelikult ühessegi keelde sündinud – kõik imikud on oma elu alguses

keeleoskuset. Ometigi kasutame terminit „põline kõneleja“ justkui vastupidine oleks tõsi. Justkui see keelevorm, mille omandasime loomulike ehkki küllaltki kurnavate pingutuste tulemusena oma lapsea keskkonnast, oleks põline õigus, pärand ja meie lingvistilise identiteedi muutumatu asukoht. Prantsuse, inglise või tagalogi keele tundmine ei ole aga põline õigus ning veelgi vähem on ta pärand – see on hoopis isiklik saavutus. Rääkida keele „põlisest“ valdamisõigusest on sama umbkaudne ning teatud tasemeni sama eksitav, kui rääkida „emakeele“ omamisest.

Nende keelterminite kummalises ideoloogias toovad selgust inglise ja ameerika ülikoolid, mis tavapäraselt märgivad keeleprofessori ametikohale kedagi otsides, et „põline või kvaasi-põline pädevus“ on õpetatavas keeles nõutud. Mida ometi võiks „kvaasi-põline“ tähendada? Praktilises mõttes tähendab see „väga-väga hea“. Kaudselt tähendab see aga, et võiksid osata prantsuse, vene või araabia keelt väga hästi isegi siis, kui see pole sinu põline õigus. Kõige ilmselgemad järeldused sellele valemile on aga järgmised: esiteks, et saab eristada neid, kes on keelde „sündinud“ ja kõiki teisi; ning teiseks, et sellel eristusel ei ole mingit mõjuvõimu, kui rääkida keele kõrgetasemelisest õpetamisest. See aga loob pentsiku probleemi. Kui teine neist kehtib, kuidas saab siis esimene ka tõsi olla?

Keeleõpetlased eristavad grammatiliselt ja leksikaalselt „vastuvõetavate“ ja „mittevastuvõetavate“ lausete vahel ning tuginevad sealjuures „põliste kõnelejate“ vaistlikule hinnangule. Antud keele „põlise kõneleja pädevust“ võetakse kõige sagedamini appi otsustusvahendina määramaks, mida keele grammatika peaks selgitama. Võib ju olla ilmselge, et *Jill loves Jack* on lause inglise keeles ja *Jill Jack loves* ei ole. Samuti peaks inglise keele grammatika selgitama, miks neist esimene on vastuvõetav ja teine ei ole. Kui aga ainult põliste kõnelejate hinnangute alusel piiritleda, mis on ja mis ei ole inglise keel loob see mõnevõrra meeltesegadust tekitava ringjoonelisuse tervele grammatika kirjutamise ettevõtmisele. Kuidas me üldse otsustame, kas mõne inimese kõneldav inglise keel on „põline“ või mitte? Ainult nii, kui tugineme grammatikale, mis iseendast on väljakujunenud just „põliste kõnelejate“ hinnangute toel. Ometi ei ole ühtki korrapäraselt viisi eristamiseks ühetähenduslikult põliste ja mittepõliste kõnelejate vahel mistahes keeles. Enamasti me isegi ei tee ametlikke katseid, vaid usaldame lihtsalt inimeste sõnu. Ja selle tulemusena teeme sageli vigu.

Teisisõnu ei saa inglise keele kõnelejad kindlameelselt tuvastada, kas keegi teine antud keele kõneleja omandas selle hällis, koolis või mõnel muul viisil. Oleme isegi veel vähem võimelised eristama „põliseid“ kõnelejaid „teistest“, kui asi puudutab kirjalikku

väljendust. Kui kõnelen prantsuse keelt peetakse mind mõnikord prantslaseks. Siiski ei ole ma „põline kõneleja“ termini tavaliselt õigeks peetavas tähenduses: ma õppisin prantsuse keelt koolis ühelt leebemoeliselt õpetajalt, kelle nimi oli Mr Smith. Kui prantslased üllatunult hüüavad „Aga ma arvasin, et olete prantslane!“ punastan ma ikkagi uhkusest nagu usin koolipoisike, kes ma kunagi olin. Mida sellised meelitajad tegelikult silmas peavad ei ole mitte, et ma kõnelen prantsuse keelt „põliselt“, vaid tõsiasi, et nad tajusid mu kõneviisis mingit kindlat rahvust. Rahvus on muidugi üks vähestest asjadest, mida enamik inimesi sündides kaasa saavad, kas tänu oma vanemate kodakondsusele („vereõigus“, *jus sanguinis*) või sünnikohale („kohaõigus“, *jus soli*). Keelelisele ühtsusele rajatud Euroopa riigi suhteliselt lühike ajalugu on põhjustanud küllaltki sügava segaduse keele ja rahvuse ning „põlise kõneleja pädevuse“ ja päritolumaa vahel.

Passil ei ole mingit tegemist sinu pädevusega tõlkijana. Samuti ei puutu asjasse keel, mida õppisid oma imikuea keskkonnas. Loeb see, kas sa oled kodus või tunned koduselt keeles, millesse sa tõlgid. Selle nimetamine „põliseks“ eriti ei aita ja veelgi vähem on abiks nõudmine, et saad tõlkida vaid „emakeelde“. Viisid, kuidas kõnelejad saaksid end antud keeles koduselt tunda, on kaugelt liiga mitmekesised, et nende võimeid kõigest kahte patta sundida („põline“ ja „mittepõline“), ükskõik kui laiad või paindlikud nende kahe kategooria definitsioonid ka pole.

Tõlkimisoskuse eelduseks peetakse üldiselt kahe keele äärmiselt hästi tundmist, kuid nii mõneski valdkonnas pole see tegelikult nõnda. Luule, näidendite ja filmisubtiitrite tõlkimisel on näiteks tavaline koostööl põhinev tõlkimine. Üks vastaspool tunneb end koduselt „lähtekeeles“ ehk L1 ja teine tunneb end koduselt „sihtkeeles“ ehk L2. Mõlemad vajavad pädevust ühes jagatud keeles, milleks on tavaliselt, kuid mitte tingimata L2. Samuti peab sihtkeele tõlkija olema või uskuma, et ta on antud žanris eksperditasemel, kas siis näitekirjanikuna, luuletajana või inimesena, kes oskab tähendusi pressida subtiitrite väga piiratud formaati, ja nii edasi. Isegi ilukirjandusliku proosa tõlkijate seas on kuulsaid tõlkijate meeskondi. Näiteks Richard Pevear ja Larissa Volokhonsky, kes on üheskoos loonud paljude vene kirjandusklassikate ingliskeelseid uusversioone. Oma töös Ismail Kadare romaanide juures olen kaasanud teistsugust koostööpõhist edastamisvormi. Autor kirjutab albaania keeles, mida valdan vaid väljendiraamatu tasemel. Alustan tööd viiuldaja Tedi Papavrami prantsuskeelsetest tõlgetest ning seejärel tõstatan oma küsimusi nii Papavramile kui Kadarele prantsuse keeles, mida Kadare allusioonide, viidete, stiiliküsimuste jne arutamiseks piisavalt hästi oskab.

Teistes kultuurides väljaspool Lääne-Euroopat on eelarvamus tõlkimise vastu mõnest muust põlisest erinevast keelest vähem märgatav ja mõningates paikades heidetakse eelarvamus täielikult kõrvale. Mitmeid aastakümneid nõudis Nõukogude Venemaa, et nende ÜRO delegaatide kõnesid tõlgiks mitte teiste ametlike keelte põlised kõnelejad, vaid hoopis venekeelsed kõnelejad, kes oskavad hispaania, prantsuse, inglise, araabia ja hiina keelde asjatundlikult tõlkida. Moskvast asuv tõlkijate kool arendas välja teooria – või katteloo – tõestamiseks sellist poliitiliselt motiveeritud praktikat, mille järgi on tõlgi hädavajalikuks oskuseks originaali täielik mõistmine. Enamik asjatundjaid on eriarvamusel arusaama suhtes, et kergekäeline soravus sihtkeeles on peamiseks võtmeks, et kujuteldamatult ajusid pingutavast sünkroontõlkest puhtalt välja tulla. Ometi olid venelaste tõlkekabiinid ÜROs tõepoolest rohkem kui 40 aastat järjest mehitatud nn „L2 tõlkijatega“, kes tulid tööga väga hästi toime.

L2 tõlge – st kirjutamine keeles, mis ei ole sulle „põline“ – on ka küllaltki levinud keeltes, mis ei kuulu väiksesse lääne keelte rühma, kus on väljakujunenud traditsioonid õpetada teineteise keeli koolides ja on tekkinud pikaajalised kahepoolsed tõlkimissuhted. Vähesed „põlised“ inglise, prantsuse, hispaania või saksa keele kirjutajad on tamili, tagalogi, farsi või volofi keelte soravad lugejad. Nende seast veelgi väiksem arv soovib lisaks pühendada oma aega tõlkimisele. Nende ja enamike teiste maailma keelte kirjutajatele on ainsaks viisiks leida rahvusvahelist kuulajaskonda asetada teos kas koolis või teisiti emigratsiooni või reisimise kaudu õpitud maailmakeelde. See püüdlus annab tihti tagasilöögi. L2 tõlked tänapäevasest hiina või albaania keelest on kurikuulsalt hirmsad. Paljud tobedamad tõlkevigade näited kommertsmaterjalis ja turistidele mõeldud teeviitadel on ilmselgelt tekkinud L2 tõlke tõttu. Kuid oleks tulutu nõuda, et L1 tõlke rusikareeglit tuleks rakendada kõikides kultuuridevahelistes suhetes maailmas ilma selle vältimatut järelmit samuti kehtestamata: et iga haridussüsteem kaheksakümne maailma kaubanduskeele seas pühendaks märkimisväärseid ressursse tootmaks seitsekümmend üheksa gruppi pädevaid L1 tõlkijaid igas lõpetavate õpilaste rühmas. Ainus alternatiiv sellele ikka veel utoopilisele lahendusele oleks see, kui sihtkeele kõnelejal oleks sallivam ja külalislahkem suhtumine variantidesse, mida L2 tõlkijad, kes näevad suurt vaeva enda mõtete selgitamiseks, on inglise, prantsuse, saksa ja teistesse keeltesse tutvustanud.

7. Tähendus pole tühi asi

Rahuldav tõlge peaks taaslooma võõrkeelse lausungi tähendust, hoolimata sellest, kas seda teeb L1 või L2 kõneleja.

Kõlab ju päris lihtsalt. See vastab täielikult teenusele, mida tänapäeva tõlkijad ja tõlgid väidetavalt pakuvad. Ometi ei anna see rahuldavat selgitust, mis tõlge tegelikult on, sest lausungi tähendus ei ole üksüheselt mõistetav. Kõigel, mida ütleme või kirjutame on ühekorruga palju erinevaid tähendusi. Tõsiasi on järgmine: lausungitel on kõiksuguseid ja teineteisest erinevaid „tähendusi“. Tähenduse tähendus on hirmuäratav arutlusteema, kuid tõlkimist õppides ei saa seda ka kõrvale jätta. See võib olla filosoofiline ussipesa, kuid selle probleemi lahendab tegelikult iga tõlge ka ära.

Ilmselgelt on tähenduses enamatki kui vaid sõnade tähendus. Toon lihtsa loo näitamaks miks. Jim on sõpradega matkamas. Ta uitab ülejäänud rühmast eemale ja leiab end paksust metsast. Ta on oma suunataju täielikult kaotanud. Seejärel jõuab tema ninna kohvilõhn. Mida võiks see tähendada? See tähendab, et laager ei ole kaugel. Jimi jaoks on sellel eluline ja märkimisväärne tähendus – kuid sellel pole mingit pistmist sõnadega.

Niisugust tähendust, mis asjadel iseendast olemas on, kutsutakse sümptomaatiliseks tähenduseks. Lõhnad; hääled; füüsilised aistingud; ühe või teise, loomuliku või kunstliku objekti kohaloleku tajumine – neil kõigil on alati olemas sümptomaatiline tähendus. Igapäevases elus märkame tuhandeid sedasorti vihjeid, kuid peame meeles vaid neid, mis rikastavad maailma meie jaoks vajalike tähendustega. Samamoodi on kõigel öeldul samuti sümptomaatiline tähendus puhtalt väljaütlemise tõttu. Kui ma lähen kohvikusse ja tellin endale espresso, siis mida see tähendab? Sümptomina oleks tähenduseks, et kõnelen inglise keelt, et barista kõneleb samuti ja nii edasi. Niipalju on selge. Enamasti ongi lausungi sümptomaatiline tähendus lihtsalt liiga ilmselge, et seda märgata. Kuid mitte alati.

John Sturgesi 1964. aastal linastunud film „Suur põgenemine“ jutustab osaliselt tõsielulise loo Saksa sõjavangide laagris toimunud massipõgenemisest. Loo peategelasel major Bartlettil on head prantsuse ja saksa keele oskused ning ta võtab kampa kapten MacDonaldiga, kes oskab vaid inglise keelt, et pääseda tunneli väljapääsust kanali kaldale. Maskeeritud end kaheks prantsuse ärimeheks plaanivad nad istuda bussi, mis viib neid kaugemale edasi. Ees seisab turvakontroll. Bartlett kõneleb väga usutavat prantsuse ja saksa keelt ning blufib end olukorrast välja. Ta on juba bussi peale astumas, kui kaval politseinik soovib meestepaarile *Good luck!* („Õnn kaasa“) – ja seda inglise keeles.

MacDonald, kes on veel trepiastmel, pöördub vaistlikult ümber, naeratab ja pahvatab välja *Thank you!* („Aitäh“) – sellest saab tema suure põgenemise lõpp. Põgenikke ei paljasta mitte politseiniku kasutatud väljendi või MacDonaldi antud vastuse lingvistilised tähendused, vaid hoopis keelekasutuse sümptomaatiline tähendus.

Ei ole võimalik taasluua keelekasutuse sümptomaatilise tähendust mõnes muus keeles kui selles, mida kasutati. Ei saa näiteks kasutada soome keelt, et „Saksa-vangilaagrist-põgenemisel-inglise-keeles-rääkimise“ mõju taasluua. Filmi prantsuskeelses versioonis on *good luck* ja *thank you* jäetud inglise keelde. Prantsuse vaatajatelt oodatakse, et nad tunneksid ära inglise keele ja teaksid inglise keeles kõnelemise sümptomaatilist tähendust sõjaaegsel Saksamaal. Kuid versioonides, mis on mõeldud vaatajatele, kelle jaoks on inglise, prantsuse ja saksa suulisel keelel lihtsalt „tavalise lääneeuroopa keele“ kõla, ei saa stseeni üldist tähendust päästa ilma kõneldud lauseid tõlkimata (nagu tehti prantsuse versioonis). Samuti ei saa neid ka ära tõlkida, sest ükskõik millise inglise keelest erineva keele kõneleja ei saaks mõttest aru. Tuleb lisada mingi muu teabevahetuskiht või -kanal nagu näiteks subtiiter või supertiiter. Täiendav kanal annaks edasi lausungi metalingvistilise kirjelduse, näiteks „Saksa politseinik kõneleb inglise keeles“ või „võimud kasutavad põgeniku emakeelt ja viimane rumalalt vastab samaga“. Kas seda võiks tõlkeks lugeda? Kindlasti ju võiks, sest selle eesmärk ja tegelik mõju on anda võõrkeelse teose tähendusele kiire juurdepääs. Kuid see ei sobi peatüki alguses antud lihtsa tõlkedefiniitsiooniga. Subtiiter ei loo uuesti teises keeles kõneldud lausungi tähendust. See lihtsalt annab vajaliku teabe, et saada aru mitte tegelikult öeldust, vaid hoopis väljaütlemise tõttu toimuvast.

Ükskõik mille mõistmine on alati seotud sellega, kuidas öeldu (MacDonaldi *Thank you!*) suhestub väljaütlemise tähendusega. See on kõikide suhtlusaktide põhiline raamistik. Probleem on aga tõsiasi, et öeldu ja väljaütlemise tähenduse vaheline suhe on ebakindel ning tihtipeale ka hägune. Inglasest põgenik oleks ju täpselt samamoodi vahele jäänud ükskõik, mida ta politseiniku öeldud *Good luck!* vastuseks oleks andnud niikaua, kui ta oleks seda teinud inglise keeles. Selles kindlas kontekstis võiks väljenditel *Thank you!*, *Get lost!* („Tõmba uttu!“) ja *You're a real gentleman* („Sa oled tõeline härrasmees“) olla sama tähendus. Niisugust ennekuulmatut väidet saaks isegi tõestada, kui näitaksid, et neil peaksid hiina keeles olema ühesugused subtiitrid.

Tuleme aga tagasi parabooli juurde, et Jim eksis metsa ära koos oma kaaslase Jane'iga. Üks neist võiks läheduses keedetud kohvi teretulnud aroomi tundes öelda *Aha! I*

smell coffee! („Ahhaa! Ma tunnen kohvi lõhna!“) või hoopis *Can you smell what I smell?* („Kas tunned sama mida minagi?“) või *Can you smell coffee, too?* („Kas ka sina tunned kohvi lõhna?“). Need on erinevad laused, millel oleks lingvistide sõnul erinevad lausetähendused, kuid antud kontekstis on kõigil sama mõju – et laager on käeulatuses, et nad pole eksinud, et nad peaksid tähistama ja nii edasi. Tõlkes ei oleks nende lausete eri tähendustel suurt tähtsust. Oluline on hoopis säilitada lausungi mõju ja tõlkija peamine oskus on teada, kuidas seda teises keeles teha. Erinevates keeltes ja kultuurides võivad neile omased formaalsusastmed vestluses ning samuti ka reeglid ja tavad, kuidas mehed ja naised võiksid metsa eksinult teineteisega suhelda, küllaltki palju erineda. Jimi ja Jane'i loo puhul on tõlkija ülesandeks väljendada lausungi mõju just neis täpsetes tingimustes ja sellisel moel, et see sobiks sihtkeelde ja -kultuuri. Ei ole tähtis, kas sõnade valitud vorm vastab Jimi öeldud lause lausetähendusele.

Loomulikult oleks Jim ju võinud seda tähendust, mille ta oli kindla lõhna tundmisele juurde lisanud, edasi anda mitte sõnade, vaid naeratus, võbelevate ninasõõrmete või käeviipega. Paljudes sarnastes olukordades võib mitteverbaalsel suhtlusel olla lausungiga sama mõju. See on piinlik fakt tõlkeõpetuse vaatevinklist, kuid tõepoolest ei kuulu tähendus ainult sõnade juurde. Mis puutub teadmisse, mida miski tähendab ja milline on vastuvõetud sõnum, siis pole võimalik selget piiri keele ja mittelingvistiliste suhtlusvormide vahele tõmmata. Jimi ja Jane'i loo puhul ei saaks me sellist piiri tõmmata naeru, võbelemise, viipamise ja kõnelemise vahele. Pole selget vahepunkti, vaid on ainult nihkuv ja sakiline äärjoon keelekasutuse ja kõige muu vahel.

Verbaalse väljenduse sümptomid ja mitteverbaalsed täiendid jäävad täpselt kas tõlkevaldkonna äärel või ulatuvad natuke üle. Tõlkevaldkond käsitleb ainult lingvistilist vormi omavaid lausungeid, kuid neis on alati midagi enam kui kõigest lingvistiline vorm. Seetõttu ei ole üheselt mõistetavat viisi otsustamiseks, kus üks tähenduslaad või -tüüp või -aste lõpeb ja teine algab. Kui lülitad „Suure põgenemise“ bussisteeni ajal heliriba välja, näeksid nahkmantlis meest ütlemas hüvasti kahele tsiviilirõivaid kandvale mehele, kellest üks vastab tema hüvastijätule samaga ning seejärel üritab mingil põhjusel minema joosta. Sa ei saaks millestki aru. Kui aga kuulaksid konteksti nägemata ainult heliriba, kus keegi ütleb *Good luck!* kerge saksa aktsendiga, oleksid tõenäoliselt veelgi vähemast aru saanud. Ainuüksi kontekst ei ütle sulle, mida lausung tähendab, kui sa just ei kuule ka öeldavat lauset. Teistpidi jälle ei ole ainuüksi lausungis piisavalt palju teavet, et saaksid konteksti ise taastada. On vaja mõlemat.

Film on hea vahend uurimaks tähenduse arvukaid toimumisviise. Meie arusaama filmikaadris või -lõigus toimuvast aitab kujundada eri laadi teave, mille on kättesaadavaks teinud mitmesugused tehnilised vahendid. Üksteisega sobitatud võttenurgad ja tervussügavus; kujundus; tegelaste kostüümid, näoilmed ja kehaliigutused; nähtavad rekvisiidid; heliefektid ja taustamuusika – need kõik mõjutavad tähendusi, mida kindlast lõigust või kaadrist välja korjame. Kõige meisterlikumates filmides ei saa ühtki üksikut kanalit kõigist teistest eraldada. Nad töötavad üheskoos ja nende õige ajastus on loodava tähenduse lahutamatu osa. Iga tähenduskanal on osa kontekstist, mis annab kõikidele teistele kanalitele oma võime midagi tähendada, ja tingimata mõjutab neid kindlaid tähendusi, mis neil juba olemas on.

Kõike, mida saab filmilindil piisavalt selgelt väljendada, on võimalik kohaldada üldisele inimsuhtlusele, sealjuures ka kõige magedamaid ja lihtsamaid lausungeid. Tõlkijate ja ka meie kõigi jaoks ongi tähendus tegelikult kontekst.

Väljend „Üks topelt-*macchiato* kaasa“, mida kasutan enamikel päevadel kuskil kella 8 ajal hommikul, annab oma tähendust edasi siis, kui seda ütleb kohvipoe klient baristale. Olukord (kohvipood) ja osalised (klient ja barista) on lausungi tähenduse asendamatud ja eraldamatud osad. Kujutlege, et ütleksite sama lause kell 2 öösel voodis lebedes oma elukaaslasele. Või kujutlege, et seda ütleb trans-Sahara rattasõidufanatt tuareegide telklaagrisse saabudes. Sõnad oleksid samad, kuid nende tähendus väljaütlemisel oleks täielikult erinev. Sümptomaatiliselt võiks see osutada sellele, et nägid halba unenägu või et veepuudus ajas ratturi hulluks. Iga osake keelelisest käitumisest, isegi lihtne soov kohvi tellida, omandab teistsuguse tähenduse, kui selle lausungi konteksti muuta.

Peamine mõte on väärt kordamist: mida lausung tähendab selle väljaütleva ja adressaadi jaoks ei sõltu ainult lausunud sõnade tähendusest. Kaks peamist määrajat, kuidas lausung annab edasi oma tähendust (ja tähendust, mida ta tegelikult edasi annab) on järgmised: väljaütlemise olukord (aeg, koht ja harjumuspärased tavad, mida sellisel ajal ja sellises kohas olevad inimesed tunnevad) ning osaliste isiksused ja nendevahelised suhted. Lausunud sõnade lingvistiline tähendus ei ole tähtsusetu (topelt-*macchiato* ei ole sama jook mis *skinny wet cap*), kuid see on ainult killuke kõigest muust, mis toimub lausungi ütlemise ajal. See võib näida ainsa killuna, mida oleks võimalik tõlkida, kuid paljalt osast jääb puudu väljendamaks terve öeldu tähendust.

Filosoof J. L. Austin tegi klassikalise panuse keele uurimisse ühe oma tähelepanekuga. Tema sõnul on olemas teatud sorti inglise keele verbe, mis ei kirjelda

tegevust, vaid on tegevused just siis, kui neid välja öeldakse. *I warn you to stay away from the edge of the cliff* („Ma hoiatan, et sa hoiaksid kalju äärest eemale“) on hoiatus, sest kõneleja ütles *I warn you* („Ma hoiatan sind“). Inglise keeles on paras arv selliseid performatiivseid verbe, ehkki neist kõik ei toimi täpselt samamoodi. Palju erinevaid raskusi tekib siis, kui proovida käsitleda verbe *promising, warning, advising, threatening, marrying, christening, naming, judging* (lubamine, hoiatamine, nõu andmine, abiellumine, ristimine, nimetamine, kohtu mõistmine) jne verbide eriklassina. Esiteks, vaid vähesed neist väljendavad seda tegu, millele nad nime annavad, kui just ei täideta mitmesuguseid mittelingvistilisi tingimusi. Lausel *I name this vessel The Royal Daffodil* („Ma annan sellele laevale nimeks The Royal Daffodil“) on päris oma mõju (st ta tõesti annab mingile tõelisele laevale nime) ainult siis, kui laeva sisse pühitsemiseks volitatud inimene ütleb nii ka tegelikult just sellel ajal. Samal hetkel leiavad aset laeva sisse pühitsemisega seostatud tavad nagu šampanjapudeli kildudeks löömine vastu võõri, kinnituskilude eemaldamine ja nii edasi. Kui seda ütleks keegi mõnes teises olukorras, näiteks Southend Pieril lamamistoolil istuv mees, ei saaks tegevus kuidagi väljendada laevale nime andmist. Austin nimetab neid vajalikke asjaolusid, mis aitavad performatiivsel verbil oma kirjeldatavat tegevust edukalt sooritada „õnnestuvuse tingimusteks“. Muidugi on olemas palju viise, kuidas niisugust sooritust saab nõrgestada või väärtarvitada, kui manipuleerida selleks tarvilike õnnestuvuse tingimustega. See aga ei mõjuta Austini peamist ideed, et lausungi mõju ei ole üksnes lauset moodustavate sõnade tähenduse funktsioon. Lingvistilise väljenduse mittelingvistilised rekvisiidid ja keskkond – antud isik kõnelemas kellegi teise juuresolekul just sellel ajal ja selles kohas jne – on need, mis tegelikult võimaldavad keelekasutajatel sõnadega kõiksugu asju korda saata.

Paljusid tegevusi saab sõnadega ellu viia, kasutamata neid verbe, mis väidetavalt tegevust „sooritavad“. Ma võin lubada abielluda kellegagi, kui ütlen küsimuse vastuseks *Sure I will* („Jah, muidugi“) ning see oleks sama siduv, kui öelda *I promise* („Ma luban seda“). Ma võin käskivat kõneviisi kasutades kedagi hoiatada – *Stay away from the cliff!* („Hoi kaljuäärest eemale!“) – samamoodi nagu võiksin kedagi kindla kõnetooniga ähvardada, kui palun neil eemale hoida. Lausungi mõju ei ole ainuüksi seotud lausungis kasutatud sõnade tähendusega. Paljudel juhtudel on ainuüksi lingvistilist tõendusmaterjali kasutades raske näidata, et nad on üleüldse kuidagi seotud.

Lausungi ühe või enama kontekstuaalse põhitunnuse tahtlik muutmine teeb tähendusrikkast väljendist enamasti mingisuguse absurdsuse. On võimalik saavutada ka

vastupidist: absurdsest saab teha midagi mõistlikku, kui anda sellele mingisugune alternatiivne kontekst. Noam Chomsky mõtles oma murrangulise teose „Süntaktilised struktuurid“ (1957) alguses välja absurdse lause, et selgitada seda, mis tema jaoks oli tähendusrikka lause ja grammatiliselt õige lause põhimõtteline erinevus. Selliseks täielikult grammatiliselt õigeks lauseks, millel ei olnud mingit võimalikku tähendust oli „Värvusetud rohelised ideed magavad raevukalt“. Järgnevate kuude jooksul nuputasid nutikad tudengid välja viise tõestamaks, et Chomsky eksis. Stanfordis korraldati peagi ka võistlusi leidmaks tekste, kus „Värvusetud rohelised ideed magavad raevukalt“ ei oleks lihtsalt grammatiliselt õige lause, vaid ka tähendusrikas väljend.

Siin on üks auhinnatud võistlustöö:

Vaid mõtted saabuvast rohelusest ajendavad meid sügisel ostma neid uinunuid valgeid pruuni paberitaolise kestaga kaetud aedviljaainest kamakaid, et neid õrnalt maha istutada ja nende eest hoolitseda. Pean imetlusväärseks, et niisuguse katte all rügavad nad märkamatuks nii suure hooga tööd pakkumaks meile sellist ootamatut ja vägevat ilu kevadel õitsevate lillesibulatena. Maa puhkab niikaua kuni talv valitseb, kuid need värvusetud rohelised ideed magavad raevukalt.

Tänapäeval võiks väljend „värvusetud rohelised ideed“ ehk viidata 2009. aasta detsembri Kopenhaageni kliimakonverentsil arutatud teemadele; ütlus nad „magasid raevukalt“ võiks seega märkida ei midagi muud kui konverentsi nigelat lõpptulemust. Asja mõte ei ole mitte öelda, et inimesed mängivad keelega ja teevad farsi autoriteetsetest üldistustest keele kohta. Mõte on hoopis järgmine: mistahes keeles ei saa ühtki grammatiliselt õiget lauset koostada nii, et sel ei saaks kunagi olla väljaütlemise konteksti, kus lausel on tähendus. Samahästi saab kõike välja öeldut või kirja pandut – isegi arbsurdsusi – (ühel või teisel ajahetkel) ka tõlkida. *Verdi idee senza colore dormono furiosamente.*

Mingit tavapärast tegevust puhtalt väljaütlemise teel sooritavate lausungite (tervituste, korralduste, käskude jne) tõlkimiseks on vaja, et sihtkeelel oleks olemas võrdväärised tavad sõnade kasutamiseks. Kuid on märkimisväärsed erinevused, kuidas inimesed sõnadega mitmesugustes keeltes ja kultuurides ümber käivad. Lubadus võib olla lubadus ka teisel pool maailma, kuid õnnestuvuse tingimused ning samuti ka keelevormid, mis on kohased lubaduse andmisele, võivad suuresti erineda näiteks Jaapani ja USA vahel. Tõlkida ei ole vaja mitte lubaduse *I promise, cross my heart and hope to die* („Söögu mind

susi, kui ma oma lubadust ei pea“) lingvistilist tähendust, kui eesmärgiks on lihtsalt sarnase pühenduvuse edasi andmine sihtkeeles. Taaskord ei ole väljendatud lausung (nii kõnes kui kirjas) ainus või isegi peamine tõlkimisobjekt, kui loeb hoopis öeldu mõju, ja alati nii ka on.

Need tingimused ei mõjuta ainult seda verbide hulka, mida Austin performatiivseteks nimetas. Sõnade võimalike kasutusviiside ulatus võib minna kaugemale nendest verbidest (*promise, warn, knight, name*), mis filosoofi tähelepanu pälvisid. Oleks isegi parem näha neid mitte-nii-erilisi inglise verbe ühe viisina saamaks üldist arusaama keelekasutusest. Kui ütlen üht oma tuttavat kohates *How are you?* („Kuidas sul läheb?“), sooritan sotsiaalset tervituskommet ja kasutan selleks lausungit, mida sellise tavaga enamasti seostatakse. Ei ole tähtsust, kas kasutan performatiivset verbi – *Salaam, your highness, I greet you most humbly* („Salaam, teie kõrgeausus, tervitan teid alandlikult“) – või mitte – *Hi!* („Tere!“). Tervitust väljendaval ütlusel on tähendus ainult tänu tegevusele, mida sellega sooritan. Tervitamist võiks kujutleda kui keelekasutuse liiki, registrit või žanri. Ei ole raske näha, et tõlkida väljendit *How are you?* mistahes teise keelde on tõlkida tervitamise kommet ja mitte eraldiseisvaid üksusi *how, are* ja *you*. Sedasorti keelekasutus, mida peetakse enamasti turistide vestlussõnastiku jaoks sobivaks ei ole sugugi vähem kõlblik ka paljudes teistes tõlkekontekstides. Kudumismuster, mis ei järgi sihtkeele olemasolevaid tavasid kudumismustrite jaoks on täiesti kasutu. Samamoodi ei ole ka tõlgitud ähvarduskiri mingi ähvardus ega ka tõlge, kui see ei allu sihtkultuuris väljakujunenud tavadele.

2008. aasta suvel avaldas *The Wall Street Journal* kuuma loo pealkirjaga „GOP VEEP PICK ROILS DEMS“. Sellest arusaamiseks on vaja hulgaliselt teadmisi Ameerika poliitiliste sündmuste kohta viimaste presidendivalimiste võidujooksus. Sealhulgas peaks teadma kahe peamise partei harjumuspäraseid hüüdnimesid ning samuti olema tuttavad Manhattani öövahetuse toimetajate sõnamängudega. Kas peaksime tundma kaasa vaestele tõlkijatele teispoole maailma, kes pidid lugu üldjoontes topeltkiirusel taaslooma? Mitte eriti. Pealkirjas kasutatud sõnade tähendused ei ole tähtsad. Oluline on, et see pealkirjana toimiks. Nagu mistahes pealkirja puhul ingliskeelses ajakirjanduses, selgitatakse „GOP VEEP PICK ROILS DEMS“ tähendus vähem kokkupakitud keeles ära juba järgnevas loos. Tõlkija ülesanne – kui tõesti sooritab seda ülesannet tõlkija ja mitte toimetaja – on loost esmalt aru saada ning alles siis välja mõelda sobiv pealkiri sihtkultuuris mõjuvõimu omavate pealkirjade keeles. Näiteks „Le choix de Madame Palin comme candidate

républicaine à la vice-présidence des États-Unis choque le parti démocrate”^a allub üsna hästi prantsuse pealkirjade kirjutusstiilile ning on The Wall Street Journali kokkuvõtva teravmeelitsuse üheks võimalikuks vasteks. Algtekst ja selle tõlge peavad alluma üldistele pealkirjade kirjutamistavadele oma vastavates kultuurides, sest pealkirjade kirjutamine on samamoodi žanr – teatud keelekasutusviis, mis on piiratud kindlasse konteksti – nagu verbid *promising*, *christening*, *threatening* ja nii edasi.

Kui palju žanre on ühtekokku? Lugematult palju. Kuidas sa tead, millisesse žanri antud kirjalik lause kuulub? Tegelikult ei teagi ning see ongi asja mõte. Ükski lause ei sisalda kogu teavet, mida pead tõlkima. Üks teabe peamisi tasandeid, mis lausest alati puudub, kui seda lihtsalt võtta grammatiliselt hästi koostatud leksikaalselt vastuvõetavate sõnade jada, on žanri ära tundmine. Ainult lausungi kontekstist on võimalik see üles leida. Suulise lause korral sa muidugi juba tead seda, sest pead kontekstis n-ö kohapeal olema, et kuulda lause väljaütlemist. Ka paljude kirjalike tekstide puhul tead sa žanrist üsna palju. Tõlkijad enamasti ei ole nõus töötama teksti kallal, kui neile eelnevalt ei öelda, kas tegu on rongi sõidugraafikuga või luuletusega, ÜRO kõnega või romaani katkendiga (ja vähesed loevad selliseid asju oma algkeeles enne, kui kaaneleht, raamatuümbris või muu peritekstuaalne materjal neile ütleb, mida nad lugema hakkavad). Oma töö tegemiseks peavad tõlkijad esmalt teadma, missugust tööd nad üldse tegema hakkavad.

Tõlkida midagi ettevalmistamata, pimesi, ootamatult või nagu mõned kirjandusteadlased ütlevad „tõlkida teksti lihtsalt niisama“ ei ole tehniliselt võimatu. Mõningate ülikoolide tudengitel palutaksegi lõpueksamitel teha just seda. Kuid see ei ole aus töö. Seda saab teha vaid oletades, milline on lausungi kontekst ja žanr. Isegi kui arvad õigesti ja eeldades, et õigesti arvamine tähendaks suuri teadmisi ja leidlikku vaimu, on see siiski ainult mäng.

Paljudel žanritel on enamikes keeltes ja kultuurides äratuntavad vormid: söögireseptid, laadamelu, inimeste tervitamine, kaastunde avaldamine, abielu väljakuulutamise, kohtumenetlus, jalgpallireeglid, kauplemine ning neid kõiki võib leida peaaegu igast maailmanurgast. Erinevad vaid lingvistilised vormid, mille kaudu neid žanre väljendatakse, ja mõnikord erinevad need lausa märkimisväärselt. Niikaua aga kuni tõlkija teab, millist žanri ta tõlgib ja on tuttav selle vormidega sihtkeeles ei ole nende tõlkimine suur mure. Probleemid tekivad palju sagedamini siis, kui tõlke kasutajad tõstatavad

^a Ee „Vabariiklaste otsus valida Palin USA asepresidendikandidaadiks vapustab demokraatliku parteid“ (Tõlkija märkus)

vastuväiteid sobiva tõlkeviisi rakendamise tõttu tekkinud nihete suhtes verbaalses vormis. Tõlkijad ei tõlgi hiina söögiretsepte „inglise keelde“. Kui nad on tõlkijad, siis tõlgivad nad neid söögiretseptideks. Niisamuti, kui filmi pealkiri vajab tõlkimist tuleb see tõlkida filmi pealkirjaks, mitte eksamivastuseks.

Film „It's Complicated“ („See on keeruline“) on romantiline komöödia, mille peaosades on Alec Baldwin ja Meryl Streep. Nad mängivad tegelasi, kellel tekib kerge armusuhe päikselises Santa Barbaras, ehkki nad on juba mitu aastat olnud lahutatud. Pealkirjas vihjatud keerukuste hulka kuuluvad Baldwini nuhkiv ja kahtlustav noor abikaasa, viimase viieaastane ja kummaliselt terava kuulmisega poeg ning teineteist taasleidnud armastajate abielust sündinud kolm last, kes on nüüd vanuses 18–25. Kas need kaks lapsevanemat võiksid tõesti oma suhet uuesti alustada? Sentimentaalses stseenis, kus Baldwin istub oma maja ees kiigeistmel, ütleb ta viimase repliigina: „It's complicated“. Mistahes lausungi kontekstist võetud lausena võib väljendit *It's complicated* prantsuse keeles rahuldavalt esitada kui *C'est compliqué*. Koolis saaks tunnikontrollis selle eest täispunktid.

Filmis aset leidva lausungi kontekstis võiks Baldwini alistuvat, puiklevat ja ebakindlat vastust *It's complicated* prantsuse keelde samuti tõlkida lausena *C'est compliqué*. Ometi ei ole selle filmi prantsuse väljalaske pealkirjaks „C'est compliqué“. Turustajad eelistasid seda hoopis kutsuda nimega „Pas si simple! (“Mitte nii lihtne!”).

Mitte seetõttu, et tähendus oleks väga erinev. Samuti ei ole põhjuseks, et lausungi kontekst üksipäini muudaks tähendust: filmide pealkirjadel ei ole teatud mõttes üldse mingit konteksti just seetõttu, et nad on vaid pealkirjad. Uute teoste pealkirjad teevad teatavaks ja väljendavad konteksti, milles teose tähendust tõlgendatakse. Teisisõnu on pealkirja välja mõtlemine teatud sorti keelekasutus – žanr. Nagu igas teiseski žanris saab tõlgitud pealkirja lugeda tõlkeks ainult siis, kui see täidab sobivat ülesannet – see tähendab, kui see toimib pealkirjana ka sihtkeeles mõjuvõimu omavate pealkirjade kirjutamistavade raames. Samamoodi võiksime komplimendi tõlkimise juures kõige tähtsamaks pidada seda, et see täidab just sellise keelelise käitumise eesmärki, mida nimetame komplimendiks.

Sama lähedastes keeltes ja ühiskondades nagu prantsuse ja inglise juhtub sageli, et laused, millel on väga sarnane kuju ja verbaalne sisu nagu neis kahes keeles, täidavad ka samu žanrieesmärke. Siiski mitte alati. Tõlkija ülesandeks on teada, millal tagasi hoida.

Tänapäeva prantsuse suulises keeles on sõnal *complicqué* kõrvaltähendused, mida inglise sõnal *complicated* ei ole. Selle mõtte teatud kontekstides võib olla ülipeene ja vastandliku piiril. Palju lihtsam viis sellist otsust edasi lükata, hädast välja pääseda ja kurta elu umbmäärasuse üle on hoopis öelda: „It’s not so simple“. Loomulikult võiksid seda öelda ka inglise keeles, kui kontekst on sobiv. Kas see aga oleks filmi pealkiri? „Not so simple!“ („Mitte nii lihtne!“) ei toimi kaugeltki nii hästi ja pole kahtlustki, et just seetõttu filmi esialgsed produtsendid niisugust pealkirja ka ei kasutanud. Prantsuse keeles toimib see hästi ja väldib samas neid soovimatuid vastandlikke kõrvaltähendusi, mis varjutavad väljendit *C’est complicqué*. Sellised otsused ei nõua tõlkijalt ainult „põlise kõneleja pädevust“. Need tuginevad põhjalikele teadmistele žanrist.

Milleni me lõpuks välja jõuame on järgmine: kirjalikud ja suulised väljendid mistahes keeles ei oma tähendust lihtsalt niisama, iseenesest. Tõlge esindab lausungi tähendust. Selles mõttes on tõlge päris hea viis teada saada, mida kasutatud väljend võiks tähendada. Õigupoolest ainus viis olla kindel, kas lausungil on üldse mingisugune tähendus, on lasta kellelgi see ära tõlkida.

8. Sõnad on veelgi hullemad

Vene keeles on kaks sõna, *голубо́й* ja *сини́й*, mis tähendavad sinist värvust, kuid neil ei ole samasugune tähendus. Esimest kasutatakse hele- või kahvatusiniste toonide puhul ning teist tume-, mere- või eresiniste varjundite jaoks. Seega saab mõlemaid tõlkida inglise keelde tingimusel, et juurde lisatakse sõnu, mis täpsustavad sinise värvuse omadusi. Ometi ei saa lihtsat ingliskeelset sõna *blue* tagasi vene keelde tõlkida, sest ükskõik mida öelda soovid – ükskõik, milliseid omadussõnu mainitustest kasutad – ei ole võimalik vältida olukorda, kus ütled rohkem kui inglise keeles. Kirjastajate seas ja üldises avalikkuses mõjuvõimu omavad tavad ei luba tõlkijatel lisada juurde midagi, mida algtekstis ei ole. Kui nõustud nende ametialaste tingimustega, jõuad eksimatut loogikat kasutades kiiresti järeldusele, et tõlge on läbinisti võimatu.

Paljud lugupeetud õpetlased on sedasorti tähelepanekuid kasutanud, et paigutada tõlget väljapoole tõsiseltvõetavate käsitluste valdkonda. Roman Jakobson, kellel on olnud tähtis roll lingvistika ajaloos, juhtis tähelepanu ühele asjaolule. Nimelt ei saa vene keeles juustu tähendavat sõna *сыр* kasutada kodujuustu puhul, sest seda tähistab üks teine

venekeelne nimisõna – *мороz*. Tema sõnul ei saa järelkult ingliskeelset varianti *cheese* täielikult samastada selle venekeelse heteronüümiga. Selle tulemusena ei ole millelegi näiliselt nii lihtsale nagu sõnale *cheese* täielikult rahuldavat venekeelset tõlget.

On ümberlülkkamatu fakt keelte kohta, et sõnade kogumid igas keeles jaotavad ümbritseva maailma omadusi kas natuke või mõnikord väga erineval moel. Värvusi tähistavad terminid ei ühti kunagi täielikult. Prantsuskeelsete kõnelejate jaoks on alati mureküsimuseks teada, mida ingliskeelne kõneleja mõtleb sõnapaari *brown shoes* all, sest kõnealused jalanõud võivad värvuselt olla nii *marron*, *bordeaux* või isegi *rouge foncé*. Kalade ja lindude nimed tulevad sageli ette ülikeerukate ja kokkusobimatute kogumite kaupa. Samamoodi on kirjade lõpetamise kokkulepitud juhistes hierarhilised viisakus- ja kombekustasandid, millel ei ole väljaspool antud kultuuri mingisugust võimalikku otstarvet.

Need üldtuntud näited keelte n-ö ebatäiuslikust vastavusest ehk anisomorfismist ei toeta aga tegelikult järeldust, et tõlge on võimatu. Kui tõlkijal on võimalik näha seda taevast, mida siniseks nimetatakse – on see siis päris taevas või selle kujutus näiteks maalil – siis on ilmselge, milline venekeelne värvitermin on sobivam. Samamoodi ei ole venekeelse termini valik probleemiks, kui poest ostetud juust ei ole just kodujuust. Seevastu aga kui tõlgitakse lauset romaaniteosest, siis tegelikult ei ole tähtis, millist venekeelset sinist kasutatakse sellise kleidi iseloomustamiseks, mis eksisteerib vaid lugeja vaimses kujutluspildis. Kui sinine varjund muutub loo teatud osas või tasandil hiljem oluliseks võib tõlkija alati selle juurde tagasi tulla ja sobitada termin kokku järgneva teemaarenguga. Täpselt vastavuses olevate terminite vähesus ei ole tegelikult tõlke jaoks nii suur probleem nagu paljud inimesed arvavad.

Taskusõnastikud sisaldavad igapäevaseid ja sageli kasutatavaid sõnu. Nende suuremahulisemad vennad on jällegi paksult täis sõnu, mida kasutatakse harvemini. Enamik nendest täiendavatest sõnadest on nimisõnad, millel on suhteliselt täpsed ja mõnikord keerukad tähendused nagu *polüester*, *kõnelaul*, või *ketiratas*. On ülilihtne tõlkida niisuguseid sõnu mistahes keelde, kui seda keelt kõnelevas ühiskonnas on põhjust viidata sünteetilistele kiududele, itaalia ooperile või jalgratta parandamisele. Seega loovad suured ja autoriteetsed sõnaraamatud kummalise illusiooni, et enamik keelde kuuluvatest sõnadest on automaatselt tõlgitavad, kui asendada see vastava terminiga sõnaraamatust. Kuid on tohutu erinevus enamike sõnaraamatu põhisõnade ja keeles kõige sagedamini esinevate sõnade vahel. Õigupoolest moodustavad mistahes keele lausungites ette tulevatest sõnadest

suure enamuse vaid kaks või kolm tuhat eraldi üksust ning nende hulka ei kuulu sugugi sõnad nagu *ketiratas*, *kõnelaul* ja *polüester*.

Kui tõlkimine oleks lihtsalt terminite asendamine sobivate vastetega, siis oleks tõlge selgelt võimatu peaaegu kõige meie öeldu puhul. Välja arvata võib ehk ainult meie küllaltki harvaesinevad viited väga suurele hulgale konkreetsetele materiaalsetele asjadele. See arvukas hulk inimesi, kes vääralt usub tõlkimise võimatusse, kahtlemata soovibki, et kõik sõnad oleksid niisugused. Soov uskuda (hoolimata vastupidisele osutavatest tõenditest), et asjade nimetuste aluseks on sõnad, teebki tõlkija töö näiliselt nii võimatuks.

Idee, et keel on olemasolevate asjade nimetuste loend on tänu paljudele nimekatele mõtlejatele jõudnud heebrealastelt ja kreeklastelt läänemaailma käsitlustesse ning sealt edasi tavainimeseni. Lingvistika professor Leonard Bloomfield, kes domineeris seda valdkonda Ameerikas rohkem kui kakskümmend viis aastat, võttis ühes oma õpikus tähenduse probleemi käsile järgmiselt. Võtame näiteks sõna *sool*. Mida see tähendab? Bloomfieldi raamatus märgistab märksõna *sool* naatriumkloriidi, mida veelgi täpsemalt (või vähemasti teaduslikumalt) tähistab sümbol NaCl. Bloomfield oli aga ilmselgelt teadlik, et vaid väheseid sõnu keeles saab alistada sellisele lihtsale analüüsile. Ei ole võimalik saada selliste sõnade nagu *armastus* ja *ängistus* tähendusteni samamoodi. Nii järeldeb ta:

„Selleks, et anda tähendusele teaduslikult täpset definitsiooni iga keelevormi kohta peaksime omama teaduslikult täpseid teadmisi kõigest antud kõneleja maailmas ... [ja kuna sellest jääb puudu] on tähenduste seisukohavõtt keeleõppe peamiseks nõrgaks kohaks.“

Tõepoolest ongi nii, kui asjale läheneda niisugusest küljest.

Pean siiski hämmastavaks, et Bloomfield oma tohutute teadmiste ja intelligentsiga üldse arvas, et sõna *sool* tähenduse võiks moodustada „NaCl“ või „naatriumkloriid“. On ju ilmselge, mis need on – sõna *sool* tõlked erinevatesse keeleregistritesse. Isegi kui vaataksime bloomfieldilikku naiivsust sellest vaatenurgast uuesti, oleme siiski lõksus idees, et sõnad (mistahes teise meelispärasesse registrisse või keelde tõlgituna) on asjade nimetused.

Üks peamine põhjus, miks nii paljud inimesed peavad sõnu asjade nimetusteks on asjaolu, et seda ütles neile heebrea piibel:

„Ja Jehoova Jumal valmistas mullast kõik loomad väljal ja kõik linnud taeva all ning tõi inimese juurde, et näha, kuidas tema neid nimetab. Ja kuidas inimene igat elavat olendit nimetas, nõnda pidi selle nimi olema.“ (Esimene Moosese raamat 2:19)

Sellel lühikesel salmil on olnud kauakestev mõju lääne kultuuride ettekujutlusele keelest. Selle järgi oli keel algusest peale – ja põhimõtteliselt on ka praegu – sõnade loend; ning sõnad on asjade (eelkõige elavate olendite) nimetused. Samuti väljendab see väga tabavalt, et keel ei ole jumala loodud, vaid on hoopis inimkonna omavoliline leiutis, millele jumal andis heakskiidu.

Nomenklaturismil – arvamusel, et sõnad on põhiolemuselt nimetused – on seega olnud pikk ajalugu. Salamisi läbib see laialdaselt diskursusi tõlke loomuse kohta just keelte vahel, milles on olemas erinevatele asjadele „nime andvad“ või samu asju erinevalt nimetavad sõnad. Probleem ei asetse aga mitte tõlkimises, vaid nomenklaturismis endas, sest see annab väga ebarahuldava seletuse keele toimimisest. Näiteks sellist lihtsat terminit nagu *head* (pea) ei saa lugeda ühegi kindla asja „nimetuseks“. Sellel on oma roll igasugustes väljendites. Seda võib kasutada kaljuse neeme (*Beachy Head* Sussexis), õllevahukihi (*a nice head of beer*) või teatud rollide nimetamiseks kantseleilikus hierarhias (*head of department*). Mis ühendab neid ühendamatuid asju? Kuidas teame, millist tähendust *head* nendes kontekstides omab? Mida üldse tähendab, kui öelda, et teame sõna *head* tähendust? Et teame kõiki erinevaid asju, mida see tähendab? Või et teame selle tegelikku tähendust, kuid suudame hakkama saada ka siis, kui see tähendab midagi muud?

Üks väljapakutud lahendus sõnade ja tähenduste keerdküsimusele on rääkida ära lugu, kuidas antud sõna tähendab kõiki neid asju, mille jaoks see oma otstarvet täidab. Paljude sõnaraamatute kirjelduste järgi on näiteks sõna *head* lugu järgmine. Ükskord ammu oli selle keskseks, põhiliseks või algseks tähenduseks inimkeha anatoomiline osa kaela otsas. Edaspidi aga selle tähendust laiendati igasugustele muudele asjadele, mis millegi muu otsas paiknevad – *a head of beer* ja *a head of department* (osakonna ülem) võiksidki esindada selliseid tähenduse laienemisi. Kuna aga hästituntud neljajalgsetel loomad on pead mitte kõige otsas, vaid hoopiski ees, siis laiendati sõna *head* tähendust teises suunas. Nii hõlmab sõna ka asju, mis kuskilt välja ulatuvad nagu *Beachy Head* ja *the head of a procession* (rongkäigu esiots).

Mõningad sellised lood tuginevad ajaloolisele tõendusmaterjalile nagu näiteks kirjalikele tekstidele, mis esindavad keele varasemat vormi. Seda uurimisvaldkonda, kuidas sõnad on tegelikult või oletatavalt oma tähendusi muutnud või laiendanud, nimetatakse ajaloolise semantika valdkonnaks. Hoolimata sellest, kuitahes üksikasjalik on lugu, kuitahes peenetundeline on selle jutustaja ja kuitahes rohke on dokumenteeritud tõendusmaterjal, ei saa ajalooline semantika kunagi ära selgitada inglise keele kõneleja tunnetust, et 1) *head* on sõna ja 2) mida kõike *head* tähendab.

Sellest võib järeldada, et sõna *head* ei saa ükskõik millisesse teise keelde lihtsalt sõnana tõlkida. Ometi saab teises keeles selle tähendust mingi kindla kasutusviisi puhul kergesti edasi anda. Näiteks prantsuse keeles võiksid nime *Beachy Head* asemel kasutada sõna *cap*, *head of beer* asemel *mousse* ja *head of department* asemel *chef*, *patron* või *supérieur hiérarchique*. Tõlge on õigupoolest väga käepärane viis lahendamaks sõnade ja tähenduste keerdküsimust. Siiski ei saa pelgalt igaüks sulle öelda, mida antud sõna prantsuse või mõnes muus keeles tähendab. Tõlkimise abil saab aga edasi anda sõna tähendust selles kontekstis, milles ta esineb. See on juba väga oluline asjaolu, mis näitab inimvaimu suurepärasest potentsiaali. Tõlge *on* tähendus.

Lingvistid ja filosoofid on sellegipoolest välja mõelnud houdinilikke viise, et välja rabeleda iseendale peale surutud dilemmast ära selgitada, mida sõnad sõnadena tähendavad. *Head* arvatakse üheks sõnaks, millel on ulatuslikult ülekantud või kujundlikke tähendusi ja see võib sobida ka polüseemia näiteks. Samaväärselt tavapäraseid sõnu nagu *light* arvatakse aga homonüümide hulka, sest kahel erineval sõnal on sama vorm nii kõnes kui kirjas. Üks neist viitab kaalule näiteks fraasis *a light suitcase* (kerge kohver) ja teine heledusele väljendis *the light of day* (päevavalgus). Polüseemia ja homonüümia vaheline erinevus on keelekasutuse vaatenurgast täielikult juhuslik. Kui kirjapilt on erinev, kuid hääldus sama – näiteks sõnade *beat* ja *beet* puhul – siis vahetavad lingvistid terminid ja toovad neid homofoonia näideteks. Veelgi enam alajaotusi saab aga teha tänu sõnade soodumusele nihkuda ühest tähendusest teise. Osa saab tähistada tervikut, kui võtame näiteks viiskümmend pead karjas. Kuid tervik saab tähistada ka üht kindlat osa, kui võrdleme meremehe baari astumist laevastiku saabumisega. Mõnikord võib olla või ongi sõna põhitähenduse ja selle laienenud tähenduse vahel visuaalne sarnasus. Näiteks võib väljendit *nose your car into a parking lot* (auto sõitis ninapidi parklakohale) nimetada metafooriks. Mõnikord on tähenduse laienemine külgnevuse või füüsilise seose n-ö viljaks. Näiteks kui öelda lause *knock on doors in attempt to get a job* (saama tööotsinguil jala ukse

vahele) kohta metonüümia. „Tähenduskujujundite“ masinavärki õpetati sajandeid nüüdseks ära kaotatud retoorika traditsiooni raames. Sellega on vahva mängida, kuid sisimas on see puru silmaajamine. Polüseemia, homonüümia, homofoonia, metafoor ja metonüümia ei ole terminid, mis aitavad mõista sõnade tähendust. Need on lihtsalt umbmäärased viisid takistamaks sõnade vastupandamatut soovi tähendada midagi muud. Oleks tõepoolest vaja väga rikkaliku kujutlusvõimega keeleteksperti, et rahuldavalt selgitada, miks on mootorit või pakiruumi katva autoosa nimetuseks Inglismaal *bonnet* ja Ameerikas *hood*. Sõnade semantika on vaimne kaos, hoolimata massiliste huviliste vaimustusest valdkonda panustada.

Ometigi on enamikes keeltes olemas sõnad samade asjade jaoks ning ei nähta vaeva otsimaks nimetusi asjadele, mida neil ei ole või mida nad ei vaja. Keeltes on enamasti eraldi väljendid põhisuundadele (üles, alla, vasakule, paremale – kuid vt lk 163 ka keeli, kust need puuduvad); liikumisviisidele (jooksma, kõndima, hüppama, ujuma) ja kindlas suunas liikumistele (tulema, minema, lahkuma, saabuma); sugulussuhetele (poeg, tütar, vennanaine jne); tunnete ja aistingutele (kuum, külm, armastus, vihkamine); elusündmustele (sünd, abielu, surm, haigus, tervis); riideesemetele, toitudele ja loomadele; maastiku füüsilistele omadustele ja põhiarvudele (viie, kümne, kaheteistkümne või kuueteistkümmeni). Mõnedel on olemas sõnad murdarvude jaoks nagu näiteks saksakeelne *anderthalb* (poolteist) või hindikeelne *sawa* (üks ja veerand), kuid vaevalt on üheski neis keeltes olemas eraldi üksus tähistamaks numbrit 2,375. Kõikides ühiskondades, kus on olemas ratastega sõidukid, on ka keeles olemas sõnad mitmesuguste ratastega sõidukite jaoks. Ma ei tea aga keelt, kus oleks olemas ainus leksikaalne üksus, mis tähendaks „kroomist juhtrauaga ratastega sõidukit“ ja viitaks ühtmoodi nii jalgrattale, kolmerattalisele sõidukile, kaheistmelisele jalgrattale, mopeedile, mootorrattale, lastekärule kui ka muruniidukile. Prantsuse keeles võib olla ükskuid sõnu, mis tähistaksid hukkunud meremehe kirstu sisu (*hardes*) ja väätide jaoks sobivat kruusast pinnast (*grou*). Praktikas ei ole aga enamikes keeltes kõikidele tegelikele ja võimalikele asjadele, asjade liigitustele, tegevustele ja tunnete nimetusi. Näiteks inglise keeles ei ole määratud terminit poolikule pita leivale, mille on riskantselt aiatarale asetanud üks ületoidetud orav, keda näen praegu oma kabineti aknast. Ometi ei takista see sõnavaraline puudujääk mind olukorda jälgimast, kirjeldamast ja sellest rääkimast. Teisalt on araabia keeles sõna *ghanam*, mis tähendab ilma vahet tegemata nii lammast kui ka kitse. See aga ei takista araabia keele kõnelejaid vajadusel lambaid kitsedest eristamast. Ehkki inglise keeles ei ole ühesõnalist või fraasilist

vastet prantsuskeelsele väljendile *je ne sais quoi* või saksakeelsele sõnale *Zeitgeist* ei takista see mind kuidagi nende tähendust selgitamast. Keeled kaugeltki mitte ei sildista kõiki maailma asju, vaid piirduvad oma sõnaloendites peamiselt juhusliku valikuga olekutest ja tegevustest. Samas on keeltes olemas ka vahendid, et rääkida vajadusel kõigest. Paindlikkus väljendada uusi tähendusi on inimkeelele iseloomulik. See on osa sellest, mis teeb tõlkimise võimalikuks ning on ühtlasi ka keelekasutuse üheks põhiomaduseks. Mingi sõna kasutamine mõne teise asemel ei ole ebatavaline – teeme seda pidevalt. Tõlkijad lihtsalt teevad seda mitmes keeles.

Üks varasemalt moekas viis vältimaks niisugust lahendamatu probleemi määrata sõna tähendust oli kujutleda seda allkeeleliste mõtteliste üksuste või tähenduse „omaduste“ lisasaadusena. Võtame näiteks need kolm sõna: *maja*, *hütt* ja *telk*. Kõiki kolme sõna saab kasutada nimetamaks mingit sorti elamuid. Siiski viitavad need eri tüüpi elamutele. Eristavate tunnuste analüüsimise eesmärgiks oli leida pisimaid semantilisi üksusi, mis selgitaksid nende kolme semantiliselt seotud terminite tähendussuhteid. Kõik kolm on n-ö markeeritud tunnusega [+elamu], kuid ainult sõnal *maja* on ka kaks järgnevat tunnust: [+püsiv] ja [+telliskivi]. *Telk* oleks markeeritud [–püsiv] [–telliskivi] ja *hütt* võiks olla markeeritud [+püsiv] [–telliskivi]. Kas poleks imeline, kui kõiki sõnu keeles saaks samal moel lammutada tähendusosakesteks? Sõna tähendust saaks seejärel täielikult täpsustada, kui kasutada loendit eristavatest tunnustest, mis seda markeerivad. Kui saaksime näidata, et kõikide keelde kuuluvate sõnade tähenduste vahelisi erinevusi on võimalik selgitada muutumatute semantiliste tunnuste jaotamise abil, võiksime saavutada ka rohkemat. Meil oleks võimalik ehitada mõtteline Legoland, kus kõiki võimalikke tähendusi saaks moodustada mõttelistest ehitusklotsidest, mis on ühtlasi püsivad ja binaarsed.

Idee kasutada ainult selliseid elementaarseid tähendustunnuseid andmaks ülevaadet mingist sõnavaraosast (rääkimata tervest keelest) on küll ahvatlev väljavaade, kuid see satub vastakuti ühe põhiprobleemiga: milliseid tingimusi kasutada, et üldse moodustada elementaarsete semantiliste tunnuste loend? Terve mõistus kahtlemata dikteerib, et ± [elus] and ± [naissoost] on kaheks eristavaks tunnuseks, mis kuuluvad termini *naine* tähenduse juurde ja et ± [kromeeritud] ei ole. Kuid terve mõistus tugineb meie üldisele kogemusele mittelingvistilisest maailmast ja ka meie võimele leida tee välja keelelisest labürindist. Järelikult on see täpselt sedasorti umbmäärane, hägune ja mitteametlik teave, mida eristavate tunnuste analüüs üritab vältida ja millegi muuga asendada. Hoolimata niisuguse binaarse osadeks lammutamise kasulikkusest teatud sorti lingvistiliste kirjelduste puhul ja

(palju keerulisemal kujul) nn loomuliku keele töötluses, mida praegu teevad arvutid, ei saa sõnade tähendusi kunagi täielikult määrata ainult imepisikeste erinevuste põhjal. Inimesed on lihtsalt liiga vilunud kasutama sõnu mõnes teises tähenduses.

Selline tähenduse kvasi-matemaatiline kokkuarvutamine on samaväärselt võimetu lahendamaks isegi veel peamisemat probleemi: kuidas tuvastada just neid üksusi, mille tähendust on vaja määrata? Kui küsida mingi sõna tähendust (ja tõlkijatelt sageli küsitakse, mida üks või teine sõna tähendab), peaksid eeldatavasti teadma, millise sõna kohta seda küsid. Selleks peaksid sa ka teadma, mis asi sõna üldse on. Kui räägime keelest, siis sõna *sõna* on kahtlemata üks tuttav, mugav ja tõhus töövahend meie mõttelises tööriistakastis. Siiski on eriskummaliselt raske öelda, mida see tähendab.

Arvutid peaksid ometi teadma vastust, sest need loendavad sõnu. Meie jaoks ei ole see aga eriline lohutus. Kõik, mida arvutid teavad sõnade kohta tuleb nendele antud teabest. See on järgnev: sõna on tähestikutähtede jada, mida piiritleb paremalt ja vasakult kas tühik või üks nendest tüpograafilistest sümbolitest nagu näiteks – / “ ? ! : ; , . Arvutid ei pea teadma, mida sõna tähendab, et täita meie nõutud ülesandeid. Aga meie peame! Ja kui mõnel juhul me tõesti ei tea, siis proovime seda välja selgitada kas sõnaraamatu, mõne oma tuttava või teiste inimeste kõne kuulamise abil. Ometi jääb järele palju erinevaid probleeme.

Keeltes nagu inglise keel on sõnade tuvastamine rohkem kunst kui teadus. Kirjastajatel on oma stiiljuhendid reeglitega otsustamiseks, kas kirjutada tuleks *break-up*, *break up* või *breakup*. Tavainimene tahab ka teada, kas fraasi *to break up* peaks lugema üheks, kaheks või kolmeks sõnaks. Keegi aga ei oska seda täpselt öelda.

Inglise eessõnalised verbid annavad lõppematul hulgal tööd keeleekspertidele, kes tahavad määrata sõna tähendust. Need tulevad kolme- või neljaosalistena. Mõnikord kuuluvad verbid kokku – „Did you remember *to take out* the trash?“ – ja mõnikord mitte: „I promised *to take* my daughter *out* to see a film.“ Kas see tähendab, et *to take out* on sõna (või kolm) või kaks erinevat sõna – *to take out* ja *to take ... out* – (või kuus sõna) mis kõik näevad ühtmoodi välja? Tähestikuliste sõnaraamatute koostajad võtavad kasutusele praktilisi lahendusi, kuid mitte neid samu, mis jätab ikkagi põhiküsimuse – mis sõna see on? – lahendamata. Inglise keelt teise keelena õpetavad inimesed teavad parimat vastust küsimusele, kui palju sõnu on eessõnalises verbis. Kui tahad aga teada, kuidas keelt korralikult kasutada, ära parem üldse küsi.

Selleks, et määrata sõnaühikuid täiesti tavapärestes ingliskeelsetes väljendites tuleb arvestada muutlike terminoloogiate ülikeerukusega ja ekspertide vastandlike lahendustega niisugusele mõistatusele. Seega näib olevat küllaltki ilmne, et näiteks inglise keele tavakasutaja ei pea teadma, mis sõna on – või milline on see sõna – et mõtet edasi anda. Sõnalisuse käsitus on tihtipeale käepärane, kuid see ei ole selgepiiriline.

Teised keeled õõnestavad sõnade sõnalisust paljudel erinevatel viisidel. Näiteks saksa keel pressib sõnu kokku, et luua uusi. *Lastkraftwagenfahrer* (veoautojuht) on tavakasutuses selgelt üks sõna, kuid seda saab samahästi näha ka kahe üksteise kõrvale kirjutatud sõnana (*Lastkraftwagen* pluss *Fahrer*, veoauto pluss juht). Samuti võib see olla ka kolm kokku pressitud sõna (*Last* pluss *Kraftwagen* pluss *Fahrer*, veo- pluss auto pluss juht) või neli sõna (*Last* pluss *Kraft* pluss *Wagen* pluss *Fahrer*, veo- pluss mootor pluss sõiduk pluss juht). Ka ungari keel liidab kokku muidu eraldiseisvateks peetavaid sõnu, kuid teeb seda erineval ja samaväärselt elegantsel viisil. Näiteks fraasi *Annáékkal voltunk moziban* (olime Anna ja tema kaaslastega kinos), mida arvuti loeks kolmesõnaliseks, peaks inglise keeles väljendama umbes tosina sõnaga: „We were [voltunk] at the cinema [moziban] with Anna and her folk“ (st Anna koos sõprade, sugulaste või kaaslastega, ilma eristamata). Tagasihoidlik järelliide *-ék* on täiesti piisav, et teha Annast terve inimesterühm. Aglutineeritud või n-ö juurde liimitud liide *-kal* annab aga teada, et ka sina kuuludid sinna rühma. Oma noorema tütre pulmas 2003. aastal Londonis suutsin tõepoolest (pärast eelneva kodutöö tegemist) tõsta klaasi tema ungari päritolu vanavanemate auks toostiga *édeslányaméknak*, mis ainsa sõnaga annab edasi: „mu kalli tütre abikaasale, langudele ja sõpradele“.

Klassikalisel kreeka keelel ei ole üht päris õiget sõna *sõna* jaoks. Enamgi veel, varasema perioodi manuskriptides ja monumentidel on kreeka keele sõnad kirjutatud ilma tühikuteta. See aga ei tähenda automaatselt, et kreeka mõttetargad ei käsitlenud oma keeles lausungist väiksemaid keele põhiüksusi. Kreeka keeles on tõendeid, et kreeka tähestikule eelnenud antiikses lineaarkirjas B ja küprose silpkirjas olid olemas sõnu poolitavad üksused. Samuti oli ka mitmeid teisi viise, kuidas põhiüksuse käsitus tuli esile keeles, milles väidetavalt ei ole olemas sõna sellisele eraldi üksusele. Isegi ungarlased teavad, et mõningad sõnad on põhilisemad kui teised, et kõikvõimalike aglutineerunud ja kokku liidetud vormide peaaegu lõppematu tohuvabohu all on killud, mis on tähenduse loomiseks elementaarsed. *Gyerek* tähendab ungari keeles last ja ehkki see ei pruugi peaaegu kunagi sellises vormis üheski tegelikus väljendis esile tulla on see sellegipoolest vastav sõnajuur

ingliseelsele tüvele *child*. Ilma operatiivmõistet, mis hõlmaks keelt moodustavaid tähendusüksusi, oleks raske ette kujutada sõnaraamatu koostamist. Ja kuidas saaks keegi üldse kunagi õppida võõrkeelt ilma sõnaraamatuta, rääkimata selle tõlkimisestki?

2. TEOREETILINE RAAMISTIK

Tõlketööd alustades oli esimeseks ülesandeks tõlkijana otsustada, millist lähenemist antud lähtetekst nõuab. Mõnel juhul võib seda aidata määrata klient, kuid tihtipeale tuleb peale hakata tõlke eesmärgi välja selgitamisest.

Funktsionaalse tõlketeoreetiku Hans J. Vermeeri sõnul on igal tõlkeprotsessil siht või eesmärk ehk *skopos*. Mistahes teksti puhul lepivad enamasti tõlkija ja klient omavahel kokku, mida soovitakse saavutada ja kuidas seda teha. Selleks, et tõlkija saaks oma ülesandega hästi hakkama peab töö eesmärk ja viis olema eelnevalt piiritletud. Siiski on Vermeeri sõnul tõlkija tõlkeprotsessis ekspert, kuna ta vastutab lõpptulemuse eest. Ta võib vajadusel konsulteerida tõlketellimuse esitaja, kliendi või teiste ekspertidega, kuid ta otsustab peaaesjalikult, milline on lähteteksti roll tõlkeprotsessis. Kui aga lähtetekst on seotud lähtekultuuriga, siis sihttekst on suunatud sihtkultuurile. Ometi juhib tõlkevalikuid tavaliselt just sihtteksti eesmärk, mis võib tunduvalt erineda lähteteksti omast, aga võib ka osaliselt sellega kattuda (Vermeer 2004: 221–223).

Skopos-teooriast lähtuvalt pidasingi vajalikuks eelkõige analüüsida lähteteksti, et selgitada välja selle otstarve ning sihtgrupp. Pärast tüübi ja funktsiooni kindlaks määramist õnnestuski leida kõige sobivam tõlkestrateegia kõnealuse teksti jaoks. Kuna magistriprojekti jaoks valitud teost võib siinkohal käsitleda metatekstina, mis arutleb erinevate tõlkeprobleemide üle, siis tuli töö jooksul arvestada ka autori enda ideedega. Nii kujunes üheks peamiseks eesmärgiks osata tõlgendada autori mõtteid ning püüda neist juhindudes analüüsida oma otsuseid ja valikuid tõlkijana tema teost tõlkides.

Järgnevalt annangi ülevaate tõlgitavast teosest ja selle autorist, toon esile lähteteksti iseloomulikud jooned ning üritan määrata kindlaks tekstitüübi. Viidates tagasi autori enda tõlkealastele tähelepanekutele, tutvustan seejärel teoreetilisi lähtekohti ja üldist tõlkestrateegiat, mis aitaksid lahendada teksti tõlkimise käigus tekkinud probleeme.

2.1 Autorist ja teosest

Magistriprojektis käsitletava lähteteksti autor David Bellos on omandanud prantsuse kirjanduse doktorikraadi Oxfordi ülikoolist Inglismaal ning õpetanud Edinburghis, Southamptonis ja Manchesteris. Alates 1997. aastast töötab Bellos prantsuse ja itaalia

võrdleva kirjandusteaduse professorina Princetoni ülikoolis Ameerika Ühendriikides. Tema karjäär tõlkijana sai alguse pärast prantsuse kirjaniku Georges Pereci teose „Life: A User’s Manual“ (1987) lugemist, misjärel otsustas Bellos selle inglise keelde tõlkida. Sellest ajast saadik on ta tõlkinud arvukaid teoseid, sealhulgas albaania kirjaniku Ismail Kadare romaane, mille tõlkimise eest pälvis Bellos Man Bookeri rahvusvahelise auhinna (Princeton 2018). Teiste tema tõlgitud autorite seas on Fred Vargas, Hélène Berr, Romain Gary ja Georges Ifrah. Samuti on Bellos avaldanud Georges Pereci, Jacques Tati ja Romain Gary elulookirjeldusi (Foyles 2018).

Magistrip projekti jaoks valitud teos „Is That a Fish in Your Ear? The Amazing Adventure of Translation“ on Bellose ilmekas sissejuhatus tõlketeadusesse. Raamat arutleb tõlke olulisuse, vajaduse ja võimalikkuse üle ning käsitleb tähenduse laia temaatika mitmeid tahke. Arutelu on ülesehitatud rohketele näidetele nii ajaloolistest kui ka tänapäevasematest teostest mitmesugustes valdkondades, et tuua esile erinevaid tõlkeprobleeme ja võimalikke lahendusi. Bellos ise kirjeldab oma teost kui lugude, näidete ja arutlusküsimuste kogumit keerlemas ümber ühe põhiprobleemi – mida tõlge ikkagi teeb (Bellos 2011: 2).

„Is That a Fish in Your Ear“ koosneb ühtekokku 32 peatükist, kuid käesoleva töö raames tõlkisin nende seast peatükid 4–8. Neljandas peatükis arutleb Bellos väljakujunenud vaate üle, et tõlge ei asenda originaali, ning mida selle hoiaku all tegelikult mõeldakse. Viiendas peatükis käsitleb autor nn võõra kõla paradoksi või teisisõnu tõlgitava teksti võõrapäraste elementide esindamise problemaatikat nii tõlkija kui lugeja vaatenurgast. Kuuendas peatükis üritab Bellos välja selgitada, mida tähendab keele valdamine emakeelse kõneleja tasemel ja kuivõrd saame üldse oma põlist keelt enda omaks pidada. Seitsmendas peatükis arutleb Bellos tähenduse üle ning analüüsib erinevaid näiteid olukordadest, kus tähendus ei sõltu mitte sõnadest, vaid ajast, kohast või kõnelejatest. Viimases tõlgitud peatükis tuleb autor aga sõnade juurde tagasi ja selgitab arvukaid probleeme, mis tekivad just sõnade mitmetähenduslikkusega ja nende tõlkimisega. Valitud peatükid annavad hea ülevaate teose läbivatest teemadest ning ka autori põhivaadetest, mida olen oma tõlkestrateegias arvesse võtnud. Vahele otsustasin jätta esimesed küllaltki lühikesed peatükid, mis sisult sissejuhatavat laadi ning tõenäoliselt ei pakuks kõige huvitavamaid tõlkealaseid katsumusi. Tõlkimisel rakendatud tõlkestrateegiat kirjeldan juba täpsemalt selle osa kolmandas alapeatükis.

Teose valik tulenes eelkõige isiklikust huvist autori ja tema vaadete vastu, kuigi sellega lähemalt tutvudes veendus, et taolisel tekstil võiks olla laia lugejaskonda ka teiste tõlkijate või keelehuviliste seas. Eriti just seetõttu, et ehkki tegemist on teosega, mis on küll suuresti informatiivne, ei ole see samas üle koormatud ülikeerukate erialaterminitega või tundmatute kirjanduslike viidetega. Pigem on Bellose kirjutamisstiil ladusam ja kujundlikum kui puhtakadeemiliste tekstide korral. Arvan, et ka taolise teksti tõlkimise juures on esmatähtis säilitada võimalikult palju autori eripära ja stiili ning leida tasakaal võõrapäraste elementide esitamisel, et sihttekst oleks samaväärselt kergesti loetav kui originaal, kuid ometi ka täpne. Selleks tuleb alustada aga lähteteksti analüüsist.

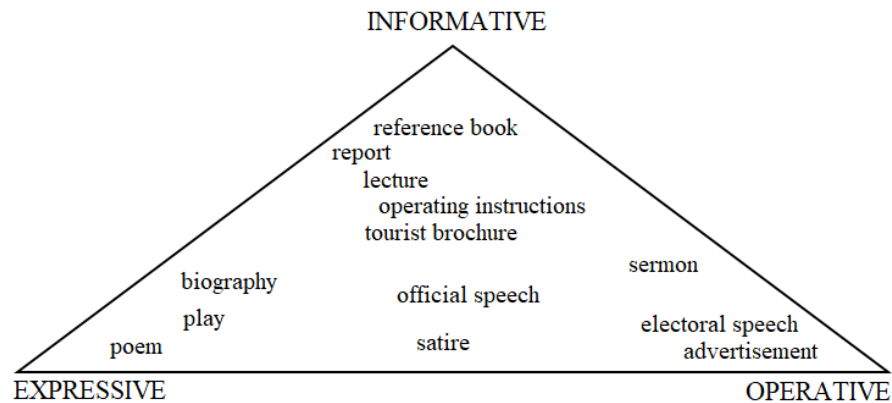
2.2 Lähteteksti analüüs

Hoolimata David Bellose esinduslikust akadeemilisest taustast ei saa tema teost siiski rangelt arvata akadeemilise teaduskirjanduse valdkonda. Õiguspoolest on lähteteksti küllaltki raske kategoriseerida, sest selle sisu hõlmab nii keeleteadust, filosoofiat kui ka religiooni ja tutvustab arvukaid keerulisi kontseptsioone. Samas on autori lähenemisviis neile teemadele võrdlemisi vaba ning tema toodud näited kohati anekdootlikud. Selleks, et selgitada välja taolise lähteteksti ja selle tõlke eesmärk pidasin esmalt vajalikuks määrata kindlaks tekstitüüp.

Tõlketeadlane Katharina Reiss, kes on samuti üks funktsionaalse teooria teerajajaid, on uurinud tekstitüüpide ja keelefunktsioonide olulisust tõlke valdkonnas. Reissi tüpologia põhineb Karl Bühleri keelemärkide liigitusel. Reissi sõnul saab vastavalt verbaalsete tekstide kommunikatiivsele eesmärgile tuua nende puhul esile kolm võimalikku funktsiooni: informatiivne, ekspressiivne ja operatiivne. Informatiivne funktsioon hõlmab faktide selget edastamist ning teksti temaatika määrab selle eesmärgi ja sõnastuse. Ekspressiivne funktsioon keskendub teksti loomingulisele ülesehitusele ja esikohal on autor, kes otsustab sõnumi edasi andmise viisi. Operatiivne funktsioon püüab esile kutsuda teatud käitumist või reaktsioone ning teksti sõnastus sõltub selle vastuvõtjast. Funktsioonide liigituse rakendamisel tõlke valdkonnas on võimalik anda hinnang erinevatele tõlgetele. Seega peaks informatiivset funktsiooni kandva teksti tõlge andma otsese ja täieliku juurdepääsu teksti sisule, ekspressiivse teksti tõlge edasi andma teksti sisu

kunstilise vormi mulje ja operatiivse teksti tõlge produtseerima tekstivormi, mis kutsub esile soovitud reaktsiooni (Reiss 1989: 108–109).

Reiss tõeb ka, et on olemas tekstide hübriidvorme, kus teinekord võivad esineda kõik kolm funktsiooni ühekorraga. Funktsioonide läbipõimuvat suhet on Reiss illustreerinud joonisel 1 (1989: 105).

Joonis 1

Eeltoodud jaotuse põhjal võib järeldada, et magistriprojekti lähteteksti puhul ongi teatud määral tegemist hübriidtekstiga, mis võiks kuuluda teadusliku ja populaarteadusliku kirjanduse piirimaile. Siiski saab teksti selle sisu põhjal üldjoontes liigitada kõige enam informatiivse funktsiooni mudeli alla. Sellest tulenevalt on ka tõlke eesmärk eelkõige anda edasi autori mõtteid võimalikult selgesõnaliselt ja originaalilähedaselt, et sõnum lugejani jõuaks. Ometi tuleb ka arvestada, et tekstil on ka mõningaid ekspressiivse funktsiooni jooni, mistõttu ei ole vajalik liigne ametlikkus ega neutraalsus, sest ka autori enda stiil on üpriski vaba. Ka eeldatav sihtgrupp hõlmab tõenäoliselt laia lugejaskonda, kuhu võiksid kuulda nii keele- ja tõlketeadushuvilised kui ka tavainimesed. Samuti võiks püüda säilitada algteksti loominguulist eripära, sealhulgas autori võrdlemisi kujundlikku kirjutusstiili, teksti üldist struktuuri ja ka lauseehitust. Seetõttu on tõlke eesmärgiks selgus ja autorilähedus, kuid samahästi ka loetavus, et sihttekstil oleks samaväärselt ulatuslik lugejaskond kui lähtetekstil.

2.3 Tõlkestrateegia

Tõlkestrateegia välja töötamisel otsustasingi lähtuda eelneva tekstianalüüsi järeldustest. Sealhulgas pidin mõnevõrra ka kaaluma, kas tõlge peaks olema rohkem kodustav või võõrapärastav, sest ka sellele temaatikale on autor tõlgitavates peatükkides viidanud. Veelgi enam, kuidas tõlkida teksti eestikeelsele lugejale, kui autor suunab oma mõtted selgesõnaliselt just ingliskeelsele lugejale?

Saksa teoloog ja filosoof Friedrich Schleiermacher on kirjeldanud kaht tõlkemeetodit. Tõlkija kas jätab autori rahule ja toob lugeja temale lähemale või jätab tõlkija lugeja rahule ja toob hoopis autori lugejani (Schleiermacher 1977: 74). Lawrence Venuti sõnul pani Schleiermacher tõlkija nende sõnadega valiku ette, kas valida kodustav või võõrapärastav tõlkemeetod. Esimene neist tähendab teiskeelse teksti ümberkujundamist, et see sobiks sihtkeele kultuuriliste väärtustega, n-ö tuua autor koju. Teine aga sunnib lugejat tunnustama teiskeelse teksti keelelist ja kultuurilist erinevust, st saadab lugeja võõrsile. Venuti arvates oli Schleiermacheri selgeks valikuks võõrapärastamine ning seda paistab ka Venuti ise rohkem pooldavat kui vähem etnotsentrilist vägivalda tekitavat tõlkestiili (Venuti 1995: 19–20).

Kahtlemata on nii Schleiermacheri kui ka Venuti teoreetilised tähelepanekud intrigeerivad ja mõtlemapanevad, kuid nii nagu lähteteksti autor isegi nendib on ainult ühele suunale järjekindlaks jäämine on praktikas palju keerukam. David Bellos võtab tegelikult kodustavate ja võõrapärastavate teemal rohkem sõna teose viiendas peatükis, mida magistriprojekti raames ka tõlkisin. Ühelt poolt selgitab ta kodustavate stiilide kriitikute vaateid, mille kohaselt ei tohiks tõlke-eesika järgi teisest keelest tõlgitud teostest ära kaotada kõike, mis on võõrapärane. Samas aga võidakse võõrapärastavaid tõlkeid kõrvale heita, sest need kõlavad liiga kohmakalt või võltsilt. Tema arvates kõige ilmsemaks viisiks anda tekstile võõrapärast kõla on jätta teatud kohad algkeelde. Taolist valikulise võõrapärastuse loogikat järgides on tõlkijad jätnud algkeelde näiteks seisust märkivad tiitleid, sõjaväelisi auastmeid või üldlevinud fraase. Bellose sõnul võib algteksti elemente algkeelde jättes täita ehtsat hariduslikku ja sotsiaalset eesmärki. Niiviisi saavad lugejad omandada teadmisi, et täita lünki oma haridustees või meenutada juba ununenud õppetunde. Samuti jääb lugejale niiviisi põgus mulje teiskeelse teose lugemisest. Ometi märgib Bellos, et valikuline võõrapärastamine on siiski võimalik vaid keelte vahel, mis on kultuuriliselt, ajalooliselt või muul moel seotud. Ta toob näitena prantsuse keele, mis oli

sajandeid tarvilik kõrgema hariduse omandamisel inglise keelt kõnelevas maailmas. Mida enam prantsuse keelt jäi alles tõlgitud teostesse, seda paremini teenis see lugeja huve haridusteel (Bellos 2011: 46).

Tegelikult nimetab Bellos võõrkeelsete elementide tõlkes edasi andmist paradoksaalseks küsimuseks. Nimelt saab tõlge, mis üritab nn võõra kõla abil lugejale algteksti ehtsust edasi anda, vaid reprodutseerida ja tugevdada vastuvõtva kultuuri juba olemasolevat kujutlust võõrapärasusest. Samuti viitab Bellos Schleiermacheri teooriatele tõlkemeetodite kohta, kuid pakub välja, et viimase kirjutatut võib mõista ka teisiti. Ta juhib tähelepanu Schleiermacheri tähelepanekule, et „tõlkida nii nagu autor ise oleks algselt kirjutanud selles keeles, millesse teksti tõlgitakse, ei ole ainult saavutamatu, vaid on iseenesest ka kehtetu“ (Bellos 2011: 47). Kuigi filosoofi sõnu võib tõlgendada, kui ladusast, nähtamatust ja normaliseerivast tõlkest kaugenemist, arvab Bellos, et Schleiermacher võis selle all mõelda ka mõningate võõrapärasustamise võtete kunstlikku lõppmuljet. Õigupoolest väitis Schleiermacher, et kõik teises keeles kirjutatud teoseid lugevad inimesed tunnetavad neis teatud võõrapärasust ning tõlkija ülesandeks on niisugust muljet üritada edasi anda. Bellos peab seda aga küllaltki keerukaks ja paradoksaalseks ettevõtmiseks, kui just sihtkeeles ei ole olemasolevaid norme lähteekeele „teistsugususe“ esindamiseks. Seetõttu järeldebki ta, et võõrapärasus on tegelik valikuvõimalus ainult siis kui tõlgitakse keelest, millega on vastuvõtval kultuuril juba mingi väljakujunenud suhe (Bellos 2011: 48).

Eelneva põhjal võib väita, et Bellose hoiak kodustavate ja võõrapärasustavate tõlkestiilide suhtes on leida sobiv tasakaal nende vahel. Kui teoreetikud nagu Venuti ja Schleiermacher esitavad ideaale, mille poole tuleks tõlkijatel pürgida, näib Bellos rohkem kaaluvat nende praktilist rakendamist. Ka oma tõlketöö jooksul mõistsin, et rangelt ühe stiili põhimõtete järgimine ei aita luua lõpptulemust, mis eeldatava sihtgrupi ootustele kõige paremini vastaks ja täidaks tõlke eesmärki.

Venuti on Ameerika kultuuriruumis tehtud kodustavate tõlgete kohta märkinud, et need on tihtipeale püüdnud luua lugejale illusiooni, et tegu ei ole mitte tõlke vaid originaaliga (Venuti 1995: 61). Magistriprojekti jaoks valitud teos on samuti kirjutatud inglise keelt kõnelevat sihtkultuuri silmas pidades. Kuna aga tekst ise ei lase lugejal asjaolu unustada, siis ei ole mõttekas ka seda püüda varjata. Vahest ongi taolise teose üheks kõitvaks küljeks selle võõrapärasus või näiteks teisest kultuurist pärit autori teistlaadi vaated. Võib ka oletada, et tõlkekirjandust lugema harjunud eestikeelne lugeja ei võta kätte

Bellose teost ootusega, et see on suunatud just tema keele- ja kultuuriruumile. Seega ei ole kõige kodustamine taolise teksti jaoks parim strateegia. Bellose vahepealne lahendus, st valikuline võõrapärastamine, võiks aga olla rakendatav. Arvestades, et teose lähtekeel ei ole sihtkultuurile võõras ja inglise keele mõjusfäär ulatub mitmetesse Eesti eluvaldkondadesse on ka väljakujunenud seos kahe keele vahel olemas. Ühelt poolt annab Bellose juhiste järgimine võimaluse esindada autori huve tõlkeprotsessis, mida antud juhul sai teha otse läbi tõlgitava teose. Teisalt on teksti tüüpi ja tõlke eesmärki arvesse võttes mõistlik säilitada teatav läbipaistvus, et lugejatel on võimalik keerukamaid kontseptsioone ise edasi uurida. Siiski tuleb märkida, et vahepealse lahenduse rakendamine ei ole sugugi selgepiiriline ja lihtne nagu selgub ka järgnevast tõlkeprobleemide analüüsist.

3. TÕLKEPROBLEEMIDE ANALÜÜS

3.1 Kujundlik keelekasutus

Valitud teose tõlkimisprotsessi jooksul tekkis suur osa probleeme seoses autori üldise keelekasutusega. Lähteteksti varasemast analüüsist selgus, et hoolimata teose informatiivsest sisust ei saa seda siiski pidada rangelt teaduslikuks tekstiks. Pigem on tegu hübriidtekstiga, mis hõlmab Reissi mudeli järgi nii informatiivse kui ka ekspressiivse tekstitüübi tunnusoone. Erinevalt tavapära akadeemilistest tekstidest ei ole Bellose keelekasutus sugugi nii ametlik. Üldjoontes võib Bellose kirjutusstiilile iseloomulikuks hoopis pidada pikki, kuid selgeid lauseid, kergelt humoorikat tooni ja küllaltki kujundlikku sõnavara. Soovides autori stiili niivõrd kui võimalik jäljendada ka tõlkes tegin tõlkevalikuid sellest lähtuvalt.

Eelkõige valmistas raskusi võrdväärsete vastete leidmine autori kasutatud idioomaatilistele väljenditele, mida esines tõlgitava osa vältel hulgaliselt. Mõnikord võib selliseid levinumaid ingliskeelseid väljendeid leida sarnasel kujul ka eesti keeles. Näiteks Bellose kasutatud väljendi *philosophical can of worms* tõlkisin sihttekstis ära kui *filosoofiline ussipesa*. Kui samalaadset kujutluspilti esile kutsuvat väljendit ei olnud kohe võtta, siis vähemasti oli neid võimalik asendada mõne muu piltliku vastega. Nii käitusin idioomiga *he had been taken for a ride*, mille tõlkisin eesti keelde kui *teda on ninapidi veetud*. Ometi ei olnud kõikidele idioomidele sama lihtsaid lahendusi. Võõrsõnade leksikongi defineerib idioomi kui „sõna-sõnalt teise keelde mittetõlgitavat püsiühendit“ (VSL *sub* idioom). Seetõttu pidi tõlkimisel kohati loobuma kujundlike vastete leidmisest ja pigem keskenduma selgusele. Näiteks kirjutab Bellos:

[...] it was a best-seller and spawned a whole genre of writing called “Gothic horror.” A second edition was needed, and so the author had to eat humble pie [minu allakriipsutus – K. K.]. (Bellos 2011: 37)

Kui otsida vastet väljendile *to eat humble pie*, siis „A Reader's Dictionary of Phrase and Idiom“ pakub selle asemel pigem välja määratluse „(olukorra sunnil) alandlik olema“ (Parts, Rauk 1974: 207). Tõepoolest sõna *humble* võiks tõlkida ära kui *alandlik*, aga

siinkohal annab lausekontekst mõista, et kõnealune autor pidi midagi tunnistama või omaks võtma. Ka Cambridge Dictionary annab samale väljendile natuke täpsustavama definitsiooni „to admit that you were wrong“ (Cambridge Dictionary *sub* eat humble pie). Lõpuks tegingi valiku tõlkida ülal allakriipsutatud osa ära nii: „autor oli sunnitud vale omaks võtma“.

Mõnel juhul võis ette tulla ka kohti, kust Bellos kasutas mitut idiomaatilist väljendit ühes ja samas lauses. Üks selline lause oli näiteks järgmine:

Translating something “from cold”, “unseen”, “out of the blue” [minu allakriipsutus – K.K.] or, as some literary scholars would put it, “translating a text in and for itself” isn’t technically impossible. (Bellos 2011: 78)

Siinkohal tuli eelkõige kaaluda asjaolu, et lugeja suudaks tõlgitud lauset piisavalt hästi järgida. Nimelt võiks fraasi *out of the blue* eesti keelde tõlkida kasutades väljendit *nagu välk selgest taevast* nagu soovitab Inglise-eesti masintõlkesõnastik (IES *sub* out of the blue), kuid antud lausekontekstis tunduks selline piltlik fraas mõjuvat isegi liiga raskepäraselt. Seda eriti kui vähemlevinud idioomile *from cold*, mille määratlus on lahtiseletatult „without advance notice“ (Collins Dictionary *sub* from cold), on seevastu keerukas leida samaväärselt kujundlikku vastet. Samuti mõjub *nagu välk selgest taevast* eesti keeles tunduvalt kõnekeelsemana kui *out of the blue* mõjub inglise keeles. Selgust ning loetavust silmas pidades otsustasin seekord tõlkida lühidamalt ja neutraalsemalt:

Tõlkida midagi ettevalmistamata, pimesi, ootamatult või nagu mõned kirjandusteadlased ütlevad „tõlkida teksti lihtsalt niisama“ ei ole tehniliselt võimatu.

Bellose kirjutusstiilile omane kujundlikkus väljendub ka muudmoodi kui ainult idiomaatilise väljendite kaudu. Lisaks eelnevatele näidetele kasutab autor ka tabavaid kirjeldusi, et kutsuda esile kujutluspilte, mille abil selgitada oma teoreetilisi mõtisklusi. Näiteks kasutab ta sõna *sõna* tähenduse üle arutledes kirjeldust *effective tool in the mental kit box*, millega viitab kaudselt prantsuse filosoofi Michael Foucault’ tuntud tööriista-metafoorile (Foucault 1974: 523–524). Üht teist sarnast metafoori, milles Bellos võrdleb keelt keeruka labürindiga, kasutab ta aga mitu korda teksti vältel. Esmalt kasutab ta

väljendit *language maze*, mille saab suurema vaevata otse eesti keelde tõlkida kui *keeleline labürint*. Sama kujutlust ei saa aga nõnda edasi anda järgmises lauses, kus Bellos kirjutab:

The names of fishes and birds often come in nonmatching sets of labyrinthine complexity [minu allakriipsutus – K.K.]; similarly, fixed formulae for signing off letters come in graded levels of politeness and servility that have no possible application outside of the culture in which they exist. (Bellos 2011: 82)

Esiteks on lause tõlkimine juba paras katsumus oma pikkuse tõttu, mis iseenesest teeb üksikute elementide selgelt edasi andmise probleemiderohkeks. Samahästi on ka autori mõtet siin üpriski keerukas tõlkes sama tabavalt väljendada. Seetõttu tuli arvestada rohkem sihtteksti lugejaga, kellel võib niivõrd pikka lauset olla raske üldse jälgida. Leidsin ka, et kui üritada väljendile *labyrinthine complexity* leida võrdväärselt värvikat vastet eesti keeles juhin lugeja tähelepanu pigem olulisemast kõrvale. Kuigi üldjuhul soovisin säilitada teksti esialgset struktuuri, tuli mõnel juhul siiski pikki lauseid selguse mõttes poolitada. Nii jagasin lause kaheks ja tõlkisin väljendi ära kasutades lihtsalt omadussõna *ülikeerukas*:

Kalade ja lindude nimed tulevad sageli ette ülikeerukate ja kokkusobimatute kogumite kaupa. Samamoodi on kirjade lõpetamise kokkulepitud juhistes hierarhilised viisakus- ja kombekustasandid, millel ei ole väljaspool antud kultuuri mingisugust võimalikku otstarvet.

Üldiselt võib öelda, et autori kirjutuslaadile omase kujundlikkuse edasi andmine sihttekstis oli tõlkimisprotsessi jooksul kõige enam korduv probleem. Siinkohal sain näiteid tuua vaid mõnest neist, kuid tegelikkuses pani soov säilitada autori ilmekat stiili pidevalt erinevate valikute ette. Samaaegselt ei saanud rakendada üht kindlat strateegiat, sest iga olukord tekitas erinevaid kaalutlusi. Kui ühel juhul võis keskenduda rohkem autorilähedusele, siis teinekord pidi mõtlema pigem lugeja peale. Seal, kus kimbatus oli suurem tuli aga meenutada varem seatud tõlke eesmärki ja juhendada vastavalt.

3.2 Oma- või võõrsõna

Teose tõlkimise jooksul kujunes teiseks läbivaks probleemiks oma- või võõrsõnade eelistamise küsimus. Lähtudes eelnevalt esile toodud tõlkestrateegilistest põhimõtetest ei saanud ka selles küsimuses olla liiga äärmuslik. Niisamuti on väljendanud end ka Tiiu Erelt terminiõpetuse seisukohalt selgitades, et oma- ja võõrtermineid peaks keeles olema soodsas vahekorras. Ehkki Erelt räägib eelkõige oskuskeeles terminiloomest, mida magistriprojektis küll põhjalikumalt ei käsitleta, saab temalt siiski nõuandeid, kuidas võiks käituda ka tõlketöös. Erelti sõnul seob võõras end teiste keeltega ja annab sisu edasi inimesele, kes võõrkeeli juba oskab ja tunneb. Oma on aga sisuselgem neile, kes pole spetsialistid (Erelt 2007: 133, 149). Kuna siinkohal peaks teksti eeldatav lugejaskond hõlmama nii üht kui teist tuli otsustada igas olukorras eraldi leidmaks sobiv tasakaal.

Üldjuhul pidasin paremaks eelistada omasõnu niivõrd, kui see aitas tagada tõlke sundimatut selgust. Lihtsama sisuga võõrterminite juures nagu näiteks *barista* jällegi näis arukam levinumuse tõttu otsustada pigem võõrpäritolu variandi kasuks, kui kasutada eesti keeles mугanenud varianti *kohvibaarmen*. Samuti arvasin, et kui autor ise kasutab mõnes kohas just võõrvormi nagu näiteks prantsuskeelne *au pair*, siis peaksin sama tegema tõlkes. Paraku tekkis võrdlemisi tihti aga olukordi, kus ei olnud kohe võtta ei sobivat omasõnalist vastet ega eesti keeles osaliselt mугanenud varianti, mistõttu oli lahenduse leidmine märksa keerukam.

Näiteks viiendas peatükis kasutab Bellos terminit *anglogibberish* viitamaks tähendusetule jutuvadale laulus, mis imiteerib inglise keele kõla:

However, the transcription of “anglogibberish” in textual form represents English-soundingness only when it is vocalized (aloud, or in your head) according to the standard rules for vocalizing *Italian* script. (Bellos 2011: 43)

Kahtlemata on tegu inglise keeles täiesti mõistetava terminiga, mis liidab omavahel eesliite *anglo-* (inglispärane, inglis-) sõnaga *gibberish* (vadin, loba), kuigi ingliskeelsetest sõnastikest seda siiski liidetud kujul veel ei leia. Samamoodi ei leidu eestikeelsetest allikatest kõnealusele liitsõnale ühtki väljapakutut vastet. Bellos näib sõna terves teoses kasutavat vaid korra ning sedagi jutumärkidesse paigutatuna andmaks mõista, et tegu ei olnud vähemasti kirjutamise hetkel ametliku terminiga. Lahendusena otsustasin tõlkida

otse ja sealjuures säilitada termini võõrapärane eesliide. Sõna *gibberish* kannab küll endas just arusaamatu või seosetu jutuvada tähendust (Oxford Dictionaries *sub* gibberish), mida minu valitud eestikeelne vaste *loba* tingimata edasi ei anna (EKSS *sub* loba). Siiski on *angloloba* märksa suupärasem ja neutraalsem kui teised kaalutud variandid nagu *anglojamps* või *-mula*, mis võivad lisada liiga halvustava tähendusvarjundi. Samuti säilitasin autori kasutatud jutumärgid, et lugeja teaks pakutud terminisse suhtuda teatava kõhklusega ka tõlkes.

Teistes probleemkohtades tuli ilmsiks ka mitmete autori kasutatud terminite tajutav kultuurispetsiifilisus, mis tõlkimise raskeks tegi. Terje Loogus on kultuurispetsiifikast põhjalikumalt kirjutanud artiklis „Teksti kultuuriline võõrasus kui tõlkeprobleem“. Tema sõnul defineeritakse võõrasust eelkõige kultuurispetsiifiliste elementide kaudu. Kui tõlkija ei oska oma keele ja kultuuri taustal teksti üheselt tõlgendada ja probleemideta oma keelde ja kultuuri üle tuua on see tema jaoks võõras (Loogus 2011: 91). Selle määratluse järgi võib kultuurispetsiifilistest elementideks pidada Bellose kasutatud väljendeid *Gothic horror*, *stage German* ja *music-hall*, mis on kõik seotud kindlate kultuuriliste nähtustega. Esimest neist kasutab autor kõneledes Horace Walpole'i teosest „Otranto loss“ ja kirjeldades seda järgmiselt:

[...] it was a best-seller and spawned a whole genre of writing called “Gothic horror. (Bellos 2011: 37)

Termini esimene pool *Gothic* on eesti keeles olemas juba kodustatud kujul *gootika* või *gooti stiil* (VSL *sub* gootika). Gooti siilil on aga palju laiem tähendus, mis hõlmab nii maalikunsti, skulptuure ja ehituskunsti (Britannica *sub* Gothic art). Võõrsõnade leksikon annab otsingu tulemusena ka vaste *gooti romaan* (VSL *sub* gooti romaan), millega ongi tihedalt seotud ka allžanr *Gothic horror*. Ometi aga ei anna ükski Eesti Keele Instituudi sõnastike otsingumootoritest ühtki vastet eeldatavale eestikeelsele vastele *gooti õudus*. Samas sisaldab võõrsõnade leksikon ka lihtsalt tsitaatsõna *horror* (VSL *sub* horror), mida võiks kaaluda *õudus* asemel. Seega tuli tõlkijana teha otsus oma- või võõrkuju kasuks. Kuna eelnevalt olin jõudnud järeldusele, et tekstis kasutatud terminite teatav läbipaistvus võib lugejale olla abiks keerukamate või ka kultuurispetsiifiliste kontseptsioonide iseseisval edasi uurimisel, tegin valiku *horror* kasuks. Sihtteksti lugejale võib valitud lõppvariant *gooti horror* olla piisavalt hästi mõistetav tänu juba olemasolevatele

teadmistele võõrkeeltest või maailmakirjandusest, et tõlkijapoolset täpsustamist ei olegi siin enam tarvis.

Ka järgmine näide *music-hall* on seotud laiemaga kultuurilise nähtusega, mis võib seejuures eestikeelsele lugejale vähetuttav tunduda. Bellos kasutab seda järgnevas tekstilõigus:

It is equally possible to produce gibberish that sounds foreign to English ears. A famous example is the song sung by Charlie Chaplin in *Modern Times* (1936). Having got a job as a singing waiter, the hapless fellow finds himself on the restaurant dance floor with the band thumping out a French music-hall [minu allakriipsutus – K.K.] tune, “Je cherche après Titine”—but he does not know the words. (Bellos 2011: 43–44)

Siinkohal ostus kõige keerukamaks mõiste lahtimõtestamine. Oxford Dictionaries defineerib nähtust kui 1850. aastal Briti kultuuriruumis kujunenud meelelahutusvormi, mis koosneb laulust, tantsust, huumorist, akrobaatikast ja muust (Oxford Dictionaries *sub music hall*). Eesti õigekeelsussõnaraamat sisaldab terminit tsitaatsõnana ja annab kirje *music-hall* juures eestikeelsed vasted *revüü* ja *revüüteater* (ÕS *sub music hall*). Kui aga kirjutada *revüü* Eesti Entsüklopeedia otsingumootoris on vasteks järgmine selgitus: „kergeisuline, seostatud numbritega varieteeprogramm“ (EE *sub revüü*). Kirje *varietee* all leiab jälle aga määratluse „mitmekesise kergeisulise eeskavaga meelelahutusprogramm, mida etendatakse kabarees, teatris või *music-hall*’is“ (EE *sub varietee*). Terminit *music-hall* on aga EE piiritlenud selgitusega „kontserdisaal, kus etendatakse kerge muusika või varietee kontserte“ (EE *sub music-hall*). Hoolimata seletuste tohutust rohkusest ei anna ükski neist piisavalt ühemõtteliselt edasi, millise teatrinähtusega siis lõpuks tegemist on. Ka juba 1980. aastal kirjutas Lauri Leesi Sirp ja Vasara 20. juuni numbris mõistete *varietee*, *kabaree*, *revüü*, *music-hall* ja *estraaditeater* omavahel kattuvatest määratlustest (Leesi 1980: 13), ehkki toona mitte küll tõlkija vaatevinklist. Tõlkimisel aga üht või teist varianti eelistades võib tekkida mõningane tähendusnihe ja soovimatu kaugenemine teose autori kavatsust. Seega tundus mulle kõige mõistlikum kasutada terminit tsitaatsõnana, mis päästab võimatuna näivast valikust erinevate määratluste vahel ja annab taaskord lugejale võimaluse otsida lisateavet omapäi.

Kolmas näide kultuurispetsiifikast esineb samuti viiendas peatükis, kus Bellos kirjutab:

But that famous statement can also be understood the other way round: that it would be just as artificial to make Kafka sound like a “stage German” [minu allakriipsutus – K.K.] writing English as it would be to make Gregor Samsa sound as if he had turned into a beetle in a bedroom in High Barnet. (Bellos 2011: 47–48)

Bellos on kasutanud väljendit *stage German*, mille täpset tähendust uurisin saksakeelsete vastete *Bühnenaussprache* ja *Bühnendeutsch* abil. Juba 1936. aastal andis Eesti Kirjanduse Seltsi Kuukirja maikuu number lühikese selgituse, kus kirjeldati nähtust *Bühnenaussprache* kui saksa lavahääldust (Ariste: 202). *Bühnendeutsch* kohta aga on kirjutanud Amanda Johnston 2016. aastal ilmunud teoses „English and German Diction for Singers: A Comparative Approach“. Tema sõnul töötas selle välja saksa keelteadlane Theodor Siebs, kui oli tekkinud vajadus selge ja tugevat muljet jätva kõne järgi (Johnston: 147). Nagu ka Bellos ise mõista annab on tegu igapäevasest saksa keelest erineva diktsiooniga, mida võiks Johnstoni sõnul võrrelda Briti ühiskeele hääldusnormide ehk RP-ga (*Received Pronunciation*). Keeruliseks muudab tõlkimise ka asjaolu, et Bellos on tegelikult väljendit kasutanud kirjeldamiseks mitte lavahääldust ennast, vaid hoopiski inimest, kes seda kasutab. Seetõttu ei piisaks, kui tõlkes kirjutada lihtsalt *saksa teatri lavahääldus*, sest lausekontekst nõuaks nüüd juba rohkemat kui paar sõna. Tõlkijana oli ühelt poolt kiusatus lugejale väljend lahti seletada, kui mitte tekstisiselt, siis näiteks joonealust märkust kasutades. Teisalt pidin jällegi arvestama ohuga, et selgitus võib süvenemist pigem katkestada. Ehkki tõlkijapoolsetel märkustel on kindlasti oma koht teatud juhtudel, olen siiski arvamusel, et neid võiks vältida kui vähegi võimalik. Siinkohal ei pidanud ma tekstisisest selgitust võimalikuks. Joonealune märkus jällegi ei oleks aga piisavalt põhjendatud, sest ka algtekstis ei ole autor kultuurinähtust pikemalt selgitanud. Bellose väljapakutud „valikulise võõrapärasuse“ põhimõtet järgides tõin väljendi algtekstist üle tsitaatsõnana.

Erinevalt eeltoodud väljenditest, mis esinesid tekstis vaid korra, põhjustasid ootamatuid kaalutlusi ka sõnad *linguistic* ja *linguist*, mis esinesid tõlgitavas tekstiosas ühtekokku umbkaudu 30 korda. Eesti keeles võib tõlkevasteks sobida nii omasõna *keeleteaduslik (keeleline)/keeleteadlane* kui võõrsõna *lingvistiline/lingvist*. Ehkki viimane neist võib mõjuda mõnevõrra akadeemilisemalt on siiski mõlemad variandid keskmisele lugejale selgesti mõistetavad ning ei tohiks arusaamatusi tekitada. Esialgu tõlkides

eelistasin harjumusest kasutada sõnu *keeleteaduslik/keeleline* ja *keeleteadlane*, kuid peagi hakkas häirima tüve *keel-* kordus. Seda eriti kuna *keel* on ka vasteks sõnadele *language* ja *tongue*, mida tõlgitavas osas esineb ühtekokku ligi 300 korda. Seega juhtus nii mõneski lauses olema mitu sõna, mida tuleks eesti keelde tõlkida kasutades tüve *keel-*. Kui vähegi võimalik, üritasin liigset kordust vältida ümbersõnastamise teel, kuid paraku ei saanud alati nii toimida. Näiteks järgnevas lauses olen alla jooninud kolm kohta, kus ainult omasõnalisi vasteid kasutades ei oleks võimalik tüve *keel-* kordust vältida:

To some degree, they are seeking to enrich English with linguistic resources afforded by languages [minu allakriipsutus – K.K.] that are distant from it. (Bellos 2011: 55)

Kui aga omasõna *keeleteaduslik/keeleline* asemel kasutada võõrkuju *lingvistiline* on siiski võimalik sama tüve kasutamist natuke vähendada.

Teatud astmeni üritavad nad inglise keelt rikastada lingvistiliste ressurssidega kaugematest keeltest.

Niiviisi paraneb ka loetavus ja seda eriti, kui tegu on lühemate lausetega, kus igasugune kordus võib olla häirivam. Üldiselt on aga Bellose kirjutusstiilile siiski omasemad pikad laused. Järgnevalt toodud lauses on lausa neli sõna, mis eesti keelde tõlgituna võiksid kasutada sama tüve:

One problem with using the expression “mother tongue” to name the language in which an adult operates most comfortably is that it confuses the history of an individual’s acquisition of linguistic skills with the mystery of what we mean by the “possession” of a language [minu allakriipsutus – K.K.]. (Bellos 2011: 61)

Neist näidetest ilmneb, et tüvekorduse probleemi ei olegi võimalik täielikult lahendada ilma põhjalikuma ümbersõnastuseta ja lauseelementide ümbertõstmiseta. Kuna aga pidasin oluliseks säilitada autorile iseloomulikku kirjutusstiili ka tõlkes, ei tahtnud ma seda üldjuhul siiski teha. Samuti võib ümbersõnastusel langeda rõhk mõnele teisele lauseosale ja tekkida tähendusnihe. Seega pidasin paremaks lahenduseks kasutada *linguistic* vastena võõrvormi omasõna asemel ning sel viisil tüütut kordust mõnevõrra leevendada.

Üks probleem seoses väljendi „emakeel“ kasutusega nimetamaks keelt, mida täiskasvanud inimene kõige käepärasemalt kasutab on asjaolu, et see tekitab segadust isiku lingvistiliste oskuste omandamisloo ja mõistatuse vahel, mida ikkagi mõtleme keele „valdamise“ all?

Järjekindluse mõttes tõlkisin sama põhimõtet järgides ka mujal, kus Bellos tarvitas sõnu *linguistic* ja *linguist*, et eristada paremini *keel*- tüve kasutavate terminite vahel.

Üldjuhul sõltub oma- või võõrsõna vahel valiku tegemine siiski sellest, kuivõrd aitab ühe või teise eelistamine teenida teksti eesmärki. Nagu eelnevalt mainitud ei olnud tõlke sihiks võõrelementide kodustamine, vaid pigem sobiva vahekorra leidmine võõrapärase ja kodustava lähenemisviisi vahel. Eelnevalt toodud näidete korral oli ka soov vältida liigseid selgitusi või lisamärkusi, millest räägin järgmisena. Kahtlemata on ka teisi viise, kuidas eelmainitud tõlkeprobleeme saaks lahendada, kuid antud juhul näisid siin kirjeldatud lahendusviisid kõige paremini sobivat valitud tõlkestrateegiaga.

3.3 Täiendavad selgitused

Tõlkijapoolsetest märkustest oli mõnevõrra juba juttu kultuurispetsiifika problemaatika all esimeses alapeatükis, kuid kirjeldatud näidete juures olin siiski otsustanud täpsustavaid selgitusi vältida. Peamiseks põhjuseks oli soov mitte lõhkuda lugeja süvenemist teksti ja anda teavet, mida teos ise ei paku. Bellos nendib samuti, et kirjastajate seas mõjuvõimu omavad tavad ei luba enamasti tõlkijatel lisada juurde midagi, mida algtekstis ei ole (Bellos 2011: 81). Ometi leidsin tõlkimisprotsessi jooksul, et teatud kohtades on täiendavad selgitused paratamatult vajalikud.

Tõlketeoreetikute seas on selles küsimuses nii pooldajaid kui laitjaid võrdsel määral. Ühelt poolt tõstavad lisamärkused esile tõlkija häält ja rõhutavad asjaolu, et tegu on just tõlkega (Gambier, van Doorslaer 2013: 208). Teisalt jälle võivad sellised selgitused aidata lugejatel paremini mõista lähteteksti sisu (Nida 1964: 237–239). Enamasti tuleb siiski silmas pidada tõlke eesmärki. Samuti loeb ka valitud teksti žanr, sest kui vanema kirjanduse tõlkimisel näib allmärkuste traditsioon säilivat veel tänapäevalgi, siis uuemate teoste puhul on need ehk vähem põhjendatud. Newmarki sõnul on juurdelisatav teave

enamasti kas kultuuriline, tehniline või lingvistiline ning selle vajalikkus sõltub sealjuures mitte lähteteksti vaid sihtteksti lugejaskonnast (Newmark 1988: 91). Sellest tulenevalt peaks ka selgituste puhul lähtuma sihtteksti vastuvõtja juba olemasolevatest teadmistest, et vältida tõlke koormamist lisateabega. Ka lugeja vaatevinklist olen arvamusel, et rohkem taustinfot pakkuvad selgitused võivad olla pigem häirivad. Seda eriti kuna Bellos ise kasutab erinevatele autoritele viidates juba järelmärkusi, mis esitatakse pikema loeteluna raamatu lõpus. Nii pidasin selgitusi vajalikuks ainult juhul, kui lausekontekst lugejat ei aita ning selgituseta jääb autori mõte täiesti mõistmatuks.

Lähteteksti vältel kasutab Bellos hulgaliselt näiteid sõnadest, väljenditest, pealkirjadest jne, et selgitada erinevates keeltes esinevaid nähtusi või üldiseid tõlketeoreetilisi tähelepanekuid. Mõnel juhul ei ole nende sisu lugejale niivõrd oluline, teinekord aga illustreerib näide just tähenduserinevusi. Enamik Bellose toodud näidetest on küll inglise keeles nagu ülejäänud tekst, kuid samamoodi neid eesti keelde tõlkida paraku ei saa. Esiteks kasutab autor näiteid, et selgitada just inglise keele iseärasusi. Teiseks ei suudaks eesti keelde kodustatud näited alati illustreerida täpselt samu keelenähtusi mis inglise keeles. Kuna ei ole mõttekas varjata, et algtekst on suunatud ingliskeelsele lugejale näis otstarbekam jätta sellised näited üldjuhul algkeelde ning võtta tähenduste vahetuks selgitamiseks appi ümarsulud. Tõsi küll, mõningates peatükkides võib sulgude kasutus näidete rohkuse tõttu hakata lugejat natuke häirima. Siiski on tekstisisese selgitusel eeliseks asjaolu, et lugejal on vajalik lisateave kohe silme ees. Kuigi soovisin seejuures olla küllaltki järjepidev, kaalusin alati ka võimalusi sulge vältida.

Ühest sõnast koosnevate näidete puhul rakendasin peamiselt kahte võimalikku strateegiat. Kui autor just ei rõhuta, et tegu on inglise keelega ja teeb pigem üldisi keelelisi tähelepanekuid, võib tõlkida ka otse eesti keelde. Sedamoodi käitusingi järgmise lausega kaheksandas peatükis:

The word 'word' is certainly a familiar, convenient, and effective tool in the mental kit box we use to talk about language. (Bellos 2011: 90)

Kui räägime keelest, siis sõna *sõna* on kahtlemata üks tuttav, mugav ja tõhus töövahend meie mõttelises tööriistakastis.

Kui aga autor annab mõista, et toodud näited on just inglise keelest või eesmärgiks on näidata sellele iseloomulikke tunnuseid, siis tuleks eestikeelne tähendus anda pigem

sulgudes. Seda lähenemist tuli kasutada, kui autor toob loeteluna näiteid inglise keele performatiivsetest verbidest nagu *promising, warning, advising, threatening* jne. Eestikeelset selgitust vajasisid need eelkõige seetõttu, et Bellos peatub performatiivsete verbide teemal pikemalt ning selgitab nende olemust ka mitmete näitelauseite kujul. Seega tuli lisada tõlge juurde mõlemal juhul.

I warn you to stay away from the edge of the cliff” is a warning because the speaker has said “I warn you.“ (Bellos 2011: 73)

I warn you to stay away from the edge of the cliff („Ma hoiatan, et sa hoiaksid kalju äärest eemale“) on hoiatus, sest kõneleja ütles *I warn you* („Ma hoiatan sind“).

Üldiselt rakendasin sama strateegiat ka teiste rohkemast kui ühest sõnast koosnevate fraaside või näitelauseite korral. Neljandas peatükis kirjutab Bellos järgnevalt:

We happily utter sayings such as “crime doesn’t pay” or “it never rains but it pours” or “the truth will out” [minu allakriipsutus – K.K.] that fly in the face of the evidence—Russian mafiosi basking on the French Riviera, British drizzle, and family secrets that never get out. (Bellos 2011: 34)

Siinkohal on selge, et autori kasutatud kolme idioomi ei saa täiesti tõlkimata jätta, sest nende sisule viitab teine lausepool. Teisalt ei ole eestikeelses kultuuris kõigi kolme tõlkevasted samamoodi levinud ning võivad juba iseenesest mõjuda natuke võõrapäraselt. Seega ei saa neid ka lihtsalt eesti keelde üle viia. Kõige mõistlikum anda lugejale selgitav tõlge just sulgudes:

Ütleme rõõmsalt väljendeid nagu *crime doesn’t pay* (kuritegu ei tasu ära) või *it never rains but it pours* (kui sajab, siis kallab) või *the truth will out* (valel on lühikesed jalad), mis on täielikult vastuolus näiteks Prantsuse Rivieral peesitavate vene mafioosode, Inglismaa uduvihmade ja kauahoitud perekonnasaladustega.

Kõige rohkem näitelauseid esines aga seitsmendas peatükis. Kuigi enamik neist ei ole kuigi keeruka sisuga on näidete tähendus siiski autori mõttekäikude paremaks jälgimiseks oluline. Siin sai otsustavaks soov säilitada mõningast järjepidevust, sest segiläbi lühemate ja kergesti mõistetavate näidetega (*Good luck!, Thank you!*) toob Bellos

ka mõnevõrra pikemaid (*I warn you to stay away from the edge of the cliff; I name this vessel The Royal Daffodil*). Järelikult tuli taas kasutada sulge tähenduste selgitamiseks.

Ainus erand seitsmenda peatüki järjepidevuses oli autori toodud pealkirjanäide Wall Street Journalist: „GOP VEEP PICK ROILS DEMS“. Bellos märgib, et selle mõistmiseks peab olema tuttav Ameerika 2008. aasta presidendivalimistega, teadma rivaalitsevate parteide hüüdnimesid ja tabama ajakirjanike sõnamänge. Bellos jätab lause tähenduse teadlikult lahti selgitamata, et illustreerida ajakirjanduslike pealkirjade tavasid erinevates riikides. Ta pakub välja ka pealkirja, mis võiks sobida prantsuskeelsesesse väljaandesse:

„Le choix de Madame Palin comme candidate républicaine à la vice-présidence des États-Unis choque le parti démocrate” (Bellos 2011: 77)

Bellos jätab ka selle selgituse või tõlketa tõenäoliselt eeldades, et ingliskeelne lugeja mõistab Wall Street Journali pealkirja vähemalt mingil määral. Kuna inglise ja prantsuse keel on leksikaalselt üsna sarnased, siis võib lugeja tähendust vähemalt üldjoontes ka aimata tänu mõnele tuttavale sõnakujule teises pealkirjas. Keskmisele eestikeelsele lugejale on seesugune ingliskeelne sõnamäng tõenäoliselt aga liiga keeruline ja prantsuse keel võib tunduda täiesti võõras. Siiski leidsin, et „GOP VEEP PICK ROILS DEMS“ on tõepoolest parem jätta selgituseta, sest Bellos ise rõhutab, kui palju lisateadmisi selle mõistmiseks tarvis on. Prantsuskeelne pealkiri allub tõlkimisele ja eesti sõnajärje tavadele aga paremini. Seekord aga näis lause pikkuse tõttu asjalikum lisada pealkirja tõlge joonealuse märkusena. Kuna Bellos ei ole samas kohas järelmärkuse viidet kasutanud säilib ka eristus tõlkija ja autori selgituste vahel. Lisasin tõlke märkusena juurde alljärgneval kujul:

„Vabariiklaste otsus valida Palin USA asepresidendikandidaadiks vapustab demokraatliku parteid“ (Tõlkija märkus)

Veelgi enam kõhklusi valmistas Bellose kõige pikem näide terves tõlgitavas tekstiosas. Viiendas peatükis esitab Bellos lõigu Jacques Derrida teose „Of Grammatology“ ühest ingliskeelsest tõlkest näitamaks, kuidas tõlkesse on jäänud jälg esialgselt keelest (Bellos 2011: 50). Siinkohal tekib küsimus, kas tõlkida katkend eesti keelde või mitte, sest Bellos illustreerib tegelikult vaid prantsuse ja inglise keele vahelist seost. Eestikeelne lugeja ei pruugi katkendi sisu mõista, kuid samas märgib ka Bellos ise,

et selle sisu on keeruline isegi ingliskeelse lugeja jaoks. Kui katkend oleks lühem võiks kaaluda tõlke juurdelisamist sulgudes või joonealuse märkusena, kuid antud juhul lõhuks see oma pikkuse tõttu liialt teksti. Tegelikult toob Bellos terve katkendist välja vaid ühe sõna *research*, mille tähenduse selgitab hiljem termini *empiriline uuring* abil. Seega otsustasin, et eestikeelne tõlge ega ka tõlkija märkus ei ole tarvilik ega otstarbekas. Sihtteksti lugejale ei oleks katkendi tõlkest palju abi ja tõlkija selgitus juhiks tähelepanu vaid ebaolulisele.

Samas peatükis esines ka teine küllaltki keerukas koht, kus Bellos esitab ilmeka näite Franz Kafka teose „Metamorfoos“ ühe tõlke põhjal:

A recent translation of *Metamorphosis* could of course be sounded out in the reader's head in a non-native phonology. Gregor Samsa's first words in direct speech—

“Oh God,” he thought, “what a gruelling job I've picked! Day in, day out—on the road.”

—would then be taken as a written representation of sounds more recognizably transcribed as:

“Och Gott,” e saut, “vot a kruling tshop aif picked! Tay in, tay out—on ze rote.”
[minu allakriipsutus – K.K.] (Bellos 2011: 49–50)

Siin tõlkisin esmalt ära näiteid sissejuhatavad laused, mille puhul olulisemaid raskusi ei tekkinud. Probleemkohaks on aga ülal allajoonitud näitelause, mis pärineb „Metamorfoosi“ ingliskeelsest tõlkest, ja Bellose versioon samast lausest kasutades saksakeelset fonoloogiat. Ühe võimalusena võiks küll kaaluda „Metamorfoosi“ ingliskeelse tõlkenäite asendamist hoopis eestikeelsega, et siis selle põhjal saksapärasest hääldust jäljendada. Kuna aga minu valitud tõlkestrateegia ei näinud ette kõikide võõrelementide kodustamist, siis jätsin mõlemad näitelauseid siiski algkujule. Ingliskeelse lause sisu selgitava tõlke lisan taaskord juurde aga joonealuse märkusena, sest Bellos ei juhi tähelepanu mitte näitelause tähendusele, vaid liialdatud viisile imiteerida saksapärasest hääldust. Lugejale võib jääda sedapuhku küll natuke võõram üldmulje, kuid tõlkijana õnnestus vältida algteksti liigset ümberkirjutamist.

Lisaks näidetele inglise keelest illustreerib autor oma mõttekäike ka näidetega mujalt. Nende juures aga leidsin, et kõige parem strateegia on järgida autori enda lähenemisviisi lähtetekstis. Kui Bellos toob näiteid ilma endapoolsete järeilmärkusteta või

juurdelisatud tõlketa, siis otsustasin sama teha ka sihttekstis. Enamasti on see ka põhjendatud, sest tihtipeale selgitab ta nende sisu kasutades mõnda laiemat mõistet nagu siin:

[...] characters refer to and address one another by their full titles in French (*monsieur le vicomte, madame la présidente*) and use everyday expressions such as [minu allakriipsutus – K.K.] *Allez!, parbleu!, and ma foi!* within sentences that are in other respects entirely in English. (Bellos 2011: 42)

Tõlkisin selle ära ilma muude selgitusteta järgides autori eeskju ülaltoodud lauses:

[..] pöörduvad tegelased üksteise poole ja kõnetavad teineteist kasutades täispikki prantsuse tiitleid (*monsieur le vicomte, madame la présidente*) ning tarvitavad igapäevaseid väljendeid nagu *Allez!, parbleu!, and ma foi!* lausetes, mis on muidu täielikult inglise keeles.

Samuti viitab Bellos teksti vältel paljudele erinevatele teostele ja nimetab nende pealkirju. Osale neist on eesti keeles olemas ametlik vaste nagu näiteks Fjodor Dostojevski romaanile „Crime and Punishment“, mis on eestlastele tuttav kui „Kuritöö ja karistus“. Teinekord mainib autor aga vähemtuntumate kirjanike teoseid nagu Chinua Achebe „Things Fall Apart“. Kui Dostojevski puhul on tõepoolest eestikeelne pealkiri kõige loomulikum valik, siis veel tõlkimata teoste nimed oleks kõige parem jätta täielikult algkujule. Seda põhimõtet kasutades otsustasingi erinevate teoste pealkirju vormistada. Ühel hetkel aga võrdleb autor 2009. aasta filmi „It’s Complicated“ ingliskeelset nime prantsuskeelse variandiga „Pas si simple!“. Kuigi eesti vaatajatele on film tuntud nime all „See on keeruline“ tuli siin teha erand eelnevale lähenemisviisile. Nimelt põhjendab Bellos prantsuskeelse pealkirja „Pas si simple!“ („Mitte nii lihtne!“) valikut originaalnime otsetõlke „C’est compliqué“ („See on keeruline“) asemel. Seetõttu tuli sihttekstis taaskord kasutada ümarsulgusid, et selgitada lugejale prantsuskeelsete nimevariantide tähenduserinevusi. Samas ei saanud sihttekstist ära kaotada ka ingliskeelset pealkirja, sest autor rõhutab just neile kahele keelele iseloomulikke pealkirjatavasid.

Mõnikord aga ei olnudki vajadust täiendava selgituse või tõlke järele. Siia kuuluvad peamiselt need kohad, kus näidet ümbritsev lausekontekst annab juba piisavalt aimu nende tähendustest või kohad, kus näidete tähendus pole tegelikult üldse oluline. Need otsustasin

jätta algkujule ilma juurdelisatud selgituseta, sest üldiselt peatub ka Bellos neil vaid hetkeks. Nii on näiteks sõnadega *beat* ja *beet*, mida autor nimetab korra homofoonia nähtust lahti seletades (Bellos 2011: 87). Niisamuti ei ole põhjust selgitada, mida tähendab *jarret de porc aux lentille*, kui autor selgitab kõnealuses lauses, et seda võiks Pariisis aset leidva detektiivromaani tegelane veini kõrvale alla kugistada (Bellos 2011: 41). Võib ka eeldada, et Bellose teose vastu huvi tundva lugeja isiklik silmaring ja haridus võimaldab siiski mõningaid tähendusi ise aimata. Seetõttu ei ole tõlkijapoolne märkus alati hädatarvilik.

Kokkuvõtvalt võib aga väita, et tõlketöö käigus on pahatihti soov selgitada lugejale lahti enam kui tegelikult on võimalik. Sel juhul on oht koormata tekst üle märkustega, mida lugeja ei vajagi. Kuigi antud töö käigus ei üritanud ma varjata enda kui tõlkija kohalolu, siis ometigi ei soovinud jätta lugejale muljet, et tõlkija on tekstiga rohkem seotud kui autor ise. Sel põhjusel lähtusin suurel määral ka isiklikust vaistust, et otsustada kuna ja kui palju anda lisateavet. Kui aga iga olukord on erinev ja esineb mitmeid erandeid, siis on järjepidevuse säilitamine terve teksti vältel üsna keerukas. See on aga kooskõlas Bellose iroonilise tähelepanekuga, et tõlge ongi oma olemuselt „läbinisti võimatu“ (Bellos 2011: 81).

3.4 Tõlkeprobleemide analüüsi järelendus

Magistriprojekti käigus analüüsitud tõlkeprobleemid moodustavad vaid osa valitud lähteteksti tõlkimist mõjutavatest keerdküsimustest. Käesolevasse töösse õnnestus mahutada valim, mis kõige paremini iseloomustas tõlkeprotsessi jooksul tekkinud küsimusi üldiselt. Esimeses alapeatükis kirjeldasin autori kirjutuslaadile omast kujundlikkust ja selle edasiandmisega seotud probleeme sihttekstis. Seejärel tõin teises alapeatükis näiteid kohtadest, kus tuli valida oma- või võõrvormi vahel. Kolmandas peatükis kaalusin tõlkijapoolsete selgituste või märkuste vajalikkust erinevat tüüpi näidete põhjal.

Enamasti tuli analüüsi jooksul tõdeda, et igal võimalikul lahendusviisil on tihtipeale omad negatiivsed küljed. Tõlkijana tuli aga teha valikuid lähtudes eelkõige sihttekstile seatud eesmärgist, valitud tõlkestrateegiast ning kahtlemata ka alateadlikust tunnetusest, millised tõlkevasted on sihtkultuuris vastuvõetavad. Paraku ei olnud need aga alati omavahel kooskõlas. Autori David Bellose enda väljendatud tähelepanekud tõlke

paradoksaalse olemuse kohta peavad seega paika. Ehkki Bellose teoreetilised mõttekäigud ei andnud palju tegelikke tõlkimisalaseid juhiseid oli siiski abi autori hoiakust, et teoreetilisi ideaale ei ole igakord võimalik rakendada ka praktikas. Näidetena toodud probleemide lahendusteedki sõltusid pigem kindlast olukorrast, kui soovist olla vankumatult järjekindel. Kuna järgisin Hans J. Vermeeri *skopos*-teooria põhimõtet üritasin kaaluda iga tõlkeprobleemi just sihtkultuuri vaatevinklist. Seetõttu arvestasin lahenduskäikude puhul ka tõlke eeldatava vastuvõtja olemasolevate teadmistega, et mitte lisada sihttekstile juurde vajamatut.

Kahtlemata aga ei saa väita, et käesolevas töös tehtud otsuseid saaks täpselt samal kujul võtta eeskujuks mõnes teises tõlketöös. Eelkõige tuleb tõlkida ikkagi lähtudes iga lähteteksti eripäradest ja sihtteksti eesmärgist. Siin töös sai tõlkeprobleeme lahendatud pidades silmas autori isiklike vaadetega ühtivat tõlkestrateegiat, kuid tegelikult tuleb igale uuele tööle seada eraldi siht.

KOKKUVÕTE

Magistriprojekt koosneb David Bellose teose „Is That a Fish in Your Ear? The Amazing Adventure of Translation“ viie peatüki tõlkest eesti keelde ja tõlkimise käigus tekkinud probleemide analüüsist. Raamatu autor David Bellos on Princetoni ülikooli õppejõud, biograaf ja tõlkija. Oma teravmeelselt kirjutatud teoses, mis ilmus esmakordselt 2011. aastal, arutleb autor tõlke olulisuse, vajaduse ja võimalikkuse üle.

Töö esimese osa moodustab lähteteksti eestikeelne tõlge. Sellele järgneb teoreetiline raamistik, milles analüüsisin lähteteksti, määrasin selle tüübi ja funktsiooni ning andsin ülevaate tõlkeprotsessi jooksul rakendatud tõlkestrateegiast. Otsustasin kasutada funktsionaalse tõlketeoreetiku Hans J. Vermeeri *skopos*-teooriat, mille järgi tuleb esmalt määrata tõlke eesmärk sihtkultuuris. Leidsin, et sihttekst peab olema tõlke vastuvõtjale kergesti loetav, kuid samas tuleb säilitada originaali mõtete selgus ja sellele omapärane esitusviis. Kuna tõlgitav teos sisaldas ise mitmeid tõlkealaseid ideid, siis valisin tõlkestrateegia, mis oli kõige enam kooskõlas autori enda vaatega leida sobiv tasakaal erinevate teooriate ja sealjuures ka võõrapärastava ja kodustava stiili vahel. Sealhulgas otsustasin kohati rakendada ka autori välja pakutud valikulise võõrapärastamise meetodit, et anda tõlkele originaali võõrapärast kõla.

Viimase osa moodustab tõlkeprobleemide analüüs, mis on jagatud alapeatükkideks. Esiteks kirjeldasin teose autori kujundlikku stiili, mis väljendus idiomaatiliste väljendite ja piltlike kirjelduste korduva kasutuse teel. Teiseks selgitasin oma- ja võõrsõna vahekorra problemaatikat ja illustreerisin ühe või teise valikut näidete abil. Kolmandaks põhjendasin otsust kasutada tekstisiseselt tõlkija selgitusi ümarsulgude abil ja erandjuhtudel ka joonealuste märkustena. Tõlkeprobleemide analüüsi järelduses tõdesin, et teoreetilisi ideaale paraku ei ole alati võimalik rakendada praktikas. Kuigi üritasin tõlkeprotsessi käigus pidada silmas sihtteksti eesmärki, teha otsuseid lähtudes valitud tõlkestrateegiast ja usaldada isiklikku vaistu võisid need omavahel vastuollu sattuda. Seega võis pidada tõseks autori tähelepanekut, et tõlge on iseenesest paradoksaalne ning tõlkija ülesanne on tihtipeale saata korda just võimatut.

Tehtud töö järeldusena võib öelda, et tõlketeoreetilise teose tõlkimine on omapärane katsumus. Kuigi tõlkeprotsess toimus võimaluseta pidada nõu autoriga isiklikult oli siiski võimalik konsulteerida temaga kaudsel teel läbi teoses väljendatud ideede ja hinnangute.

Nii sõltub ka tõlkele seatud sihi saavutamine mõnevõrra sellest, kas magistriprojekti jooksul õnnestus tõlgendada autori hoiakuid piisavalt täpselt või mitte.

KASUTATUD KIRJANDUS

Esmane allikas:

Bellos, D. (2011). *Is That a Fish in Your Ear? The Amazing Adventure of Translation*. London, United Kingdom: Penguin Books Ltd.

Teisesed allikad:

Ariste, P. (1936). Eesti praegune ühiskeelee hääldus. *Eesti Kirjandus*, nr 5, lk 202.

Erelt, T. (2007). *Terminiõpetus*. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.

Foucault, M. (1974). *Prisons et asiles dans le mécanisme du pouvoir. Dits et Ecrits, II*. Paris: Gallimard.

Foylesi kodulehekülg. (2018). Kasutatud 07.04 2018 <http://www.foyles.co.uk/david-bellos>

Gambier, Yves & van Doorslaer, Luc. (2013). *Handbook of Translation Studies*. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamin's Publishing Company.

Johnston, A. (2016). *English and German Diction for Singers: A Comparative Approach*. Lanham, Boulder, New York, London: Rowman & Littlefield.

Leesi, L. (1980). Varietee või kabaree? *Sirp ja Vasar*, nr 25, lk 13. Kättesaadav <https://dea.digar.ee/cgi-bin/dea?a=d&d=sirpjavasar19800620.1.13> (01.01.2019)

Loogus, T. (2011). Teksti kultuuriline võõrasus kui tõlkeprobleem. E. Sütiste (toim), S. Salupere (toim). *Acta Semiotica Estica VIII* (lk 91–106). Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.

Newmark, P. (1988). *A textbook of Translation*. New York: Prentice-Hall.

Nida, E. A. (1964). *Towards a science of translation, with special reference to principles and procedures involved in Bible translating*. Leiden: Brill.

Parts, C. & Rauk, M. (1974). *A Reader's Dictionary of Phrase and Idiom*. Tallinn: Valgus.

Princetoni ülikooli kodulehekülg. (2018). Kasutatud 07.04 2018 <https://fit.princeton.edu/people/david-bellos>

Reiss, K. (1989). Text types, translation types and translation assessment. A. Chesterman (toim). Readings in Translation Theory (lk 105–115). Helsinki: Finn Lectura.

Schleiermacher, F. (1977). On the Different Methods of Translating. A. Lefevere (toim). Translating Literature: The German Tradition from Luther to Rosenzweig. Assen: Van Gorcum.

Venuti, L. (1995). The Translator's Invisibility: A History of Translation. London, New York: Routledge.

Vermeer, Hans J. (2004). Skopos and Commission in Translational Action. A. Chesterman (tõlk), L. Venuti (toim). The Translation Studies Reader (lk 221–232). London, New York, Routledge.

Sõnaraamatud ja entsüklopeediad:

Britannica. Kättesaadav <https://www.britannica.com/> (01.01.2019)

Cambridge Dictionary. Kättesaadav <https://dictionary.cambridge.org/> (01.01.2019)

Collins Dictionary. Kättesaadav <https://www.collinsdictionary.com/> (01.01.2019)

Eesti Entsüklopeedia. Kättesaadav <http://entsyklopeedia.ee/> (01.01.2019)

Eesti keele seletav sõnaraamat (EKSS) Kättesaadav <http://www.eki.ee/dict/ekss/index.cgi> (01.01.2019)

Eesti õigekeelsussõnaraamat (ÕS). Kättesaadav <https://www.eki.ee/dict/qs/> (01.01.2019)

Inglise-eesti masintõlkesõnastik (IES). Kättesaadav <http://www.eki.ee/dict/ies/index.cgi> (01.01.2019)

Oxford Dictionaries. Kättesaadav <https://en.oxforddictionaries.com/english> (01.01.2019)

Võõrsõnade leksikon (VSL). Kättesaadav <http://www.eki.ee/dict/vsl/index.cgi> (01.01.2019)

Summary

UNIVERSITY OF TARTU

College of Foreign Languages and Cultures

Külliki Kalbus

**David Bellose “Is That a Fish in Your Ear? The Amazing Adventure of Translation”
viie peatüki tõlge eesti keelde ja tõlkeprobleemide analüüs**

**Translation of Five Chapters from “Is That a Fish in Your Ear? The Amazing
Adventure of Translation” by David Bellos into Estonian and Analysis of Translation
Problems**

Master’s thesis

2019

This master’s thesis consists of a translation of five chapters from “Is That a Fish in Your Ear? The Amazing Adventure of Translation” by David Bellos into Estonian and analysis of the translation problems. The author of the book is a professor at Princeton University, a biographer and a translator. In this clever work, which was first published in 2011, he considers the importance, necessity and possibility of translation.

The first part of the thesis contains the Estonian translation of the source text. It is then followed by the theoretical framework where I analysed the source text, determined its type and function, and gave an overview of the translation strategy used during the translation process. I decided to use the *skopos*-theory by functional translation theorist Hans J. Vermeer. According to the theory, the translator must first determine the purpose of the translation in target culture. I found that the target audience should be able to read the text with ease, while the clarity of the ideas contained in the original text and the distinctive way of presenting them must also be preserved. Since the book itself presents various ideas about translation, I chose a translation strategy that was most consistent with the author’s views to find a right balance between different theories, including foreignising and domesticating styles. In certain instances, I also decided to use the method of selective foreignism proposed by the author to maintain a feeling of foreignness in the translation.

The last part contains the analysis of translation problems and is divided into subchapters. Firstly, I described the figurative style of the author's writing, which is expressed through frequent use of idioms and figurative descriptions. Secondly, I explained the problems related to native and foreign words and illustrated my choice of one or the other through examples. Thirdly, I justified my decision to add translator's notes within the text using round brackets and sometimes by using footnotes. In the conclusion of the translation analysis, I realised that it is not always possible to apply theoretic ideals in practice. While I tried to remember the purpose of the target text during the translation process, make decisions according to the chosen strategy and trust personal instinct, they would at times contradict each other. Therefore, the author's observation that translation is in fact paradoxical and the translator is often tasked with achieving the impossible is correct. In conclusion to the work done, I can say that translating a book about translation is a unique challenge. Although it was not possible to personally seek advice from the author during the translation process, I could still consult with him in an indirect way through the ideas and opinions expressed in the book. Hence, whether or not the translation has achieved its purpose partly depends on how accurately I was able to interpret the author's views throughout this master's thesis.

Olen lõputöö kirjutanud iseseisvalt. Kõigile töös kasutatud teiste autorite töödele, põhimõtteliste seisukohtadele ning muudest allikaist pärinevatele andmetele on viidatud.

Autor: Külliki Kalbus

.....

(allkiri)

.....

(kuupäev)

Lihtlitsents lõputöö reprodutseerimiseks ja lõputöö üldsusele kättesaadavaks tegemiseks

Mina,

Külliki Kalbus
(*autori nimi*)

1. annan Tartu Ülikoolile tasuta loa (lihtlitsentsi) enda loodud teose

„David Bellose “Is That a Fish in Your Ear? The Amazing Adventure of Translation” viie peatüki tõlge eesti keelde ja tõlkeprobleemide analüüs“,
(*lõputöö pealkiri*)

mille juhendaja on

Katiliina Gielen,
(*juhendaja nimi*)

- 1.1. reprodutseerimiseks säilitamise ja üldsusele kättesaadavaks tegemise eesmärgil, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace-is lisamise eesmärgil kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni;
- 1.2. üldsusele kättesaadavaks tegemiseks Tartu Ülikooli veebikeskkonna kaudu, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace'i kaudu kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni.

2. olen teadlik, et punktis 1 nimetatud õigused jäävad alles ka autorile.

3. kinnitan, et lihtlitsentsi andmisega ei rikuta teiste isikute intellektuaalomandi ega isikuandmete kaitse seadusest tulenevaid õigusi.

Tartus, **21.01.2019**